

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

4977

055

0-72

4977

06 JUN 2009

ՏԱՐԵ ԳԻՐԸ

Վ.ԲԻՆ

Ա

Ք. 2730

499

ԹՈՒՐՔԻՈՅ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՎՍԵՄ ՆԱԽԱԳԱՀ
Ի ՍՄԷԹ Ի ՆԷՕՆԻ Ի

059
0-72

ՈՒՆԱՆԻՍ

ՏԱՐԵԳԻՐԲ

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԻ ԵՒ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

1939

4977

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆՍՏԱՆԻ
ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԻ ԵՒ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ
1938

4977

«Արուեստ չունեցող ազգի մը կենսական երակներէն մին փրթած կը համարուի : »

Բ. ԱՐՄԵՆԻՐԷ

14319

03 SEP 2013

Իր անունով - ըստ հարցազրույցի
 Գ. Բ. Բաբայանի
 18
 2-ին
ԲԱՅԱՏՐՈՒԹՅՈՒՆ
 4/2/1940
 Բաբայան

Մեկիս արտադրանքի արտադրության և վաճառման գործունեությունները որոնք կը ծառայեն գրական-գեղարվեստական ձեռնարկի մը հանդեպ, կը նետուին գրական ասպարեզ, աւելի քան երբեք դժուարին պայմաններու տակ, իրագործելու համար մեր բարի նպատակները, միշտ օգտակար ըլլալու ձգտումով:

Մեր առաջադրութիւնները շատ համեստ են: Թեև ջանացինք ընել ա՛յն, ինչ որ չ'ապաստուիր մեր միջավայրին, առանց երկարաօտի հիգեբու եւ անհամար զոհողութեանց:

Քողով արուեստի հօր հախրանքներ առայժմ ապագային ու մեծերուն — քանի որ ոմանք մեզի կը չափեն աչքի շիւ ազնաւեղով մը միայն —, չենք ներկայիս կը մտահոգուինք մեր անմիջական օրըջապատով օգնութիւն հայցելով միանգամայն դուրսէն, որուն ուժին եւ արժանիքին ապահով ենք:

Մեր արտադրանքները, երբ Խորհրդային գրականութիւնը փառասուր եւ պանծալի օրաններ անցնելի յետոյ շիջեցաւ եւ հասաւ այսօրուան արգահատի վիճակին, ոչ մէկ շարժում յառաջ եկաւ որ յաւաստի ըլլար, որ ինքզինքը պարտադրեալ հանրութեան եւ որ տեղաւոր առաջին անհարբեութեան: Անոնք — ծնող թերթերը — օտտա քուսն խանգաղաւորութիւններու արդիւնք էին, որոնք շուտով սկսեցան: Չեմարկուները, վիտեցան հղինք թրաժէն, ամբողջ մեղքը բողոքով ժողովուրդին վրայ, փոխանակ թերին փնտնելու իրենց վայրկեանական յաւալման, պայտարի անկարողութեան եւ հաստատամտութեան պակասին մէջ:

Իրարու ետեւէ այսպէս վար բռնած անցան ասուպի կեանքով շարքաբերքեր կամ հանգեսներ. — Կիթառ, Գառկեր, Բանբեր, Շարժում, Արեւիկ, Զարթօնք, Արձան, Կոյր, Կոյր, Կոյր

1966-2001

փոր, նոր Յոյս, եւ ամենեւն վերջը Ամսուան Գիրքը, որուն խմբագիրը դառնացած կը յայտարարէր, թէ «վերջին Ե. թիւին թիւածք 60ը չէր անցներ»:

Սակայն զարմանալի չե՛ք գտնել անուններու այս շուքի փոփոխութիւնը, երբ ամենք կը խօսին, որ «մեր մէջ թերք չապրիր»:

Անոնց մահուան պատճառը գիտեմք ճշտութեամբ անվարչագիտութիւնը եղած է: Շատ անգամ յարատեւութեան ոգիին պակասը: Ոմանք չապրեցան այն պատճառով, որ բովանդակութիւն չունեցան: Իսկ յանախ, — եւ ամենեւն յուսատու ձեռնարկներու հանդէպ — մեր շարասութիւնը արգելի եղաւ գեղեցիկ հանդեսի մը փթթումին:

Մեր ակնառու երիտասարդները լուսագոյն գործեր կրնային տալ, ու չտուին: Չտուին պարզ այն պատճառով, որ գիտար կը դիտեին անհատ չափով — կը նախանձեմք իրարմէ — ու կը կրէին «իրեւանեցի», ոգի մը: Թո՛ղ ներուի մեզ որ այս ժամուր բառը գործածեցինք այսօրու դիւրութեամբ: Ու թո՛ղ չվեցանան: Որովհետեւ մենք իրենց հանդէպ հակակրօն չունինք — բնորոշակաւ —, այլ պոփոխ գասում մը՝ իրենց ամբողջական համար: Վասնզի, վրասան ու գիտակ ենք իրենց արժեքին ու տաղանդին, որուն հանդէպ կը վարուին այնքան տարօրինակ ու դժխեմ անտարբերութեամբ:

Այդ այլամերձ ոգին եղած է մեր անկումին պատճառ ամեն մարդի մէջ եւ ասիկա է որ համարձակեցանք խառնել:

Ու հիմայ, այդ բուն մը լուսերը — որոնք մեզի որ կը համուրին մասի վրայ —, կծկրած մէյմէկ անկիւն, կամ կ'ապրին արտասահմանի գրականութեան շուքով եւ կամ կը փախանան ինքզինքնին տեղական օրաթերթերու աննրապոյր սիւնակներուն վրայ եւ կամ աւա՛ղ... լուսած են:

Հեռու ազնկայարոյց շողակրատութիւններէ եւ սնամեջ պոռոտախօսութենէ, այլ միայն վառուած պարզապէս փրկարար գրականութեան եւ արուեստի հուրով, ուզեցինք այս բնորոշութեամբ մեզ գեղեցիկ համակրելի փունջ մը, բանի տեղ չի դնելով «մեկ ծաղիկով գարուն չի գար», դասական խօսքը, վասնզի, խոր հաւատ ունինք թէ այդ մեկ ծաղիկն բոլորն ու երանգները կրնան շատ մը կարօտ տեսնուի մեզ երանութեան զովարար շուքը թրթրացնել եւ աչքերու հրեւումն պարզել:

Այս դժուարին պայմաններու տակ մեր նպատակը եղաւ.

ԱՌԱՋԻՆ — Մտահոգուի այս անպատասխան մէջ այրող այն ծաղիկով, որով կը տառաջանաւ մը գրասեղան — փակալը որքան եղինք ըլլայ մեզի համար կ'արժէ անոնցմով զբաղիլ — որոնց իրողներն ու տեսչանքները պիտի խամբին հետզհետէ:

Կարծեցինք «Ովասիս» մը տեսնել մեր գրական այս գործին մէջ: Եւ խորհեցանք ծլեցնել, աւելի եւս ծաղկեցնել ամեն վնիս ու մաքուր զգացում, ամեն ազնիւ ըղձանք, որ գրականութեան եւ արուեստի հանդէպ է:

ԵՐԿՐՈՐԿ — Մտահոգուեցանք մեր երիտասարդ եւ յուսատու արժեքներու մասին: Մենք, նախանձախնդիր հայ գրականութեան եւ արուեստին, ուզեցինք որ Եւրոպայու լուսարարներն ալ երեւան գայ վերջապէս, իր արժեքներու ամբողջութեամբ: Մեր սիրտը աւրելեցաւ ի տես այն ողբալի տեսարանին որ պարզեցինք ինչ վերջ — Անոնց մեկուսացումը, հեռացումը գրական ասպարեզէն եւ լուսարարները:

Ուզեցինք բոլորը մեկտեղել զբի մը մէջ, համեստ շարժումը մը շուքը եւ անոնցմով — նաեւ գաղութներու օժանդակութեամբ — կենսաւորել տեղույս հոգեւարք գրականութիւնը:

ԵՐԿՐՈՐԿ — Եւ վերջապէս, մեր գերագոյն մտահոգութիւնը եղաւ, ծառայել գրականութեան եւ արուեստին, որուն փրկարար ազդեցութեան շեղմունքն կը հաւատանք:

Ուզեցինք եւ ջանացինք հին ու նոր կարող ուժերով գրականութեան եւ արուեստի նուիրուած գեղեցիկ եւ մնայուն արժեքներ կայացնող գործ մը երեւան բերել:

Դժբախտաբար մեր այս անկալութիւնն ու յոյսը չիրականացան լիովին: Որովհետեւ ոմանք, ինչպէս ըսինք, միայն աչքի ակնարկով մը չափեցինք մեզ, առանց լրջօրէն հետաքրքրուելու մեր մասին: Որքան խոսելի այս երեւոյթը մեր մէջ, նոյնքան աղիտաբեր ու ցաւալի է — եւ զոր պէտք է շեշտել — մեր, տեղացիներու տարածաշրջաններն ու ոմանց հեղինակներ մեր ձեռնարկին հանդէպ: Խորհամուզում ունինք, թէ մինչեւ զբին հրատարակութիւնը, շատեր չեն հաւատար որ այս գործը պիտի իրականանայ:

Ուրախ ենք տեսնելով որ մեր առաջին երկու նպատակներուն մէջ գրեթէ լիովին յաջողած ենք: Իսկ երրորդը մասամբ միայն իրականացած: Սակայն ինչ որ ալ ըլլայ, այս արդիւնքը յուսադրիչ է արդի պայմաններու մէջ ու չի դադրիր ուսագրաւ ըլլալէ իր շարժումին լայնութեամբ. ծառայով, բովանդակութեամբ եւ ուղղութեամբ, որոնք, կը կարծենք, զինքը անբազազատիօրէն բարձր

կը պահեն վերջին մօտ երկու աստեակ սարհներուն հոս հրատարակուած գրքերէն կամ սարեգրքերէն:

Չկարծուի թէ մենք գոհացած ենք այս արդիւնքով, երբե՛ք: Մեր նպատակներու լիակատար գործադրութիւնը թողած ենք ապագային:

Հեռու արուեստի եւ գրականութեան բմբկահար պատշապաններն ըլլալէ, մենք պիտի գործենք անաղմուկ, ցասկոսելով ամեն հաւանական արգելներու վրայէն, հաւատով զեղուն մեր գործին արդիւնաւոր եւ օգտակար դերի մասին:

Միայն, կարօտ ենք օգնութեան. կը խոստովանինք ասիկա, քանի որ ակաւին դեռասի ենք: Սպասել որ աւելի արժանաւորները գործեն, այլեւ գուր յօյս...

Ուրեմն, ո՛վ արուեստի եւ գրականութեան երկրպագուներ, մենք ձեզի համար ենք, դուք ալ եղեք նոյնը՝ փոխադարձաբար: Յունչ տուէք մեզ, մեզ օգնեցէք մեր համեստ եւ անվարձ նախաֆայերուն մէջ: Բոլորուեցէք մեր շուրջ որ մենք գտնենք մեր ուղղութիւնն ու նամբան, որպէսզի հետզհետէ կարենանք մեր ֆայերուն տալ հաստատուն եւ արի նետուածք, որպէսզի կարենանք յառաջիկային ձեզ բնծայաբերել լաւագոյն ու մեծարժէք արտադրութիւններ, որոնք դիմանան ժամանակի դասաստանին ու վնասին դէմ:

Մեր իրագործելու գաւազանը նպատակն ալ այդ է արգէն: Բոլորուեցէք մեր շուրջ, բոլորեցէք մեզ. մենք ապագային կը խոստանանք պզտիկ ֆաշայերութեան զինով իսկ ձեզ նուիրելու գրական զեղարուեստական լուրջ ու կռուող բովանդակութեամբ պարբերագրի մը, աւելին՝ ամսաթերթ մը:

3 Յետեւորէր 1938

Խ. ՍՄԻՐՆՅԱՆ

ԴԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԱՐՉԱԿՆԵՐ
ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ
ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԷՋԵՐ
ՕՏԱՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԻՆՁ ԱՉՔԵՐՈՎ ՆԱՅԵԼ(՝)

Ճակատագրական ուստիւնով այսօրուայ մարդը վճռական շիրքի մէջ մտաւ դէպի իր անցեալը, դէպի ամբողջ իր պատկանած «Ես»ը: Մեր գործունէութեան եւ ապրումների միջավայրն աննանաչելիօրէն փոխւած է: Մեր հոգին միանգամայն օտար կլիմայական ծիրի մէջ է խորասուզւած: Այսպիսով ոչ թէ խնդիրը վերաբերում է մեզ շրջապատող պայմանների ձեւական փոփոխութեան, այլ մեր մարդկային ընութիւնն է, որ, իբր այդպիսին, արագ դիմում է դէպի վերջնական կերպարանափոխութիւն, հետզհետէ մեզ հեռացնելով մեր ընդի «Ես»ի պատմական ոահմաններից, մոռացութեան յանձնելով մարդկային յոյգերի ու երազների ամպեր, որոնք մի ժամանակ իրենցով էին ճերջնչում մարդկային սերունդների ամբոխները: Հոգեկան տարբերութիւնների Հիմալայն է մեր եւ մեր հայրերի մտայնութեան միջեւ, մեր եւ մեր իսկ անձերի ժամանակագրական երկու փոփոխակների (variantes) միջեւ:

Հետեւապէս ամենայն գրական փորձ ու յղացում, որ միտում է ժամանակակից կեանքի կենտրոնական աշխարհագրագ-

(՝) Այս գրութիւնը, որ նախապէս 1932 ին տպուած է միայն 4 քիւ հրատարակուող «Զարթոճ» ամսաթերթին մէջ, Պր. Այվազեանի քիւտարութեամբ կ'արտատպենք հաս:

Հակառակ անցեալ վեց տարիներուն անիկա ոչինչ կորսցուցած է իր արժէքէն եւ այժմէութենէն, վասն զի հսկ շեշտուած է անհրաժեշտութիւնը գործելու արդի պահանջներու համաձայն եւ ընթացալու հոր ուղղութիւններով եւ բմբնումներով:

Այս տեսակետով մտնաւանդ, յարմար դասեցինք որ ան գրուէ մեր գրքին նախամուտը:

ման հետ օղակել իր բարդը, պ՛տք է գիտակցէ իր կեցւածքի ամբողջ դժւարութիւնը՝ մեր մտքի առաջ բանալ նոր զգացողական հեռանկարներ, իրերի այս անսովոր յարաբերութիւնների աշխարհում: Իսկ այդ հնարաւոր է կամ սրաթափանց ինտուիցիայով եւ կամ մտքի թէզէական գրոհներով դէպի արդի պրոբլէմների լաբիրինտը, պրոբլէմներ, որոնք գալիս են աւետելու նոր Մանկան ծնունդը մեր հոգու քարանձաւում:

Սակայն որովհետեւ մեր սովորական դիրքը մեր ներքին անցուդարձերի նկատմամբ աւելի շատ կրաւորական է եւ աւելի շուտ մենք մեր գործնական կեանքում նոյնանում ենք մեր ապրումների գործիքին, կամ դառնում նրանց մեքենավարը եւ մեր իմացութիւններն ու մատչումները մեր կեանքի խորհուրդների վերաբերեալ ձեռք են բերում միմիայն մեր ստեղծագործական ուժգին ճակատամարտների գնով, այս տեղից պարզ է, որ մարդը մի բան է, որին պէտք է նւաճել: Եւ ահա մարդը, որ նրւաճում է մարդուն, որ գերազանցում է ինքն իրեն: Նոյնքան պարզ է եւ այն յամառ ճիգը, որով գործի են լծւած մեր զգացումներն ու դատողութիւնները, այն օրհասական կռիւր, որ դարերից ի վեր մղում են կրօն. փիլիսոփայութիւն, գիտութիւն. վերջապէս մարդն իր թաքուն թէ բացայայտ ուժերով, իր կազմակերպուած թէ նախնական հոգեւոր կարելութիւններով:

Սրանք կոչուած են մեր կեանքն առաջնորդելու դէպի այդ կարելութիւնների զէնիթը, դէպի իր իդէալական պատկերը, որ անընդհատ խեղաթիւրւում է այս հանրածանօթ իրականութեան մեքենական ընթացքով, իրականութիւն, որին հնդկական իմաստութիւնը «մայա» անունն է տալիս, այսինքն աչքկապուկ կախարդական քող:

Միեւնոյն ժամանակ դա մեզ մտածել է տալիս, որ թէ մարդ թէ աշխարհ, երկուսն էլ անակնկալներով յղի առեղծուածային ներկայութիւններ են որոնց այսպէս կամ այնպէս լինելը խիստ պայմանական դրութիւններ են, եւ այսօրուայ մեր հաստատ եւ անվիճելի կարծիքներով այդ քաջածանօթ առարկաների ու նըրանց յատկութիւնների մասին, մի գեղեցիկ օր յայտարարւինք իսպառ սնանկ, եւ այդ օրը հեռու չէ, այդ օրուայ մէջ ոտք է դրել մարդկութիւնը յանձինս իր բարձր մտածողներով:

Այժմէական մտածողութեան էկրանի վրայ աւելի ճշդուած ու ցայտուն նկարագրով է ուրւագծւում մարդը եւ, աւելի քան երբեք, աչքառու է դառնում նրա նկարագրի ամենահետաքրքրական կողմը: Մեր մտքի առաջ նա ներկայանում է Սուրբ Գէորգի խիմբով որ նիզակը ձեռքին անխնայ խողխողում է գետնաթա-

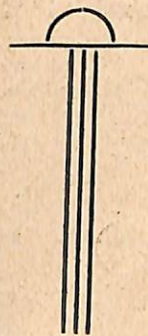
ւալ հրէշին: Եւ ահա, ո՛վ զարմանք, այդ հրէշն իր իսկ ամենանուիրական ճշմարտութիւններն են, որոնց անուկից նա խաչեալ կիզել է իր լաւագոյն զաւակներին: Ճշմարտութիւն է այն ինչ որ տեսւում է, ճշմարտութիւն են բնութեան օրէնքները, ճշմարտութիւն է ինքնին բնութիւնը: Ճշմարտութիւն է վերջապէս այն ամէնը, ինչի հակառակ չի կարելի պնդել, չի կարելի գործել: Եւ սա բնական է, օրգանական բոլոր բազմազանութիւնները ներդաշնակ են բնութեան ուրիշին: Երկրաբանական, աշխարհագրական, կլիմայական փոփոխութիւնների ընդհանուր սիմֆոնիայի մէջ է դաշնաւորում նրանց գոյութեան ելեւէջները: Այնտեղ ամէն կեանք ներկայ է, բացի մարդուց:

Եւ սակայն որքան որ սա բնական է, այնքան անբնական է մարդու համար:

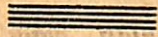
Այդ բոլոր ճշմարտութիւնները մի մի անանցանելի պարիսպներ են, ուրեմն եւ մի մի արգելքներ են հանապազ խոտվայոյզ ու արկածախնդիր իմացականութեան արշաւի առաջ: Եւ նրա հանճարների համար բնութեան անխախտ օրէնքները եւ բանականութեան սահմանները մի մի կարմիր լաթեր են որ բընութեան տօրէադօրը շարժում է նրանց քթերի առաջ: Եւ ահա սերունդէ սերունդ անհատնում են մարդկային գրոհները, որոնցով մարդկային միտքը գնում է կործանելու ճշմարտութեան կուռքերը, ամեն կուռքեր: Եւ ամէն յաջողութեան հետ նա ցընցում է նաեւ իր կեանքի խարիսխները, իր կեանքի ճշմարտութիւնները...: Այսպէս է նա, այդ թափառական արքան, այդ յաւիտենական անհաշտ Կայէնը:

ԵՂ. Ա.ՅՎ.Ա.ՉԵԱ.Ն

ՁԵՆԵՐ-ՔԱՅԷ

ՆԵՐՔԻՆ ՄԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Ըսկ՝ անոնց, մեղսորհն, թե իրենց պես էիր դուն,
Ոչ շատ առաջ տակառին, թե կրնայիր իրենց պես
Վազել, ցատկել ու խաղալ, էիր անկուն ու սիրուն,
Ապրող՝ ներկան միսխայն. ճիշդ իրե՛նց պես, վերջապե՛ս...

Ըսկ՝ թե շուտ իրենից աչ... Բայց չե՛, ոչինչ մի՛ ըսեր,
Թե՛ն ըսես աչ եթե՛ պիտի չըսեն քեզ հազիւ
Ու գրքաշով քու վրտաղ, պիտի խորհին. Ծեր է, ծե՛ր...
Ու հեռացած՝ փնտրուեն պիտի նոր խաղ, նոր կրոնի...

Խաղի կրոնի՛ւ՝ դեռ հիմա, կրոնի՛ւ սիրոյ քիչ յետոյ,
Ինչպես որ դուն կ'ընէիր եւ ինչպես չե՛ս ընէր ա՛յ,
Ու չընէր խոնջեկեկե՛ն կ'ուզես հանգչիլ, քրեակա՛ւ...

Ա՛հ, թող երբան, թող երբա՛ն... ու խաղի մեջ ու սիրոյ
Թող մըխրոնին գլխովին, այսօր եւ վաղն ընդ երկա՛ր,
Զի շատագոյն ասունգու՛ե՛ կեանք ոչի՛նչ մեզ չի՛ տար...

Վ.Ա.Ն.Ն. ԹԵՐԻՍՆ

ԼՈՒՄՆԻ ԼՈՅՍՈՎ

1961-2002

Լե՛ռ, բը՛ւրբ ի՛նչ գիտնամ. կ'ըսեն թէ կը նմանի երկու-
քին ալ: Արդէն ինչ որ հէքեաթէն կը բխի, անորոջ կը ներկայա-
նայ յաճախ, իր չըջագիծերուն մէջ:

Կեղորոնը աւերակ մըն է որմէ կարեւոր մասեր կանգուն կը
պահէ տակաւին հէքեաթը: Այսպէս, պարիսպներու երկու թեւեր
առանց կամարի որ զանոնք օղակէ իրարու: Անոնց առջեւ սա-
կայն անդաստակը մաքուր մարմարէ թեւէ թեւ լայնցնող: Սրա՞ն,
գաւի՛թ, տաճարի յատա՛կ. ի՛նչ գիտնամ:

Հէքեաթը կը ճշդէ սակայն բոլորչի, լայն աստիճանները վե-
րելակ սանդուխի մը: Ի՛նչպէս կը ծանրանայ ձեւին վրայ գա-
հոյլի քարին որ տակաւին կանգուն է ճիշդ մէջտեղը անդաստա-
կին:

Սանդուխի ոտքին՝ անդունդ: Պարիսպներու չրթունքներէն
դուրս՝ անդունդ: Կռնակէն հսկայ ժայռ մը որ կը քալէ միակը-
տուր, ծամածուռ, ահարկու, կորսուելու համար ամպերուն ծայրը:

Տեսարանին վրայ գոյնի ոչ մէկ խաղ, միայն սանդուխի եր-
կու եզրերուն անդունդէն բուսած գլուխները երկու զափնինե-
րուն: Ու պարիսպի ճեղքերէն, մազերը խոտերուն և ցոլուն-
ներո նէ:

Դժնդակ ու բարբարոս օտ պատկերը կրնանք փոխադրել բո-
լոր լեռնանիստ հովիտներէն ներս:

Աւանդութիւնը զայն զետեղած է Զուհիցերիոյ Ալպիաններուն
ներսը:

Լուսնի լոյս: Որ, զալկահար ու ալիւրէ ձիւնի մը պէս կ'ա-
ղօտէ խստութիւնը այդ ժայռաստանին, թափելով անոր վրայ
աղուային փափկութիւն:

Գիշեր, կը կիտուի իր մէջտեղէն: Պահն է երբ կը բացուին ե-

բախները անդունդներուն ու երկրին ընդերքներէն կ'արձակուին պատուհասուած, անդերեղման ոճիրներու շղթան դարէ դար քաշքշելու դատապարտուած տժգոյն կարաւանները մեղաւորներուն:

Ու կը բուսնի անդունդէն, վարչամակին մէջ ամբախակ բայց պահելով ճեղքը իր ոտքերուն ինչպէս աղեղը իր թեւերուն, ան, որուն գլխուն արծուենիչ սաղաւարտ մը կը շողջողայ և որուն ուսերէն պատմութեան մը ծիրանին գողգողացող արեան գրօջ մը իբրև, մեղմ կը բարախէ: Ան զինուորական: Ան դատաւոր: Անիկա կ'առնէ հատիկ հատիկ սանդուխին ոտքերը քչիկ մը կորաքամակ, քչիկ մը վախկոտ, քչիկ մը շնչասպառ: Դժոխքէն կուգայ և Աստուած միայն զիտէ թէ որքան ճամբայ ըրած է, սատանաներուն նիզակին ներքև հասնելու համար իր քառութեան գահոյքին:

Անդատակին վրայ, անիկա կը շակէ ցաւագին իր մէջքը: Կը պրկէ բաղուկները: Կը զարնէ ոտքերը մարմարին: Ու պղինձ զրահները կը թրթռան խուլ նուագի մը ընդմէջէն: Արծիւ մը անոր սաղաւա տին գազաթէն իր թեւերը կը թաթխէ լուսնին լոյսին: Բայց աննայուածք անոր աչքերուն մէջ անդունդը կը փոսանայ մնայուն պահելու համար ճամբան ուրկէ կուգայ: Աւետարանին Պիղատոսն է անիկա:

Ու կը բուսնին,

Քիթ քիթի, իրենց մօրուքները իրարու հիւսուած, իրենց վայրագութիւնը իրարու դէմքին վրայ երկաթ տախտակի մը պէս հագուեցուցած մարդեր: Կան որ աչք ունին: Ուրիշներ որ աչքի տեղ բոց կը ներկային: Բոլորին ալ քիթը մանրագիր մանդաղի մը պէս կ'աղեղուի ճակատէն դէպի անտոտամ անդունդը իրենց բերաններուն:

Քիթ քիթի իրարու հիւսուած բանակն է թշուառական հրեաներուն, աղտոտ որքան կատաղի գժոխքին մէջ իսկ իրենց վրէժը անյսպօրեղ պահած: Անոնց բոլորին ալ շրթունքներէն կը վաղէ կարմիր գիծ մը բառերու, որուն գիրերը կարելի է կարգալ լուսնին տակ «ի խաչ հան զգա» ինչպէս ժապաւէնին վրայ: Հարիւրներու կզակէն կախ սև արիւնի գիծը կը փրթի բայց նորէն կը շինուի երբեմն կառչելով անոնց բաց կուրծքերուն թաւուտին, երբեմն փչրուելով պաղած արիւնի նման անոնց պարեգօտաներուն քղանցքին: Խուժանն է հրեաներուն:

Ու կը բուսնի,

Քաղցրագէժ երիտասարդը որուն ճակատին խարտեաչ մաղերու պսակ մը կը գողգողայ: Անհուն անոր աչքերը արեւներ են

Թափանցիկ որքան խոր: Ու անոնցմէ աշխարհները որոնք կ'երկըննան, երկինքները որոնք կը հեռանան: Արքայութիւնները որոնք կը կամարւին: Աստուածը որ կ'ամբողջանայ: Անոր դէմքին ցաւը միլիօններուն, մանրամասն ու ամբողջ, ցաւը մեր մեղքերուն ստամոքսովը զրւած: Մեր թշուառութեան, մեր ողբերգութեան անկընդհեղի հանդէսովը տեղաւորուած: Անիկա կը նայի իր շուրջը աչքը ող ձեւերուն ու անոր աչքերէն տաքուկ լոյս մը շուշաններու պէս կը ծաղկեցնէ սանդուխի աչքերը և մարմարներուն քառանկիւնները: Դատաւոր, կանչուած և նազովրեցին է անիկա:

Ու կը բուսնին,

Բորբոսած դպիրները և աւազակագէժ փարիսեցիները, պղզընձակուու զինուորները ու բիրերով զինուած խաժամուժը սինքլորներուն:

Լուսնկայ գիշեր:

Ատեանը բացուած է:

Պէտք կա՞յ պատմելու, ինչ որ ամէն տղայ սովորած է օրրանէն իջնելէն ետքը:

Դատաստան, մահապատիժի պահանջ: Խուժանին գայրոյթը, թուրը, փրփուրը որոնք լուսնի տակ անգամ մըն ալ կ'անձրեւուին Աստուածային երիտասարդին: Լուսնի տակ անգամ մըն ալ Պոնտացին կը բանայ իր թեւերուն փականքը տալու համար յուսահատութեան շարժումը, միշտ իր շրթունքներէն կը կախուի ժանգոտ ժապաւէնը անիրաւ պատգամին:

— «Քաւեալ եմ ես յարենէ գորա»:

Լուսինը կը դողդողայ, հովը դափնիի տերեւներուն մէջ պրզաբիկ հծծիւններ կը նուագէ դէպի անդունդը թոթուելով կաթիլ կաթիլ արցունքը ցողին, դէպի անդունդը ուր ձուլուած են բոլոր ձեւերը:

Պոնտացին մինակ է իր գահոյգին վրայ զբաղուած իր ձեռքերէն հեռացնելու լուացումին կաթիլները որոնք անգագար կը բուսնին:

Անոր դէմքը իր անդունդ աչքներովը գիծ գիծ կը բզբտուի: Անոր շրթունքները անգագար կը կրկնեն ժանգոտած բանաձեւը:

Բայց անոր մատները իրար կ'ուտեն ազատելու համար ջուրին
կրակէն որ լուսնին մէջը կը կարմրի ըլլալու համար ատեան կայ-
լակներու անսպառ անձրև մը:

Անիկա պիտի բզբտէ իր մատները, մինչև որ հեռուէն աքա-
ղաղը խօսի:

Ու ասիկա այսպէս դարերու արգանդէն:

Ու ասիկա այսպէս յաւիտեաններու ծայրը մինչև:

18 Մարտ 1938

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

Երուսաղէմ

ՕՐԵՐԻ ԼՈՒՍԱՆՑՔԻՆ ՎՐԱՅՈՎ

I

Մի եղբրակո՞նց զեպի վրայով մենք պատահեցինք.
Չեւէք բաճարին՝ մեկնեան կեանք:

— Տղա՛ս ինչո՞ւ եղար անուշագիւ...:

Եւ մութ, եւ խոնաւ

Այդ բազմադարեան կամարների տակ
Դաժան այդ պահին — կարկաչդ էր լուում,

Ամէնքը ամաչում, կարմրում էին

Իսկ ինքդ արբունքի քո բողբոջներում

Ա՛յնքան միամիտ ու անըզանիւս,

Կո՛յս, քո երզն էր հնչում նորից.

Ինչպէս մի սլաք օրերի էջում

Մնացիր մի յուշ, պարզ մի ուրուագիծ:

Ա.Լ.ԲՆԵՐՈՒՄ. —

Ամիսներն թռչուն, տարինն՝ ր...

Շատ ես լրջացել:

Ամէն օրուայ հետ

Անցնում ես մայթովն,

Ու սլացիկ ես, ու նրբամարմին,

Աչերն բոլորին վրայովդ անցան

Օրիորդ ես, խարտեաշ վարսերով:

Դո՛ւ, հրամայականն մեծ քաղաքների՝

Եւ պարտադիր դու սեւ առօրեայ...

Արդ, տառապագին մի խօսք տրտմութիւն

Քո լոյսիդ վրայ

Անցնում ես զժգոհ,
Քայլում ես շտապ ո՞ւմ զանգատուելու:
Եւ սրիկաներն աներես,
Եւ խոզարածներն՝ նենգ ու «անօթի»
Լիրք նայուածքներովն արդէն քեզ կերան,
Իրենց միտքերում քեզ մերկացրին — առանց ամօթի —
Բայց ինքդ անցնում ես:

ԴԷՊԻ ԱՇԽԱՐՀ.—

Այսպէ՛ս, այսպէ՛ս,
Օրերը անիւ են քո մօտ
Միօրինակ,
Մերքենայ:

Գլուխդ հակած եւ անհամարձակ,
Աչերիս խորքում նայուածքդ ինկաւ —
Նա պատահական —

Անսեղ ու տրտում
«Դարպասին» առաջ՝ ի՞նչն էր պաղատում:
Փախչել եմ ուզում,—
Ուզում էր ասել —

Աշխատանոցիս լիրք միջավայրից՝ ուզում եմ փախչել...
Իրել են սեղան...:

Նետել են մարզարիտը խոզերի առաջ.
Ո՛ւր է աչքը ձեր,
Ուր է ձեր խնամք...:

... Ու փողոցների «նուրբ» ու անամօթ առաջարկները
Մայթին են ընկնում հաջոցների պէս՝
Իսկ ինքդ անցնում ես.

ՀԱՅԵԱՅԻՔ.—

Քայլում ես արագ,
Քայլում ես հանդարտ օրերի շարքում.
Անցնում ես մութին, ու խոհերը քո —
Նայուածքներիդ հետ,— թափուում են մայթին՝
Տառերով հնչուն
Բառերով ոսկեայ...
... Ինչպէ՛ս որոնեմ,

* 22 *

Ինչպէս պատահեմ մի տղամարդի պարկեշտ ու արի
Որ ինձ հասկանայ.

Որ համարձակուեմ ասելու նրան՝
Փրկի՛ր, փրկիր ինձ այս միջավայրից
Փրկիր ինձ փրկիր. լիրք նայուածքներից

Տուր ինձ երազը՝

Մանկայ մի ժպիտ,

Տո՛ւր ինձ, սուրբ սիրոյ

Քնքոյ՝ ցանկութիւն...:

II

ՊԱՀԵՐԸ ԵԿԱՆ.—

Գնացր...:

Քայլում էիր երբ, ուտոստուն, զուարթ
Քու բանտրուհու վարդ ու եռանդով

Ֆիդիասն էր անցնում

Լոյսէ զրահով —

Շողակաթ, պա՛րզ մի պատմութիւն. .

Հարցնենք անցորդից,

Կեանքը երգ ունի՝ ամէն գոյներով:

Պահերը եկան,

Սեւ գիծը քաշուեց գետնի վրայով

Օղակուեց շտապով...:

ՎԱՅԵՆԻՔ.—

Տեսայ քեզ պարտիզներում, օթեակներում, լոյսերում՝

Յարդարուն զանգուրուած վարսերով,

Սուրբ ու թանկարժէք հանդերձանքներում —

Տեսայ քեզ մշուշում, օղի փոշում՝

Ուր հիւսուեց պատմութիւնն, զրոյցը անգիր —

Բանուել էր թարթիչներդ՝

Կապոյտ եթերում բացուած ճառագայթ...:

... Մեռաւ ամէն ինչ այնտեղ.

Խղճի խայթ չի մնաց նրանց մօտ:

ԳԵՐՈՒԹԻՒՆ.—

Պատմութիւն շա՛տ սովորական — այո՛,

* 23 *

Գուժը սպաննուած ու արիւն,
Ափսո՛ս, շատ ափսոս

Թոն է թոշուն

Վանդակից ոսկի, երգում է հեռուն

Ու հեռում այն կողմ —

Ուր փոս է փորում...:

Ասեցին որ քեզ շատեր են տեսել

Նրբանցքներում, այլուր.

Հերթափ ասիրող մարդկանց» շուաքներում,

Սատիրների համայնություն —

Բարդ մի պատմութիւն:

... Պրիմա՛ — Տօննա՛

Գո՛ւ ոսկեհորթը սեղանների

Պարի. զինու. պաշտամունքի՛

Գառն Աստուծոյ...

Հիւրանոցում

Սպասում են, ասեցին,

Պիտի հասնի նա արդ —

Վախելուց մարմնով,

Ոսկեզարդ պարեգօտում ամփոփուած

Շպարուն՝ արիւնէ շրթներով,

Մանկամարդ մի կաւադ, պիտի ասի,

— Առէ՛ք կերէ՛ք, ա՛յս է իմ մարմին...:

Ու Կարնաշունչ բոյրերում ապա,

«Բոյրերից» մանիքիւրուած մատներիդ օղակին վրայ,

Պիտի կաթի աղամանդ, յակինթ ու սաթ

Ամէնքը պիտի ասեն՝ բարի վայելում

Բարի վայելում...

ՍՍՐՍՈՒՌ

... Պատրանքը՝ օղակին վրայ մատներին —

Սղամանդի սարդիտնի ու սաթի

Արտասուքի, արիւնի, վիրածաղկի...

Սարդանապա՛լ...:

... Սատուռնական՝ բարեկից — Հոովմ —

... Շիգակօ — Պարիզ՝

Դարերից եկած օ՛ թոյն, օ՛ թոյն — ու

Հոկտեմբեր ծնանող ահաւոր դու զայրոյթ...:

ՎԵՐՅՈՒՇ. —

.. Նօրա՛,

Բո անցքիդ վրայ,

Իրիկնաժամին՝

Ինչպէս էր երէկ, ինչպէս է այսօր

Գոյներում, հեռում

Երբ հուրիները կրակ են վառուս

Ջրերի այնտեղ ու սարքում բալէտ —

Ոսկեայ վանդակից փախած թոջնիկը

Ասես երգում է, մի հին մեղեդի

— Ինչո՞ւ ես տրտում...:

ՕՐՀՍՍ. —

Ես ինչ գիտնամ

Պատմութիւնը բարդ, զրոյցն այդ անգիր.

Դոցուել է գիրքը —

Ճակատագիր:

Այժմ էլ անցնում ես օրերի մէջքով

Շպարտ ած, զարդարուն, սամոյուած —

Չարթնած անկումը դարերի՛

Իմաստը օրուան բո վրայ.

Ինքդ էլ մնացեր խաչուած...:

ՊՍՏՐԱՆՔԸ. —

Ասես թէ նորից

Քայլում ես անփոյթ, հանդարտ, անվրդով —

Պատրանքդ թաքուն —

Սյրուած թեւերդ երագին տուած,

Գիշերաժամին երբ լսու է շուրջդ

Ու զարկերը բո ծամերդ են չափում,

Սիկանթների շունչովը արբած —

Շուարուն քնիդ հետ — մեղմահագ,

Լոյսերի տակ բո անուժ, — թոջնիկն երբ չիկայ —

Արդ, ով է երգում՝

Քիչի՞նչ ես տրտում...:

ԳՂՐՈՒՆ ՆԱԹԱՆԵԱՆ

ԵՍ ԻՄ ՄԷՋ

Մեծ է միայն այն արուեստագետը որուն գործը անկարելի է տարբեր տարազներու վերածել: Ան խտացուցած պէտք է ըլլայ կեանքին բազմաճառար վիճակները իրենց ամէնէն վերջնական բխումին մէջ, զանոնք ներկայացնելու համար նոյնքան անփոփոխելի հարազատութեամբ մը: Ան պիտի տայ նոյնպէս իր ամբողջ մարդկայնութիւնը իր ամէնէն տարօրինակ պայծառութիւնով, այնքան որ ոչ մէկը պիտի կրնայ կամ համարձակի զայն ու եւ է կերպով կեղծել ու կրկնել: Մեծ է միայն այն գրողէտը որուն գործը, այս տեսակէտով, անպէս ձեռքի պիտի մնայ բացարձակապէս:

Ո՞ր մտքի մարդը պիտի ուզէր մտածել այս խտամբեր բայց հոյակապ աշխատանքին:

Ֆրանսական թատրոնը շահագործած է առաւելապէս ամբողջին մօտեցող բեմական տրամադրութիւնները, բայց տակաւին անգոր է համարելու թատերական մեծ կիրքերը, աւելի ճիշդ կեանքին գերագոյն ու ողբերգական յուզումները: Այդ բեմը նրկարագրած է հերոսներ, կիներ, մարտիրոսներ կամ մահապարտներ, առանց ներկայացնելու սակայն խմբական անձնաւորում մը, (personnage collectif որ իրմով մարմնաւորէր հողեկան մշտանորոգ հորովոյթին ճակատագրական օրէնքը, և պատկերացնէր հաւասարապէս մահուան ու կեանքին, անցեալին ու ապանինին անբացատրելի աղերսը:

Կը զիտես այդ թատրոնը ու կը զգաս թէ հասարակ է իրապաշտական գործերու մէջ, բայց նաև մի բինակ ու մասնակի խուհուրդին գործողութիւնը վարելու եղական աշխատանքին առջեւ:

Նորութիւն մը չէ անդրադառնալ թէ մեր քննադատութիւնը շատ քիչ անգամ ընդունակ է բնաշրջումի և վերանորոգումի հիմնական պայմաններուն: Մեր տեսակէտները չենք ուզեր կարծես վերանորոգել տարիքի, համոզումի, ապրումներու փոփոխութեանէն ստեղծուած հարկադրութեանց համաձայն: Գրականութեան մէջ դէմքեր կան որոնք ճակատագրօրէն դատապարտուեր են այս գծախտ սովորամոլութեան համար: Վերջնութեցումներէ, նորօրինակ հետազոտումներէ ծնած հաճոյքը չպիտի փորձենք զգալ քննադատական հաշուեյարդարի մը մէջ: Իրերն ու անձերը խուզարկելու տարազներ ունինք որոնց կաղապարն անգամ փոխուած չէ տակաւին, թէև քառորդ դարէ աւելի անցեալ ունենայ ան:

Մտքի կեանքը որ միշտ սիրուած է կապուել բնութեան ամենօրեայ յեղաշրջումին, այս կանոնէն հետո պահած է կարծես տեսնելու և ուրիշները դատելու մեր բնագոյնը:

Հազուադէպ է որ ամբողջ գրքի մը մէջ գրական տիպարները տեսականօրէն պահեն իրենց կենդանութիւնը: Կը տեսնէք շատ անգամ որ իրենց առաջին կառուցումին մէջ իսկ անոնք կը նուազին ու կը խորտակուին, և վիպագիրը կը հարկադրուի արտաքին միջոցներով, արհեստական լոյսերով երկարաձգել անոնց կապաւ ձեռքի ոգևորութիւնը:

Եւ մտածել որ այդ հերոսները ընդօրինակութեան հսկայ նիւթ կը դառնան յաճախ և կ'ըլլան մարդիկ, որ զանոնք գիրքէ գիրք վէպէ վէպ կը փոխադրեն սրտառուէ խանդավառութեամբ մը, առանց երբեք խորհելու թէ իրենց նախատիպարը չպարուած մեռել մըն է միայն:

Բանաստեղծական եղանակներու ընդգեցուցիչ շահագործումը այլեւս հասած է արգահատելի ծալրայնութեան: Դեռ նուազածուներ կան որոնք կէս դար առաջ փորձուած մօթիքներու վրայ պիտի պատրաստեն իրենց կրկնապէս դժբախտ երգարանը: Մեծաբնցի Սիբեցըր անհամար երգահաններու քերթուածներէն ներս պատած է ու բռնաբարուած, շատերու համար միջոց դառնալով նիւթական ընդօրինակութեան մը, ի կ ուրիշներու մօտ իւրացուած ու գրեթէ անգիտակից վերյիշողութեան (réminiscence) մը վերածուելով:

Եւ մենք միակ քերթուածէ մը մեկնելով բանաստեղծական
ամբողջ շրջանի մը հետ քայլելու պատրանքը կը պտտցնենք յաճախ:

Մենք սիրեր ենք միշտ փոխ առնել ուրիշներուն տրամու-
թիւնները: Պատահած է որ գրական ստեղծումներու պահուն ու-
բանանք մենք զմեզ և կամ չկարենանք մեր անձը ամբողջապէս
խոստովանելու, ու այս խրամատը փակելու համար ապաւինինք
արտաքին միջավայրէն կանչուած կեղծ, շինծու բայց փրկարար
մեղամաղձութեան:

Այդ խեղճ, անհարազատ թախիծը պարագային համեմատ
պիտի պճնազարդէ մեր հոգեկան աղքատութիւնը ու յաճախ կա-
րելի ճառագայթումով մը պիտի երեւայ մեր իմացականութեան
զիմակին վրայ:

ԵՂՈՒԱՐԿ ՍԻՄՔԷՇԵԱՆ

ԴԱՇՆԱԿԸ

Բերդիկեան Տիկին Սրբուհին պարտէզին կից խոհանոցին մէջ
իրիկուան սալաթոյին սոխը կը մանրէր ու միաժամանակ կը
խորհէր այդ օրը իր Սիրարփիին համար առած դաշնակին վրայ:

Ցերեկէն ետքը, երկու երեք ժամ մը կ'ըլլար, թաղին մէջ
տունի դպրոց բացած Օր. Նեկտարը իրեն եկած էր, ու ըսեր էր
թէ Մարգարեաններէն կ'ուզար: Պատմեր էր թէ անոնք զրկեր
էին զինքը, վերջնականապէս գիտնալու համար թէ դաշնակը պի-
տի առնէ՞ր: Եթէ կ'ուզէր՝ պետք էր բէյ մը տար, յիսուն ոսկի մը
գոնէ՝ որ վստահ ըլլային, եթէ ոչ՝ ուրիշ ուզող կար, անոր պիտի
ծախէին, ալ չէին սպասեր: Գինին մասին ըսելիք մը չունէին,
արդէն համաձայնած էին, չորս հարիւր ոսկիի: Ինք ալ ամուսի-
նին՝ Նշանին դրամէն կանխավճարը հարեր ու տուէր էր, մնացածն
ալ վերջը պիտի վճարէր: Այդպէսով գործը վերջացած էր: Յաջորդ
առտու վարդավառ ալ էր, Մարգարեանները պիտի զրկէին դաշ-
նակը, ու հիւրանոցին մէջ պիտի տեղաւորէին:

Ուրիշ ինչպէ՞ս կրնար ըսել, կը հարցնէր ու կ'արդարացնէր
ինքզինքը Տիկին Սրբուհի, քանի որ տէրերը չէին համբերէր,
վճռական խօսք կ'ուզէին: Թողէր որ ծախուէր, ձեռքէ հլլե՞ր:
Ձմեռէն ի վեր կը փնտռէր: Ո՛ւր գացեր էր, հինգ հարիւր, վեց
հարիւր ոսկիէն վար դաշնակ մը չէր գտեր՝ և անոնք ասոր քով
չատ հին, գործածուած բաներ էին: Ով տեսեր էր ասիկա, ամէն քն
ալ հաւնէր էին, ու յանձնարորէր էին որ չփախցնէր: Այս գործը
յաջողցնողն ալ, չէր ուրանար, Օր. Նեկտարը եղած էր: Երիտա-
սարդութեանը թաղին դպրոցին մէջ վարժուհիութիւն ըրած, ետքն
ալբրբ տարիքը առած էր, տունի դպրոց բացած էր, ո՞վ ինչ
ունի գիտէր, Մարգարեաններուն հետ աղէկ կը տեսնուէր,
ան մէջ մտած ու համոզած էր: Եւ յետոյ, եթէ չառնէր,
Սիրարփիին ձեռքէն ինչպէ՞ս պիտի ազատէր: Ամէն օր կը
պոռար, կուլար, քէն կ'ընէր. — « Ես ալ չեմ գիտեր, պիտի
առնէս... պիտի առնէք... ես ալ չեմ երթար ուրիշներուն
դռները, անոնց դաշնակներուն վրայ դաս պատրաստէր՝ կ'ըսէր:
Հօրը չէր բացուեր, անկէ կը քաշուէր, իր օձիքին կը փակէր:

Գիտէր որ իր ամուսինը Նշանը չէր ուզէր, պիտի նեղանար: Բայց ի՞նչ պիտի ըսէր թող ըսէր, ինք այլեւս առած էր: Այնչափ տարիներ ամերիկացիներուն դպրոցը զրկեց, այնչափ դրամ ծախսեց: Աղջիկը վկայականը առաւ, լեզու սորվեցաւ, հիմա որ դըպրոցը աւարտեց, դաշնակի դաս կ'առնէ, դաշնակ մը չունենա՞ր, ինք որ իբր մայր շնորքով խրատէրի մը, գիրքի տէր երիտասարդի մը հետ ամուսնացնելու համար դայն կը պատրաստէր:

Ինչո՞ւ ամէնքը պիտի ունենային ու իր աղջիկը զրկուած պիտի ըլլար: Հայրն էր, մէկ հատիկ զաւակ մը ունէր, ի՞նչ կ'ընէր ընէր: Շատ տեղ դրամ ծախսած էր, թող ասոր ալ տար ու առնէր: Ուրիշները ինչպէ՞ս առեր էին:

Գուրբ, պարտեզը, Նշանին քով, ալք իրիկունը նստելու եկեր էին իրենց երկրացիները, Գալուստ աղբարը որ թաղին մէջ կաթնալվածառ էր, և անոր ազգականը Աննա մօրքուրը որ վառգավառ ըլլալուն, միաժամանակ թաղին եկեղեցիին ալ տօնախրմբութիւնը՝ հիւր եկած էր անոր տունը: Երկիրէն, գիւղին օրերէն կը խօսէին անոնք, հայրենաբաղձական ողբերգումներով:

Տիկին Սրբուհի տնամուտեամբ մտիկ կ'ընէր զանոնք: Ե՛րբ պիտի ելլէին ու երթային որ իրենք իրենց մնային, սեղան նստաէին, ու դաշնակին խօսքը բանար: Ո՞ւր է ալ եկեր էին, աման... Երկուքէն ալ չէր ախորժէր: Աննա մօրքուրը, տարիքատ կնիկ, որ հետուէն հետու քիչ մը իրեն ալ աղբական էր, երկը թևալվածառ, չուկան, իրենց խանութին վրայ ցածուկ սենեակը կը բնակէին՝ քսանըհինգ տարի է որ երկրէն եկեր էր, ինչ որ էր ան մնացեր էր:

Գուրբը՝ գիւղին լաջակն էր նորէն, լեզուն ալ գիւղին լեզուն: Հետը նստիլ խօսիլն անգամ չէր ուզէր: Տղէտ մը, գէշ մըն ալ Գալուստ աղբարը, գիւղացի մը, կոչա, որչափ կ'ուզես՝ ալ այնչափ կ'ըլլար: Նշանին տարեկիցը, ընկերը ըլլալով գիւղին մէջ՝ ինքզինքին տան մարգաւ, մերձաւորի ընտանութիւն մը կուտար: Ո՛ւր ըլլար, ո՛ւր տեսնէր. — Աղջիկ Սրբուհի... ի՞նչ կ'ընես... խանրմի պէս նստէ՛... պտտէ նայինք... հիմա երկիրը ըլլալու էիր որ պօյրդ տեսնէի... մանգաղը ձեռքդ կապուտ — րոսնի, կապուտ — կապաններու, Անկունի կողերը, արեւին ճակատը արաքագէի որ...» Եւ կամ. — «Աղջիկ հա՛րս, կաթ կ'ուզե՞ս, բերե՛մ...» Եւ կը պօռար, զրացիներէն, փողոցէն անցնողներէն ինք կ'ամչնար: Կարծես թէ ինք անոր աղջիկն էր, կամ աղուն կնիկն էր: Ինք ալ աղէ՛կ կ'ընէր: Օտարներէն կաթ կ'առնէր անկէ չէր առնէր:

Գիւղին պատմութիւններն ալ կը ջլագրգոտէին զինքը: Ամա՛ն

Թող ուրիշներուն հաւատացնէին, թող չգովէին իրեն այդ երկիրը: Մոտցե՞ր էր արդեօք, կը մոռնա՞ր իր քաջածները, չարչարանքները: Տասնըհինգ հողինոց տան մը մէջ գիւրի՞ն էր ամէնէն պղղաթիկ հարսը ըլլալը: Կեսուրներուն, կեսարայրներուն, ներերուն, տագրերուն, տալերուն, ի՞նչ գիտնամ որ մէկուն, ամէնուն ալ գլուխ պիտի ծռէր: Հիմակուան խելքը ըլլար... Նշանը հիմա քանի երկիրին իօսքը բանար՝ որչա՛փ կուի կ'ընէր հետը: Չէ՛, չէ՛, ո՛վ կ'ուզէր թոյլ երթար, Նշանն ալ թող երթար, ինք ու իր աղջիկը ասկէ հու ա չէին երթար: Արգէն իր աղջիկը զարգացած փափուկ էր, չէր զիմանար:

Վերջապէս հիւրերը սոքի ելան, մեկնեցան: Իրարի՛ի ալ դաշնակի դասէն եկած էր, տետրակները անութիւն տակ: Տիկին Սրբուհի որ կրակին վրայ պողոլաները կը տաքցնէր՝ հանգիստ չունչ մը առաւ:

— Հայտէ նայինք, տանա չեղա՞ր, պիտի սպասենք... ի՞նչ ներսէն դուրս չես ելլեր, անութի կո՛ւս, պոռաց Նշան պարտեզէն:

— Եղայ, եղայ, պատասխանեց տիկին Սրբուհի, հիմա կուգամ:

Ու պողոլաները հաւաքելով պարտեզ փութաց ուր կը ճաչէին ամէն ամառ մինչեւ աշուն:

Երեքը՝ այր ու կին, ու Սիրարիին սկսան ընթրել, իւրաքանչիւրը իր պնակին միտքը կարտելով: Տիկին Սրբուհի խօսքը բացաւ, ըսելով թէ Օր. Նեկտարը եկած էր իրենց այս ցերեկին:

— Է եկաւ, եկաւ, ի՞նչ ընեմ, պատասխանեց Նշան չորչեչ տով մը, եղանակով մը որ կնոջը հասկցնել կ'ուզէր թէ աս ալ լո՛ւր էր որ կուտար իրեն:

Տիկին Սրբուհի տեսնելով որ իր ամուսինը չըմբռնեց իր նախաբանը՝ պատմեց թէ դաշնակին համար եկած էր: Մարգարեանները զրկեր էին վերջնական պատասխան մը առնելու համար իրենցմէ, և թէ բէյը ուզեր էին՝ եթէ ոչ ուրիշին պիտի ծախէին:

— Ո՛րու կ'ուզեն թող անոր ծախեն, պատասխանեց Նշան սրտնեղութեամբ ու մերժելով մտիկ ընել, թող ատանկ ըսէիր: Չըսի՞ր:

— Քա ես բէյը հանցիլ տուի, ըսաւ Տիկին Սրբուհի, խորհելով որ պէտք էր յայտնել ամէն բան, յիսուն ոսկի տուի, մնա-

ցածն ալ ետքէն կուտանք ըսի, վաղը դաշնակը պիտի դրկեն:

— Մօ որո՞ւ հարցուցիր ու դուն քու գլխուդ բխնօ կ'առնես, պոռաց Նշան բոլոր ձայնովը, դուն չե՞ս գիտեր որ ես չեմ ուզեր: Ի՞նչ, վերը փարա կայ, հա՞՞ Չըսես:

Նշան միշտ հակառակած էր դաշնակը առնուելուն: Ան չէր սիրէր քաղաքը, և թիւեւ ակամայ պարտաւորուած էր ապրելու հոն, իր գիւղին հովուերգական յիշատակներուն ու կարօտներուն մէջէն արհամարհանքով ու խ ժող կը նայէր ամէն կարգի պերճանքներու քաղքենի նորոյթներու: Ան կ'երազէր գիւղեր, կեանքը գտնել ու ապրիլ դարձեալ: Բացի այդ՝ իր կացութիւնը թոյլատու ալ չէր, և ա.դ օրերը դրամի պէտք ունէր, նոյնիսկ փոխառութեան մը վրայ կը խորհէր: Իր դրազումը որ ընկերօջ մը հետ ծախու չէնքեր առնել, քակել ու վաճառել էր՝ ատենէ մը ի վեր բանակցութեան մէջ էին քէօքի մը մասին և յաջորդ առտու իսկ պիտի երթար սակարկութի նր վերջացնելու տիրոջը հետ:

Տիկին Սրբուհի գիտէր այդ բոլորը, բայց համոզելու համար դայն յարեց կարելի բոլոր քաղցրութիւններովը:

— Քա չպիտի առնէինք, մեղի դաշնակ մը պէտքը չէ՞:

— Չէ, պէտք չէ, դուք Նշան, մենք սա տեղացի չենք, մենք գրսեցի ենք... ես մինչեւ վերջը կենալու չեմ աս տեղերը:

Ան կը սիրէր հաստալ՝ բոյոր հայրենաբաղձներուն պէս որոնց մէջ նոյն հոգեկան վիճակը կայ առ հասարակ, թէ ինք վերջնակա՛նապէս հաստատուած չէր:

— Աղջիկը ամէ՛ ատեն ուրիշներուն տունե՞րը պիտի երթայ դասերը պատրաստելու... Չուզեր երթալ ի՞նչ է, շարունակեց Տիկին Սրբուհի, խոսափելով իր ամուսնոյն խօսքերուն պատասխանելու:

— Թող չերթայ, թող չսորվի, չուզեր նը, թող կարի երթայ, կարուձեւ սորվի, տակէ ետին ալ ըսաւ Նշան:

— Ի՞նչ ալ աղէկ կ'ըսես բողբեց Տիկին Սրբուհի, այնչափ ատեն մեծ դպրոց գնաց, վկայական առաւ, հիմա ալ կար սորվի: Աղջիկս ատո՞ր լայրիս է, մտախթրա՞ պիտի ըլլայ:

Աւ չկրնարով համոզել իր ամուսինը և յուզումը ցոյց աւելու համար սկսաւ լաւ Սիրարփի ալ հետեւեցաւ իրեն:

— Ի՞նչ եղար, առաջ՛ի մեծցար, խստացուց ձայնը Նշան, ծակ չարըխներով, մասներդ դուրս ինկած, խոտին բեռը չալակը, լեռներէն վեր ելլելդ, արտ քաղել երթալդ մտցա՞ր: Մօրդ սո՞ւնը տեսէր էիր դաշնակը:

Տիկին Սրբուհի հանդուրժեց այլևս այդ նախատինքներուն:

— Ամէն ատեն աս է խօսքդ: Ի՞նչո՞ւ, չնորհքով մէկու մը հետ չես տեսնուիր որ... Ի՞նչ գեղացիներդ, Գալուստ աղբարը,

Աննա մօրքուրր, ասո՞ցմէ ի՞նչ պիտի սորվիս: Երկիր մըն էք առեր կ'երթաք: Գիշեր, ցորեկ խելքերնիդ հոն է: Օ՛խ, աղէկ եւ դաւ,, քար քարի վրայ չմնաց, անցաւ: Շատ ա էկ եղաւ:

— Դուն անցնելիք, քեզ՛ պէս չունը սատկէր. անչափ մարդիկը կոտուելուն տեղ: Ախ, քեզ աչխ որք բերողին... Ու նը՛ շանին աչքերը դո՛րս ինկան ակնակապիճներէն:

Ալ չէին ճաչէր: Տապալուած գետնախնձորները կը մնային պը՛նակներս ու մէջ, նոյ՛ պէս ձմերուկին շերտերը:

Տիկին Սրբուհի փոխադա՛նց շատ չրթները պրկելով.

— Ի՞նչ գիտես ո՞ր ան ըրէ, ի՛նչ առածս առած է, ես ամէնուէն մէջ խայտառակ չեմ ըլլար, ես առեր եմ դաշնա՛ ը: Հասկցար:

— Դուն առեր ես դաշնակը, ալևտ շիս դարձնե՛ր... կ կնեց Նշան դո՛ր խը շարմելով, սէ առ ու բեր որ տեսնե՛ս թէ որո՞ւ մ յր տղայ կը բերէ: Ես կնկայ գլուխ ծող ըստանալոյցի էրիկներէն չեմ ո ի ենց կնիլն ու ինչ ուզեն նը ան կ'ընեն: Դուն վաղը առ ու բեր որ տեսնես:

Ու ալ չկեցաւ: Հրեց սեղանը որ քիչ մնաց պիտի տապալէր ու ննջասենեակը ելաւ պառկելու:

Խոհանոցէն պնակներուն աղմուկները կը հասնէին իր ականջին: Պատուհան երբ բաց էին, դուրսը լիալուսինով խաղաղ գիշեր էր: Մօտակայ բացաստանէն միակ ձրթիթ մը ճըո՛ւ... կ'ընդչեր էր: Մօտակայ նորէն ճըո՛ւ... ձայն մը կ'արձակէր ինքնագոհ հատեր, յետոյ նորէն ճըո՛ւ... ձայն մը կ'արձակէր ինքնագոհ հատեր, կամուրջը, քաղաքին հանդիպակաց բարձունքները անհամար լոյսերով չողչողուն:

Վարդավաթի օտնը կը սկսէր թաղին մէջ: Յոյներու խումբ մը անցաւ բացաստանէն յուռական կարգ մը երգերով: Տունէ մը աղջիկ մը մեներգեց. « Եւ մութ ամպեր գլխուդ դիզուած, Դու ան հագար, Ալագեաղ: Աւելի վեր՛ը պատանիներու խումբ մը եկաւ նոյն բացաստանէն սկիւլ է գարուն, սոխակը սիրուն» երգելով:

Վարի պատուհանէն Թ՛րքօղի Տէփոյին մօտակայ սրճարանը կ'երևէր. սեղաններուն շուրջը մարդիկ նստեր էին, նուազի եղանակներ կը հասնէին հոնկէ:

Կինն ու սղջիկը վեր ելան: Կինը ներս մտաւ, հանո եցաւ, ըոյսը մարեց և պառկեցա՛ ի: Քովը բայց բաւական հեռու իրմէ՛ առանց իրեն դաչելու:

Նշան պատրաստուեցաւ քնանալու, դաշնակը ինչ ալ ըլլար, տունը չիողելու, չմտցնելու անտեղիտալի որոշումով:

Ատառն Նշան կանուխ արթնցաւ, հաղուեցաւ, ու դուրս ելաւ քէօջկին տէրը երթալու տեսնելու համար, որուն հետ ժամագրուած էր արդէն:

Իսկական սեփականատէրը չէր իր տեսնելիք մարդը: Պալաին նախկին աւագ սենեակապետի մը ժառանգորդներուն կը պաականէր չէնքը որուն լիազօր փոխանորդն էր ան: Մօտաւորապէս ժամ մը հետո էր, որմնափակ, անվերջանալի երկարութիւնով այդիի մը մէջ, Մարմարայի և այգեստաններով, պողատաններով հովիտներու ու քէօջքերու համայնապատկերի մը իշխող երկու մասերէ կը բաղկանար, կանանոցի ու սերամլըզի բաժիններով, թանկարժէք մա մարիոններով ու որմանկարներով, ձեղուններով, բայց ժառանգորդները որոշած էին քակել տալ ու ծախել:

Նշան քալեց բացաստաններու, լոյլիկի, թղենի արտերու, անրնակ, ծախու յէօջքերու եղերքներէն անցնող մենաւոր ճամբաներէ, ու հասնելով ժամագրավայրը փոխանորդը չգտաւ հոն: Այլապէս ձեր պարտիզպան մը որ իր ընտանիքով հոն կը բնակէր ու կը հակէր չէնքերուն ու այդիին՝ դուրս ելաւ բոկոտն մանուկներու բազմութիւնով մը ու հազորդեց թէ պէյը լուր զրկած էր, հինգչաքթի օրուան յետաձգած էր իր գարուտը:

Նշան ալ չկեցաւ ու անհամբեր հասկալու համար թէ ինչ եղաւ գիշերուան իրենց կոխիւն հետեւանքը՝ ա միջապէս տուն վերադարձաւ: Վեր ելաւ որ գաշնակը բերեր էին, կրնն ալ տունը չիկար: Մինակ Սիրարփին էր որ գիրք մը ձեռքը պատուհանին մօտ նստեր կը կարդար:

Աղջիկը ոտքի ելաւ:

— Ո՛ւր է մայրդ հարցուց:

— Չեմ գիտեր պատասխանեց աղջիկը երկչոտութեամբ, բան մը չըսաւ ինձի, դուրս ելաւ:

— Դաշնակը բերել տուեր է հա՞, ըսաւ: Աղէկ չատ լաւ:

Ուրիմն իր ընդդիմութիւնը, այնքան խօսքերը իզուր եղած էին: Սեպոյ չկար գինքը: Կ'արձամարուէր: Սորհեցաւ առանց դեղեւելու ջարդ ու փշուր ընել գաշնակը: Յետոյ փռեց միաքը: Ինչո՞ւ ընել այգպէս: Միակ և ամէնէն բանաւորը ետ զրկելն էր իսկոյն, ուրկէ որ բերեր էին գարձեալ հոն:

Շուտով փողոց իջաւ, թաղին սրճարանը գնաց, կանչեց ներսը նստող աղաքը, անոնց յայտնեց իր որոշումը, վճարեց ու

միասին առնելով զանոնք տուն բերաւ: Օգնեց անոնց, դաշնակը վար իջեցնել տուաւ, ու ետ դրկեց դրացուհիներու զարմանքին մէջ որո՞ք պատուհաններէն կը նայէին ու կը փսփային իրարու:

Հիմա վերջացած էր ամէն բան, ընելիք չկար: Կը մնար կանխավճարը ետ առնել: Դիւրին էր այդ իրեն համար: Կրնային մերժել, չտալ: Թող փորձէին, եթէ կ'ուղէին: Դաշնակը առնելու իրաւասուն ինք էր, և ոչ թէ կինը, եւ ինք չէր ուզեր: Այդքան:

Ու շիտակ եկեղեցի գնաց: Ճամբան չատ մը խուճերու քովէն անցաւ, կրներով, մանուկներով, այրերով, ընդհանրապէս գաւառացի, որոնք հետուոր, մօտակայ արուարձաններէն կուգային ու այնպէս եկեղեցի կ'երթային: Եկեղեցիին փողոցը անանցանելի դարձած էր, ու երկու արտաքին դուռերը, զէմի սրճարանները դրօշազարդուած էին:

Իսկին մէջ իր հայրենակիցն՝ ըր տեսաւ, որոնք չըջապատեցին զինքը, ու «բարեւ կ'նքահայր... բարեւ մօրքորդի... բարեւ քենի... բարեւ աղբորդի...» ըսելով ձեռքը սեղմողին վերջը չէր դար: — «Ո՛ւր ես աղբար, տահա նո՞ր կուգաս... ո՞ւր է, Սրբո՛ւկը ուր է, աղջիկդ ուր է» հարցուցին: Նշան յայտնեց իր ուշացումին պատճառը, ու աւելցուց թէ անոնք ալ պիտի գային:

Ներսը, եկեղեցիին մէջ, Պատրիարքն էր պատարագիչը, ու ժողովուրդը այնքան չատ էր որ մտնողները սեղմուելով, հրուռուելով կ'առնջանային: Նշան անկիւն մը քաշուեցաւ, չուզելով հայրենակիցներուն հետ ըլլալ, ու քարոզէն յետոյ մինչեւ «Ողջոյն»ը սպասեց, յետոյ դուրս ելաւ:

Դէմի սրճարանը քանի մը հայրենակից երիտասարդներ նըստեր էին, որոնք հրաւիրեցին զինքը, բայց չսկը ձեւացուց ու քալեց: Գիտէր որ պիտի մեղադրէին, երեսը պահեց, գնաց պիտի ըսէին, բայց ինչ ընել, ի՞նչպէս տուն հրամցնէր զանոնք իր կացութեան մէջ:

Տուն մտաւ որ Գալուստն ու Աննա մօրքուրը հոն էին, դիմաւորեցին զինքը: Չարմացաւ անոնց ներկայութեանը: Անոնք պատմեցին իրեն պատահած անցքերը:

Ելեր ու փողոցէն անցնելով եկեղեցի կ'երթան եղեր՝ երբ պատուհանէն Սիրարփին տեսեր էր զիրենք ու լալով կանչեր ներս: Վեր գացեր էին որ Սրբուհին մարած պառկեր էր սենեակից մէջտեղը: Գալուստը չուտով բժիշկի վագեր էր, յետոյ դեղարանէն սթափեցուցիչներ, դեղեր բերեր էր, հիմա քիչ մը ինքզինքը վերագտած էր, բայց դեռ չէր կրնար խօսիլ, անկողինն էր: Սիրարփին ալ քովը նստեր է, ըսին:

— Դո՛ւն ինչու նեղագար ու ետ զրկեցիր բիանօն, յարեց Աննա մօրքուրը կարեկցական շեշտով մ : Ինչե՛ր ձեռքէ հանեց ջրի՞ք, փեայ, լեռները կորուցինք. բիանօն որո՞ւ աչքի կ'երևաւայ, աշխարհէս պողեցանք, ամա, ի՞նչ պիտի ընես որ, ճահէլ է, քանի որ փափաք կ'ընէ, ձգէիր, թող առնէր, կայ՞ կայ, չկայ՞ չկայ, հիմա որ հի՛ անդացաւ՝ աղէ կ եղաւ :

Նշան սրունքները տարածեց բազմոցին վրայ, նուրբ, փոքր պեխերը վեր ուրեց ու պատասխանեց սառնութեամբ.

— Հիւանդացաւ, նորէն կ'աղէկնայ : Մի փախնար, բան մը չըլլար, թող պառկի, պառկի, ետքն ալ ելլէ :

Ու աւելցուց.

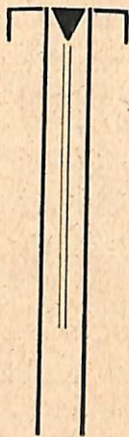
— Թող չառնեք, ինչո՛ւ առաւ, գիշերն ալ այնչափ կռիւ ըրինք, գիտէր որ ես չէի ուզեր :

Պատա՛ւ լոկ :

Վերէն, հիւանդին հառաչները կը հասնէին ատեն, ատեն :

1938

ԵԱԿՈՅ ՄՆՁՈՒՐԻ

Ս Ի Ր Ո Յ Ծ Ա Ղ Ի Կ Ը (*)

ԸՆԿԵՐՈՋ ՄԸ

Օր մը յանկարծ դուն գսար սիրոյ ծաղիկը՝ բացուած...
Պարեհի մէջ սերն անոր բերին հովերը բախտին,
Եւ դուն երբե՛ք չգարկիր թափող ժրտ այս հողին,
Քու ֆրանսոր նախաճեղ ո՛չ մէկ կարիչ ինկաւ ցած...

Որպէս զի շո՛ւս ուռճանար սիրոյ ծաղիկը անխայճ
Կարօտ եր միշտ փոխանփոխ երջանկութեան արեւուն
Եւ վշտերու, արցունքի անձրեացող ատպետուն,
Իսկ դուն միայն ունեիր խի՛նդ ու ժպիտ անայրայց...

Շատ եր փխրուն եւ նրբին սիրոյ ծաղիկը ճեղոյշ
Չեփիւռի մեղմ քերտով պիտի եր հպիչ միշտ անոր.
Բայց չգիտցար եւ անյազ շնչեցիր զայն անեւն օր,
Չայն սեղմեցիր տեղագին մասկերուդ մէջ անզգուշ :

Սիրոյ ծաղիկը կրնար լուսափրփր մնալ միշտ
Քու պարեհի լուսեան եւ խորհուրդին մէջ միայն.
Մի՛նչ դուն հպարտ քու զանձով, մի՛նչ դուն գի՛նձ վ յաղթական
Անցար մարդոյ աշխարհէն զայն անցուցած շաղթակիդ...

Ու խաւրեցաւ քու փեակէդ սիրոյ ծաղիկը յանկարծ...
Այսուհետեւ դուն անշուշտ ձաւրուդ վրայ շարունակ
Պիտի գտնու ծաղիկներ բազմաթուրեան, բազմերանգ,
Մակայն չկայ նոր զարուն սիրոյ ծաղիկն թառամած... :

Մ. ԻՇԽԱՆ

(*) Կ'ուզենք յայտնել թէ, մեր խնդրանքին վրայ, բաճառեղծ Մ. Իսխան, այս սերտածը մեզ դրկած էր իր բաճառեղծութեանց երկուրդ գրքին՝ Կրակը ինձ մէջ գեւեղելու ցառ առաջ :

ԽՄԲ

Վ Ե Ր Ա Դ Ա Ր Զ

Տարիներ վերջ մեկնուեկն՝ վերադարձող քաղաքական
Ինչպէս յանկարծ յուզումով կը կանգնի դէ՛ւր իր շան,
Որուն կարծես դուռն իրեն պիտի բանա՛յ սիրականն,

Կը կրտէ յուշ մանցեալէն իւրաքանչիւր խորշն որուն,
Բայց ուր չի՛ն՝ մեն է հիմա սանդուխներէն ի ձեռուն,
Կառչած ուսայն առ ուսայն անկիւններուն, փռերուն...

Կը յայտնուիս դուն յանկարծ այս մտեանին՝ յրոնչեայն
Ինձ հջերէն, ո՛վ Անցեալ, բայց հոն փեղմէ կը մընան,
Ափսո՛ս, արդէն ջնջընող հե՛սքեր, հե՛սքե՛ր մի միայն...

Ձերք ծառաստան մը քաղցուող փայրասակնան մեջ յանկարծ,
Դաշտանրկար մը ինչպէս յուսամուտէն սրբորթաց
Կառախումբիկն, կը խուսիկն յուշեր՝ մարող կայծ առ կայծ...

Հոգիս, Անցեալ՝ անձկալի, փեղ կը յիշե՛, կը յիշե՛,
Այլ կ'աղօթի՛ փիջ առ փիջ շոյսն աչքերուդ քաւիշե,
Կը խաւերի սիրտս աչ սակաւ, ծառ մ'իբրեւ գո՛ւրկ աւիշե...

ՍՍ.Բ. ՍՍ.ՀԱ.ԿԵԱՆ

Գանիթէ

ՏԱՐԱՇԽԱՐՀԻԿ ՏԻԱՅՏԱՆԷՔՆԵՐ

Մեծ զարմացումով նա բարձրանում է ինչ ինչ սանդուղնե-
րով, առանց հասկանալու, թէ ուր է գնում և ինչպէս է պատահել
որ հիմա ինքն այստեղ է, այս անձանթ կիսաշխարհում, ուր
ամէն ինչ այնպես աղօտ է ու պղտոր, նոյնպէս օտար է ու հա-
մէն ինչ այնպէս աղօտ է ու պղտոր, ու մի ենթադրութիւններ
ներուկային: Նա գնում էր և հազար ու մի ենթադրութիւններ
մաշեցնում: Գնում էր ու հարցումներ լինումակը քարչ էր տա-
լիս ետեւից, հարցումներ, որոնց պատասխան չկար և չէր էլ պա-
հանջում: Այսպիսով անգոր իր վիճակների լեզուն գուշակել, նա
անգոր էր նաև իր ընթացքը փոխել ու չէր կարող չանել այն
ինչ որ անում էր:

Եւ միշտ էլ այնպէս էր դուրս գալիս, որպէս թէ այս ամէնը
իր կամքով է տեղի ունենում: Բարձրանում էր, որպէս թէ պէտք
է բարձրանար. զարմանում էր, որպէս թէ պէտք էր զարմանար.
Նոյնպէս և պէտք էին իր տարակոյսներն, իր հարցումները, իր
հոգու խռովքն ու սուայտանքները:

Այս չէնքը նրան մի բոլոր թւաց ծանօթ: Նա միտք էր ա-
նում թէ մէկէլ ե՛րբ և մէկէլ ո՛ւր ինքը տեսած պիտի լինի այս-
պիսի մի չէնք. ճիշդ սրա նման սիւներ, սրա նման պատշգամբ,
պատշգամբի աջակողմից գաշտ և ի՛նչ ամառի, ի՛նչ վնասեցուցիչ
ու վայրի տարածութիւն, ուր գերեզմանային դժնդակ տեսիլներէ
սարսուռն է յաճում և որից մարդկային հոգին բնազդաբար երես
է դարձնում, օգնութեան կանխելով իր սպիտութիւնը, իր անըզ-
գայութիւնն ու ինքնամոռացումը: Յետոյ պատշգամբի այս մա-
սերը շարունակ երեկոյ է աւ կիսախաւար, մինչ ասան միւս կող-
մերում այդ նոյն միջոցին կարող է լինել և՛ առաւօտ, և՛ սիջօրէ
և թէկուզ գիշեր:

Չէ՛, իսկապէս, մէկէլ ե՛րբ է եղել ինքն այս վայրերում,
ճիշտ գարձեալ այսպէս բարձրանալիս, գարձեալ այսպէս զգալիս
և, ինչ որ չատ տարօրինակ է, գարձեալ այն ժամանակ է, միտքն

այսպէս արհարհելիս թէ՛ մկէլ կ'ըր, մէկէլ կ'ըր է եղել որ ինքն
այս բոլորն այսպէս տեսել, այսպէս զգացել ու այսպէս նոյն վի-
ճակներն ունեցել է. նորէն ու նորէն նոյն հարցումն ք' երկնե-
լով իրեն... Վա՛հ, այս ինչ է, ուղեղի մէջ կարծես ճախարակ
են մանուկ՝ անվերջ նոյն վերջէն յետոյ նոյն կիզըր և նոյն սկիզ-
բէն վերջ նոյն վերջը. արի՛ ու այս բոլորի միջից կարողացիր
դուրս գալ. մարդ ուղղակի խելքը կը թողնիս. Ու յանկաւ, կո-
րուստ ունեցողի պէս, մէկէլն շիտթ ամ կանգ առաւ. չլինի՛ թէ այս
ամէնը, ինչ որ տեսնում է իր աչքին է երևում. և այս աշխարհն
ինչպէս որ կայ ամբողջութեամբ մի սուտ աշխարհ է և ա դ սու-
տի մէջ ինքն էլ մի ուրիշ սուտ. Վերջապէս չատ կարևոր է
հասկալ կա՞յ արդիւք, սրանից դուրս մի այլ աշխարհ էլ, ի՞ր էոյ-
թով ասենք, ճիշդ սրա նման, բայց խորքով խորապէս հաստատ
ու ճշմարիտ, բացարձակ քե վերջնական իր մէջի բոլոր եղածներով
և ինքն էլ հետը Եւ ո՞վ գիտէ զուցէ և ինքը ծնւած էլ չէ տա-
կաւին և իրեն այդպէս է թւում... այս ամէնը չափազանց դար-
մ նալի է, չափազանց տարօրինակ, բայց. այն քիչ բան, ինչո՞ւ
չի դարձանում, ինչո՞ւ բնաւ իրար չի անցնում, ո՞ւր են տարիչ
իր միջի զարմացողը, կամ ինչ է պատահել իր յոյզերի բամբա-
նելուն, որ էլ նրանք չեն բնկում, չեն հտուտում, չեն յորդում.
Մի պակաս կայ, մի լուրջ պակաս առանց որի անհնար է հիմնու-
րէն ապրիլ ու կեանքի լծելի ամբողջ հոգով և առանց որի եղածը
նոյնանում է չեղածին, իրականն ուրեականին:

Տեսա՞ բազմաթիւ մարդիկ հաւաքւած պատշգամբի միւս ծայ-
րին՝ դէպի դաշտի հակառակ կողմը: Սակայն ո՞ւր էին մինչև
հիմա սրանք և ինչպէ՞ս է որ այստան ժամանակ սրանք այստեղ
են եղել ու ինքը չի նկատել: Ովքե՞ր են և ինչ գործ ունեն
այստեղ: Եւ բոլորն էլ ասե՛ խօսքը մէկ արած՝ ուշի ուշով նա-
յում են միեւնոյն ուղղութեամբ, բոլորն էլ խիստ հետաքրքրւած
են ձեւացնում ինչ որ բանով, որ միայն իրենք գիտեն. իրարու
ականջի բներ են փսփսում, իրարու մէջ խորհրդաւոր կնարկ-
ներ են փոխանակում, գ'ում են. գ'լիս են, ծուռում են, շտկում
են և կայ նշանակալիցօրէն լուում:

Բայց այս ամենն արւում է այնպիսի ուռուցիկ թատերա-
կանութեամբ, որ մ'ըզ ակամայ սլսում է յետին միտք եւ թա-
գրել և կասկածել, թէ սրանց բուն նպատակն ի վերջոյ ոչ թէ
բան թագցնելն է, այլ ընդհակառակն՝ ցոյցադրելը, ինչ որ
գազա՛ իր ո զգա՛լի մարդու աչք խո՛ւելը: Սակայն ինչո՞ւ, որ և
է բանկայ միթէ. չէ՛ իսկուպէս, միթէ որ և է բն կայ որ իրեն
է վերբերում, և այդ լուրջ է, մահու չափ լուրջ է, ի՞նչ.

այ՞ թէ ոչ, ա՞յո թէ ոչ... Մի ներքին մղւածով. այն, որ իրեն
մինչև այստեղին էր քարշ տել, նա գնաց ու տեղ գրաւեց
ամբոխի կողքին, գնաց ու խառնուց երանց: Եւ այդ անելով
իրեն լաւ զգաց. գո՛հ էր որ ինքը հիմա մենակ չէ՛ նախկին
մոյր ամ ոչխարի միճակը չու՛նի: Սրանց մօտ ու սրանց հե-
ինքն իր մասին յաւ է մտածում, իր մասին սրտապինդ է մտա-
ծում, ահա թէ ինչ է Չէ՞ որ սրանք էլ իրեն պէս մարդիկ էին:
րեն նոյնիսկ ճանաչողներ էլ կան, որոնց ինքն էլ լաւ է ճ նա-
չում: Այս մտածելուն պէս իսկոյն պահանջ գրաց խօսակցու-
թեան մէջ մտնել սրա նրա հետ, սակայն մի անտեսանելի ձեռք
կարծես ներսից գլմ գնաց իրեն: Այո, մարդիկ են, սակայն
միշտ էլ մի բան կայ, չգիտես ինչ, որ ասում է թէ ս անք
իսկական մարդիկ չեն, սրանք հաստատունով և սք չունեն, սրանց
ներքինը տարբեր է, սրանք այսպէս են, սրանք սյնպէս են...

Աւ բազմաթիւ կան հին ծանոթներ, էին հին օրերի
մտերիներ, որոնցից սմանք մեւտծ են հետաւոր անդեալներում,
այնպէս որ նոյնիսկ հաղիւ կարելի է վստահել յիշողութեա .
սուրիշ եր միայն վերջերս սպանւած կ'ամ անհետացած են վե-
ջին պատերազմներում: Բայց հիմա քանի որ կան, որ ինն սուտ
էր, թէ մեաւ էին. սուտ էր կամ թիւրիմ ցոթիւն և կամ
թե եւս պարզ շիտթաւք երազներում տեսածների հետ: Ինչ
և լինի՞ կարօտի է բարիին էլ, սաստիկ կատաղի է և հիմա ու-
րախութիւնն անչափ է որ, փառք Աստուծոյ, ամենքն էլ ողջ և
առողջ են և իւրաքանչիւր հետ կարող է իր հին օրերն այ նոյ-
նութեամբ վերապրել. ա՛խ, այս ինչ այրող պահանջ է անցեալը
միանգամ էլ վերակրկել: Նրա սիրտ փոճկում է, աչքերը լըց-
ւում են ա ցուներով, ինչ է այս՝ ուրախութիւն է, վիշտ է, կա-
րօտ է, կորուստ է թէ աքսորանք, միայն թէ լալիս է սրտի
խորքից ու չի կշտանում, ու քանի լալիս է, այնքան աւելի
ուզում է լալ ու լալ... Օ՛, որքան երախտապարտ պէտք է լի-
նել Աստուծոյ, որ այսպէս ամէն ինչ կատակով վերջացրեց:
Ասել է թէ մեռնելը սուտ բան է եղել, ասել է թէ մարդ մեռել
է. զի մեռել միեւնոյն հաշիւն է: Ինչ որ է՝ հիմա այնքան ազատ
ազատ կարող է հարցափորձել, թէ ով ում մասին ինչո՞ր է մը-
տածել, ով ո՞ւր է եղել և որի գլխով ինչեր են անցել-զարձել:

Այս մէկը, այս մէկն ո՞վ է, Աստուծոյն չէ՞, ի՞նչ է ինչ
էք ասում, ի հա՛րկէ, ի հա՛րկէ: Ի՞նչ այս ո՞րքան փոխած է.
Նա գիտմամբ այսպէս է արել ինչ է—ամբողջովին փոխւում
է պատւած, հապա գլխա՛րկը, գլխա՛րկի տեղ երկա՛ր երկար մա-
ցաններով քոյոզ է կործամ: Ասա՛ջ նա այնքան գեր չէր—փոխ-

ւած է, շատ է փոխւած Անուշա անը: Արի՛ երթամ սուս ու փուս ուղղակի առ ջր կանգնեմ, տեսնեմք պիտի ճանաչի՛. տեսնեմք ճանաչի ինչ պիտի անի... Բայց հազիւ մէկ երկու քայլ արած, մէկէլ տեսար, երկու անձանթներ այդ բոսպէին, որտեղից սըտեղ, իր առջևով անցան և ոչնչէս եղաւ որ նա մի քիչ ուշանար, ու այդ ուշանալի էր՝ այնուհետեւ որքան այս կողմ, այն կողմ ընկաւ, Ա. ո շաւան փնտռեց, Անուշաւան չկար ու չկար: Նրա սիրտը սաստիկ կսլծաց, իրեն երբեք չէր կարող ներել, որ այսպէս ձախաւերորէն հաղիւ մէկ քայլ՝ վրայ կորցրեց իր սիրելի ընկերը, առանց իմացնելու նրա կողմից: Իրանից յետոյ սյլեւս ո՛վ գիտէ՝ մէկէլ երբ տեսնեն չը տեսնեն իրար:

Սա, հո՛, որչա՛րոյ Սողոմոնենց Առաքելն է, այն որ թոկով իրեն կախել էր գոմի առաստաղից, եզրոր հետ բաժանելիս իր սիրեցեալ գոմէջը, վարոն, իրեն ընկած չը լինելու համար: Օգնութեան փութացողները, մեծ մ սամբ կանսյր, մ ացեալ ուժերով նրան վար առնելիս, չւանը փրթաւ և խեղճը մինչև կէս մէջք խուեց մնաց ոտքերի տակ կարծւած յարդի հիսկողովի մ. ջ, որի յատակը ծակ էր: Գրեթէ կիսամեա նա ինքը ոչինչ չէր կարող անել իրեն դուրս բերելու համար այս չարախաստիկ կողովց, որ արտաոց շրջադղեստի պէս փախել էր իր իրանին, և այս վիճակում սա նման էր մի ոմն ասորեստանեան Աբու-Ն. ս. քայ-Ասուր-Բապալիւ Աղմո կն ու իրարանցումը կարծես դոմի առաստաղը պիտի վար բերէին: Վե ջապէս, արի՛ շա ինչ կո՞ղովը և կողովի հետ էլ Առաքելի կիսանդրին զլսիվ սյր տապալիցին, մեծացնելով կանացի խոճուկն ու յուսանառութիւնն, բայց և խանդեց ուցիչ ճիչելին միախառնելով մի ջղային անզուսպ ծիծաղ, մ խայտատակ հոճոց, գոմը մէկէն փոխելով վհուկներին չաբողի:

Ահա և Ֆուրգոնչի Սարդիսը, առ ջին մեռելը, որ ինքը տեսել է շատ փոքր տարիքում և ո ի առթիւ այն ժամանակ աւաւում էին, թէ ի ձ ն էլ արտաուում է: Ա՛խ, այդ ինչ սպիտակ երես էր նրա երեսը, երբ նրան մեռած-մեռած դաշտը նըստեց ին լողայնե ու:

Ինչ ծանր էր լսել, թէ ինչպէս մեծ մարդիկ, այդ բելս ու մօրուքով հայրիկները, ունում ու վայնասուն են բարձրացնում մի հոգի բանդող յագոյ: Մանաւանդ նրա եղբայր Մնացականը, նա բարձր-բարձր խաղ էր կանչում, թուրքերէն անհասկանալի բաներ էր ասում ու արտաոց ձայներ արձայում, առաջին նըստաղ կարծել տալով թէ ծիծաղում է. «Վա՛յ ֆալա՛գ, վա՛յ ֆալա՛գ, հի՛-հի՛-հի՛-հի՛...»: Այս ամենը ա՛յնքան անսովոր էին

իրեն համար, որ դրա վրայ յետոյ շիւանդ պառկեց: Ահա հիմա այդ մեռելն է, որ ողջ և առողջ, ձեռքերը ետեւը դրած, գնում է բազմութեան հետ. միայն թէ նա ինչ-որ մտազբաղ է այժմ ու ոչնչով չի հետաքրքրում, կարծես եւ տակաւին ովքե՛ր, ովքե՛ր...:

Նկատ՛ լի էր, որ ամէնքն էլ քիչ թէ շատ մտածկոտ էին, աւելի կամ պակաս իրենց զլի ի տերը չէին ու ամէն մօտիկ յաքաբերութիւն նրանց հետ անկարելի էր դառնում շնորհիւ նըստանց խուսափողական քաղօքականութեան, միշտ ճարտարօրէն ի դերեւ հանելով անմիջական շփման որ և է ձեռնարկէ Սաւկայն մի վերջին փորձն էլ արաւ նա, գէ՛մ յանդիման գալով իր հօրեղորորդուն. «Վա՛յ Համօ, դո՛ւ էլ այստեղ, սո՛, բա՛ դու սուխս չե՞ս որ ինձ տեսնում ես, սո՛, ո՛ւր ես, ո՛ւր»: բացաւ կանչելով, նա վրայ պրծաւ և փաթաթեց Համօի վզով: Այդ հպումից ազգականի գէ՛մբի վրայ տարտամ ու խղճուկ ժպիտ երբեք, սակայն ինչո՛ւ այսպէս պաղ է. կարծես ինքն իր մէջ ներկայ չէ, յուսանկարի պէս՝ ամէն արտայայտութիւն տեղն է, բայց հուր չկայ, հոգի չկայ մէջը: Արդեօք իր ասելիքն ինքը լաւ չի կարողացա՞ւ հասկացի՛ւ. թէ՞ ազգականը պէտք եղածին լաւ չի կարողացա՞ւ հասկացի՛ւ. թէ՞ ինչ է: Ինչ է նշանակում այս պէս շանդարդարձաւ թէ ո՛վ է, ինչ է: Ինչ է նշանակում այս բո որր, ինչու այսպէս ամէն բան կայ և ներկայ է, սակայն ոչ մէկը չէ այնպէս ինչպէս որ պէտք է... Համօն քթի տակ ինչ-ինչ բաներ մոլտաց, բայց այնպիսի ձեւ տալով, որպէս թէ հեռից իրեն հետ խօսող կոյ: Ա. ս սպաւորութեան տակ նա մեքենս բար ետ դարձաւ տեսնելու ո՛վ է: Սակայն, երբ այնտեղ ոչ ոք չի գտնելով վարստին շուռ եկաւ դէպի Համօն, այլեւս ոչ Համօ կար և ոչ էլ ոչ ոք:

Այնպիսի համաստարած լուծութիւն էր, սր երբէք չէիր ասի թէ քիչ առ ջ տյստեղ անպիւն ժխոր ու իրարարցում է եղել: Մարդ ապուշ կը կարի... սակայն ո՛ւր էր խելքը, ո՛ր տեսնըւած է այսքան ժողովորդ աչքի առաջից փախցնել, առանց գէթ յրանց որ կողմ երթալը նշմարելու. ո՛ւմ ասես կը հաւատայե՛ր որ կողմ երթալը պիտի անի, հիմա որից հասկանայ տայե եւ հիմա, հիմա ի՞նչ պիտի անի, հիմա որից հասկանայ իր ուր լինելը. այս ի՞նչ խեղճուկրակո թիւն է...:

Այլև նոր միայն անդր դարձաւ, որ նախապէս ինքը պարզամբի վրայ էր և այն մարդկանց էլ առաջին անգամ այնտեղ էր որ հանդիպեց. լա՛ւ. բայց հիմա ինչպէս է եղել որ այստեղ անքն է ընկել. ե՞րբ են իջել, ե՞րբ են քայլել, ուղղակի հնարաւոր չէ մէջէն դուրս գալ:

Աչք պտտցրեց շուրջը՝ ինչպիսի՛ ամայութիւն, ինչպիսի՛

սրտովն աք պատկանցում մը չորս կողմն Ստոուած իմ... Ա՛, բայց
մի՞թէ սա այն մտայլ անպատու չէ, որ խորասուզուած իր մի
մշտնջենական ե կոյի մէջ ու ուրից այնպէ՛ս յեւակարձօրէն ըն-
կրկում էր իր հոգի ։ Այժմ կարծ ս ծայրո ծայրին է գալիս,
այժմ իր աչքերը սկսում են բացել) Աւելան ինքր խորեւա-
տութեան գո՛հ է Այժմ այն նախկին մտն էլ կարծես վերացել է
իրեւի երեսից և իր ընկան տեսքո՛ւ է հանդէս գալիս ս յխարժ
Այդ միեւնոն փոփոխութիւնն զգալի է նոյնքան և իր նե սւամե
կարծես իրեն վերագարծել են իր զգալու ճանաչելու զատելու
լու և կամեալու կարողութիւններն իրենց ամբողջ սաստու-
թեամբ, և եթէ մի՛չեւ հիւս մի տարրում քննած թիւն կար
վրան ու պէտք եղածին պէս չէր կարողանում հա՛ւաղել տա-
ւորութիւն երի յորձանքին, ընդհակառակն հի ա մի զարմանալի
արթնութիւն է ծայր տալիս ի մէջ հանգէպ ամէն բանի, մի
արթնութիւն որ յոյժիկ սպառնում է իր կեանքի կարելիու-
թիւնները գերադասելու նյա շուրջ սարսափելի չեղանց գա-
տարկութիւնը Ապա՛հիչ, անսիրտ ու անիււած է տեսարան
այտեղ, այս չարաւոր հորիզոնների տակ, որ սպրիլը նոյն-
քան յուսահատական է, որքան և մա՛ր։ Քէս այս որքան մե ալ
եմ, Ստուած լմն, կողորնձեց նա ցաւագի օյէն։ Ի՞նչ անել,
մեր երթայո ճարահատեալ նորէն գնացողների վրայ մտածեց,
ու սկսաւ վար նստ առաջանայ առաջին իսկ պատահած լը-
զութեամբ, միշտ այն յոյսով թէ, ուր որ է, մէկին կը հանդի-
պի Մ՛կ գնաց, երկու գնաց, և ահ՛՛ ճիշդ իր դէմ առ դմը,
մի 10—15 քայլ այն կողմ գետնի վրայ ինչ որ անորոչ բան է
աւարձուած։ Դա հին հին լաթեր են, անձրեւնից քոյորովին
դոյ՛ը նետած և տեղ տեղ հողին փակած, հողից չբաժնելու աւ-
տիճան։ Մի քիչ աւելի մօտ գնաց, աչքերին չէ՛ հաւատում, սա
ոչ թէ քո ջերի կոյտ էր. այլ դիակ։ Սակայն դիակի շնորհք
չէր մնացել վրա՛ւ, այնքան քայք յուած այնքան փսրուած ու
ձեւից գուրո էր բնկած։ Տե՛նես ո՛վ է այս դիակի տէրը և երբ-
ւանի՞ց է մնացել այսպէս երեսի վրայ անտէր - անտիրական։
Բայց այս ինչ է, միթէ կարելի՞ բան է, իսկպէս աչքի՛ն երեւաց
թէ՞ շարժեց այս իլլակը։ Վերջապէս սա դիակ է թէ՛ դիակ չէ՛։
Չգիտէք թէ այսքան քար ու քանդ եղած մի դիակ որ շարժել
էլ ինչ պիտի ընկնի ձեռքը. ապո՛ւշ պիտի լինի սա նորէն ող-
ջանալ փորձելու համար։ Այո, այո, նա չարժուում է, նա զեռ
ողջ է։ Նա նոյն իսկ խօսում է, սկզբում շատ կամաց, հաղիւ լը-
սելի, բայց գնալով ձայնը բարձ անում ու բարձրանում է.
«Տեսէ՛ք, տեսէ՛ք, այս ի՞նչ է վիճակս. ամեն մայդ միանգամ
մեանում ու ազատում է ընդ միշտ իր տառապանքներից և մի-

այն ես եմ, որ ահա մեռայ, ահա հող եղայ բ յց հանգիստ չու-
նեմ ոչ ցերեկ ոչ դիւեր։ Տե՛րեկայ մոտաւած լապտերի նման
դեռ վաւ է մէջս կեանքի ճրագը ու փչող ջայռ։ Այս ինչ է վի-
ճակս, ա՛խ այս ինչ եմ քաշում ես, թող երբեք Ստուած թըշ-
նամոս չտայ։ Աւ զեռ միջեւ ե՞րբ ես, պիտի մնամ այսպէս աւա-
նււն. անյոյժ ու լքե՛ծ՝ աշխարհիս վրայ, հօպա ես մեղք չե՛մ»
կողկողագի օրէն դ նգատում էր նա ու լայնահոտ զառն հե-
ծեծում։ «Վա՛յ ինձ, վա՛յ ինձ, խղճա է՛ք ինձ, խնայեցէ՛ք ինձ,
մի ճա՛ր ո՛ ճարակ, մի ճա՛ր ու ճար կ...»

Նա կամաց կամաց սկսեց բառերը երկարացնել, երկարացը-
նել, ի վերոյ խաղի ձե տալով աւաժքին, նա ե՛ւ լայիս էր, ե՛ւ
խաղ էր կանչում. «Վ՛յ ինձ, վ՛յ ինձ, միթէ չկայ ոչ ոք ամ-
բողջ աշխարհում, ու հասնէր ինձ, որ եղբօ՛ պէս պիտար վրաս,
սիրէր, փայլիայէր. տղատեղէ՛ք, ազատեցէ՛ք ես անտէր եմ.
ես անկար եմ, ես թշուա եմ՝ ո՛ւ-հո՛ւ-հո՛ւ-հո՛ւ-հո՛ւ. ա՛յ-ա՛յ-
ա՛յ-ա՛յ...»

Սարսափելի զգայնութեամբ լարւած դէպի այս շինցուցիչ
իրականութիւնը, ուր ամենուրեքաւոր հաւանականութիւն էր
կարող են ճամարութեան կարգն ա՛յցնել, ուր երբէք չեն թա-
փանցո մ յուսոյ ցոլրե ը և ուր հողեկան խաւարն իր կէս գի-
երն է ապոււմ, նա ի, են զգաց մի անծ՛՛օթ վտանգի առաջ,
մի վտանգ, որ ոչ այնքա մորմնին, որքան իր հոգուե էր ուղ-
ղած իր սպառնալիքը։ Այո, սիր հոգի՛ էլ ունի իր անարեկիչը,
որ իր զո՛ւի մղձաւանջն է ու նրա Ա՛ողը մի ամբողջ յաւիտեանու-
թիւն։

Մին ու սոսոտ տես ըն ի փծուն ու աննթիթ աարուսնե-
րի, սրաւածմիկ ու քսամնելի ոճիրների, խենթ ու ց՛որական
երձիղների յաւիտենական ցաւագորն է ան, դ տապարտուած
հողին, առանց ուրախութեան, առանց յո օր ու առանց սուտե-
րի փքուող ձէսերից երբեւիցե ազատելու յետիս մի թ սրու-
թեան...

Այս ցնցող թշուաութեան տեսարանը հողեկան անօրինակ
տակնուկը յո թեան առաջ բերաւ նրա մէ՛ւ Մտածումների ճամ-
բան կորցրել էր, ո թախառում էր տառապա քից տառապանք։
Ի՞նչ պէտք է անել՝ օղիե՛լ, յօգ ել, մատնա՛լ, փախ ել. ա՛յս
փորձանքը որտեղից եկաւ իր զլուխը։ Ուղղակի տաժանելի վիճակ
է, իս ղճն ու վախը կոյորդ կոկ բղի են իր մէջ. ոչ լկի ուղածը
կարող է անել, ոչ միւսի։ Այո՛, այս գիրմ բղկային իջւառու-
թեան պատկերը պատառ պատառ է անում իր սիրտը ու հանգիստ

չը պիտի տայ իրեն ոչ հիմ. չ'ի բ'ք. սակայն սա՞ ով, ի՞նքն
ավ. վերսպէս սա մարդ է, թէ՞ մա դ չէ: Հապա՞ եթէ ինչ որ
կայ, կեղծ է, ուտ է, ստանական է՝ այն ժամանակ...
ա՛յն ժամանակ, օ՛, վայրկեանն իսկ կորցնելը մեծ յան-
ցանք է և մաղաչօք յապտղունն՝ ինքնասպանութիւն: Բայց
և ոչ տակաւ նրան այրում ու խենթացնում էր հետայրքու-
թիւնը, կեանքի չափ ու կեանքից էլ աւելի պահանջկոտ մի
անտաւոր հետաքրքրութիւն ցմբուր քամել այս գծոխային կա-
տակերգութիւնն իր բոլոր սարսեցողիչ անսկնկայներով: Պա-
կասր յրոցում էին անպատմելի հակակրանքն ու քստմնումը
այս օտարտի նե կայութիւնից, նոյնքան և իրենից, որ յարա-
բերութեան լէջ է նրա հետ. այլև վախն ու անհանգստութիւնը
թէ ինչ որ անում ու մտածո՞ւմ է, իր կեանքի գնով է անում և
ամէն մի մտածո՞ւմ ու զգացումից յետոյ անգրադասունում էր որ
որանք բոլորն էլ իրենց հետ ստեղծի պէս բերում են անխուսա-
փելի զղջութի ու ինքնագաւ պարտութեան գառնութիւնը...

Այս այս, մտածում էր նա, նշանակում է այս գիտելի մա-
չը չի յաջուած: Կիսով չափ փչացել, կիսով չափ հողի՞ է խառ-
նել ու տակաւին իր ինչ լինելը յայտնի չէ. սասցէ՞ք խնդրեմ,
սա էլ մեռելի վիճակ էր մեռած ասածը մեռած պէտք է լի՛ր,
կարելի բան է կէք մի կողմ, կէքը՝ միւս... այսպէս ինքն ի-
րեն խորհրդածելով, նա թէ մտեհում էր, թէ վախվախում էր
կու քայլ հազիւ կար չկար իրենց միջեւ, երբ յանկարծ ուշա-
գրութիւնը զբաւեց մի տարօրինակութիւն: Պտկածի մի այտը
ակալ էր լոյսի պէս կարմրել և կիսաբաց կոպի տակից գաղտա-
տագողի իրեն էր ուղղած մի դիւային սպանիչ նայուածք: Մի
ա եղ բան կար այս լրտեսող պսպղուն բիբի մէջ, որից զարհո-
րանք իր շղթաներն էր խորտակում: Սակայն բարեբախտա-
բար այս անարկը երկար չտեւեց, ոչ իսկ մի վայրկեան, իր ո-
չադրութեան վրայ նրա վերին կոպը կամացուկ վար իջաւ և
կայունացաւ մի բարակ-բարակ բացածքի վրայ, վերստանալով իր
նախկին խեղճ ու խոնարհ երեսոյթը:

«Փախչի՛ր, փախչի՛ր» — խելակորոյս աղմկում էր նրա բո-
վանդակ ներսը, սակայն խոհեմութեան ձայնը նրան ինքնագի-
տակցութեան հրաւիրեց: Բնաւ պէտք չէր զգացնել թէ ինքը
բան է հասկացել ընդհակառակն, այ՛ պիտի ձե պէտք էր տալ,
որպէս թէ ինքն ամբողջովին դիակի օգնութեամբ է մտահոգուած
և որպէս թէ այս ու այն կողմ պիտի վազվզի, մարդ պիտի գտնի,
որպէ՛ղի հասնին ու ճարձարակ խորհին այս խեղճի համար: Բայց
օտքը հազիւ էր բարձրացնել որ երթայ, երբ ցնցոտիներու կոյ-
տը, կարծես կորցալով անցած դարձածը, սկսաւ տենդագինօրէն ի-

քար անցնիլ և աղիողորմ ձայներ հանել, «ա՛խ», օ՛խ, չէ, դու
մի երթար, դու որ երթար, ես ի՞նչ պիտի անեմ. դու լաւ ես,
դու շատ լաւ ես, ես քեզ եմ ուզում — ա՛խ, օ՛խ, ա՛խ,
օ՛խ»:

Մի վերջին անգամ էլ նա յետ դարձաւ նայելու. Բիթի տեղ
մի գարշելի գորշ մուկ էր կկղած. կերւած ու կխաքանդ
զէմքի վրայ շողջողում էր մի գծոխային այլանդակ ժպիտ որի
իմաստից քարը կը ճաթէր: Հողին իր գերմարդկային ճիգն էր
սպառում իր հուլթեան վերջին բեկորները փրկելու՝ դոյութեան
այս խելագար ալեկոծութիւնների մէջ և իր ինքնագիտակից էութեան
հետ միասեղ դիմաւորելու լինելութեան ամենամանր օր-
հասը: Իր մարմինն օտար էր իրեն ու մի անխմա տրեւ. նոյն
իսկ անորոշութեան մէջ էր մարմնի անդամների որը ուր լինելու
մասին: Սղէտի տուն է գալիքը ու ամեն վայրկեանը մահւան
չունչով է յագեցած...

Թշնամին անընդհատ վերակազմում ու իր պակասներն է
չափառում. անա՛ անա՛ նրա մի ձեռքն էլ մէջտեղ ելաւ և հիմա
կամաց կամաց հերթը սաներինն է: Այն թէ ինչ, նրա ամբողջ
նպատակն էր, ուրեմն, վարկեան առաջ իր արողութիւններն
տէր կանգնիլ, քանի դեռ իր որսը գլխի չի ընկել ու չի սկսել
փախչել: Եւ գթաշարժութիւնն էլ ի՞նչ էր, եթէ ոչ՝ մի գայթակ-
զութիւն ժամանակ չահելու: Որով և՛ նա լայիս էր ու ողջանում,
նա ոտնում էր և ամբողջանում:

... Որքան ուժ ունի վազում է: Բայց այս ինչ է՝ վազում
է, վազում ու նորէն ուր որ էր, այնտեղ է: Ուղղակի հաւատարմ
չի գալիս: Իր իւրաքանչիւր սաքից դիտես թէ մի մի ջրաղաց-
քար են կապած: Ի՞նչ պիտի լինի սրա վերջը: Սի՛բէ կախար-
գած է ինքը: Սրաի նեղութիւնից քիչ է մնում խելագարի: Նա
իր միտն է ուտում, իր մագերն է փեղրում: Նա իր ծնած օրն
է անիծում, չարչարում, խաչում է իրեն, որպէս զի աչքի գայ
ինքն ու անքարելին կարելի դարձնի, սակայն բոլորն էլ ի գուր՝
արդիւնքը դարձեալ ոչինչ է ու ոչինչ: Սրան կասեն անա-
քանդութիւն: Սրան կասեն զուրում:

Ետ պիտի նայի՝ վախը չի թողնում: Ի՞նչ է կատարում իր
կոնակում. ելաւ, կանգնեց՝ դիակը, ո՞ւր է, մօտ է, մօտ չէ՞,
ետեւն է, գուցէ արդէն, արդէն ձեռքն իր վրայ է դնում... Ու
հրդեհի պէս նրա ամբողջ ներսը ճարձատեցնում էր անսահմանու-
թեան հետ չիտթուող, յաւիտենականութեան հետ նոյնա-
ցող մի տարերային սոսկում — Մահը, մահը... Գէթ մի
մարդ, մարդկային մի չունչ, թէկուզ և մի խենթ, օ՛, այն ժա-
մանակ այսքան հրէջաւոր չէր լինի իր հոգու տագնապը: Ո՛ւր է,

ո՞ւր է այդ մէկը ... Սառը յրբինքը պատել է նրան: Ամէն մի պտտահական աղմուկ ու հոլում խելագարելու աստիճան թունդ-թունդ էր հանում նրա գերազգիւ էութիւնը: Ուզում էր գոտալ՝ ձայնը դուրս չէր գալիս: Այլևս յոյսի ամէն գուռ ու թումբ խոր-տակած է ընդմիջաւ Մի վայկեանը հեղում էր միւսին իր զիւա-հարութիւնների աւելի գերազանց զրհներով: Հա՛յ հիմա բըռ-նըւեց, հա՛յ հիմա պիտի բռնուի... Չգու՞մ է, որ չունչ չունչի են-զգում է, որ ամէն բանի վերջն է սառ: Եւ ահա՛ նրա սովահար երեւակայութեան առաջ ցցում է մի ծիծաղելի հնարաւորութեան հեռաւոր հաւանականութիւնը: Յիշեց, որ իր մէջ մի շատ զար-մանալի ու հրաշ գործ յատկութիւն ունի թագցրած, և այդպիսի յատկութիւն միայն ինքն ունի, ուրիշ ոչ մէկը, ոչ մէկը: Յիշեց թէ, ինչպէս ինքը ճշմարիտ մահերից ու դահալէժ անկումներից վերջին վայրկեանին քանիցս կարողացել է զրուխն ազատել, ուղղակի ամբողջ իրականութիւնն ինքնին սուտ յայ-տարարելով, խաղի ու աչքակապութեան ձեւ տալով եղած չե-ղածին և իրեն երեւակայելով մի երազի մէջ, որից պէտք է արթնանալ, ամեն գնով արթնանալ: Արդ՝ հիմա այս է մնում իր առաջ — արթնացա՛ւ լաւ. չարթնացա՛ւ հօ՛ վայ է: Ահա՛ մէկ ... չեղաւ: Երկու... ա՛յս ինչ է՝ դարձեալ չեղաւ: Բայց ինչո՞ւ արդ-եօք, այս իրականութիւնն ուրիշ տեսակի բականութիւն է, թէ՞ ինքը պէտք եղածի պէս չի կարող լաւ գորելէ երեք... վերջա-պէս: Հրաշքը կատարած է: Մի ամբողջ տիեզերք մէկէն սկսեց խախտել հիմքերից: Ի ամբողջ արարչութիւն իր բոլոր ներկա-յութիւններով միասին, և իր եւսն էլ մէջը, մէկէն այլայլ՝ ց ու բռնեց չեղելութեան ճամբան և դարձաւ Նրա՛ս, որից և սկսում է Ա թ ո թ ի ս ր, այս հեւ ի հեւ չուն գէպ ի անյեղլին ու գէպ ի ա-փերն անխաբի...:

Աչքերը բացեց մի խոր ու անեղր գիշերայ մէջ: Այնտեղ էլ լուռ էր ու պարագտ Այնտեղ էլ երեւակայութիւնն իր վստահու-թիւնը կորցրել էր գէպ ի ո և է կարելիութիւն, որի անալոյս-լ էթեան անտ նից երգէր արարչութիւնն իր սկիզբով ու վերջով: Այնքան սաս իկ էր խուճապն ու չիտթն իր հոգու որ չէր կարո-ղանում մէկէն խելքի գալ ու որոշել իր ուր լինելը: Ամէն ինչ օտար էր իրեն, ամէն ինչի հետ կորցրել էր կապը և իրեն փըր-թած էր դ ամ կենսատու աստուածային կենդրոնից, որից այն կողմ սկսում էր մեծ անորոշութիւնն ու զարգանդը: Ո՞վ էր, ինչ էր անձանաչելին, որին նա «ինք» անունն էր տալիս: Ո՞վ էր, ինչ էր այդ «ինքը», որին երազների աշխարհը դուրս թքեց իր միջից գէպ ի ա,ս նոր անյայտը, որ կոչում է «իրականու-թիւն»:

Եթէ սուտ էր երազը և ամէն ինչ նրա մէջ, ապա և ինքը, «աչքից դուրս սուտ, իբրև քաղաքացին այն աշխարհի: Բայց դարձեալ՝ ո՞վ և ինչ է այդ ինքը, որի հետ կա գած են այսքան վախ ու տագնապ, այսքան իմաստ ու տարակոյս: Եւ ինչ երաշ-խիք, որ հիմա էլ հէքեաթ չէ, երսդ չէ, տեսիլք չէ այդ «ինքը» ... Ու ծայր տաւ իր մէջ մի անզուսպ հրմշտուք, ուր ոգի ի ըսին պայքարում էին հնարաւորութիւն հնարաւորութեան դէմ, կարծիք կարծիքի, կասկած կասկածի ... Մերթ նա տեսնում էր յանձինս իր անձի՝ մի թափուր անուն, մի պարզ ինքնախաբու-թիւն, որին ոչինչ չի համապատասխանում:

Իբրև ճշմարիտ եղելութիւն, որքան և պինդ ու յամառօրէն ձեռնեք իրականութեան գուռը: Մերթ «ինք և «աշխարհ» կոր-ցնում էին իրենց աւանդակն հակադրութեան ու տարբերու-թիւնների իմաստը և համադրում մի անտէր ու հանն-լուկային ներկայութեան մէջ, ուր կայ մտածում, առանց մտա-ծողի, կայ յոյզ ու կամք, առանց մէկը և միւսն զգացողի Քառսն էր այս որ ստեղծագործութեան առջև տեղի տալով քաշել էր ամփոփուել էր իրերի խորքը և էութիւնն էր ամենայն էութեան: Ու այդ խորքի վրայ որ և է մարդկային արշաւ իր դիմաց միշտ և ամենուրեք քառսը պիտի գտնի անխափան:

Եւ վերջապէս մերթ բուռնօրէն միջմատում էր դատու-ղութիւնը, պնդելով թէ իր ինքն իր ինքը չէ, այլ մի կարծիքն ու երեւակայութիւնը ուրիշ գորութեան, որով սկսում և ու վերջանում է ամեն իսկութիւն իր բացարձակ ձեւի տակ. և այդ վայրկեանին նրան այնպէս էր թւում թէ ահա, ահա հիմա ուր որ է նորէն պիտի արթնանա ...

«Իրդ, ինչ եմ ես. ես կամ, թէ՞ չկամ», — հարցնում էր նա իրբեւ մի օրհասական վերջին ճիշ ու ճիգ, գոյութեան խա-ւարի մէջ տարբայուժող իր ինքնութեան գիտակցութիւնն սալ-բեցնելու: Եւ հարցումի կերական ու կառկառուն խորհուրդի առաջ հողին էին հաւասարում հանձարների կանգնած կոթողնե-րը. որ անցնող քաղաքակրթութիւնները քարի վրայ են ըր. յաջողեցնելու համար մարդկային անձն իր այսօրայ բացա-ռիկ կեց ամքի մէջ՝ իր բարձրակ անգիտացումով իր մէջի ա-նորոշն ու դարհուրելին անիշխանականն ու ժողովայինը. . ճար-ճատեց նոյն իս Գէկարտեան վերջին սպաւէնը թէ՛ «կասկածում եմ, ուրեմն կամ»: Մինչպէս այժմ այլևս այն ջերմոցային ու ձեռնատն կասկածը չէր, այլ վայրի ու անհեթեթ, կոյր ու բնազ-դական կասկածը, որ պլոտոր ու ամենի ջրհեղեղի պէս միանգամ չղթայազերժելով՝ աւլում ու տանում է աշխարհ աշխարհի ետե-ւից՝ լինի երազ թէ քառս լինի լողոս թէ գէմիւրդ ... այդ կաս-կածն ուղում, մոնչում է գէպի յախտնութիւն, խլայնե-լով իմացականութիւնը մի տարեբային արամբարանութեամբ՝ կասկածում եմ, արդ՝ կասկածելի եմ. կասկածում եմ. կասկածում եմ, արդ՝ չկամ ...:

ԱՆՆՆՆՆՆ ԼՈՎՆՆ

(ԳԻՆԵՐԳՈՒԹԻՆԸ)

Ա.ԳՈՐ՝

որ կեցուց զիս նահանջի
նամբուն, ու բացաւ հո-
զիս լուսաւոր տեսիլներու:

Ծն՛վ մը՝ անձանկ է կախարհ, ծով մը յոյսի, ստուերի.
Ու կոհակներն հրապարս, ու կոնակները կանակն,
Մայրիներու քուսքաց անդորրիկն մէջ յոյս ձա՛նակն,
Կ'անցնիկն առա՛նց փրփուրի:

Ծովագրնաց սասանանկ, հոգիս մակո՛յլ քուսուր,
Միջնանձառի ոսկեղին բացասանին շնչո՛քն ի վեր,
Կը սանիւն յո՛ւն, աջհերուս՝ հիացումի՛ արցունքներ,
Միտքիս տեսի՛լք մը բուսր:

Ծարմախ դեմ յորդակնու՝ կ'երգէ ազրի՛ւրը կեանքին..
Ու կը խնկն շունչ առ շունչ, երանութեանք մանուսներ,
Օղն ուր անձանկ իր առն՛յգ բոյրն ու ախ՛ջն է պարպեր,
Ծովք՝ յագն՛ւր իր հոգիկն:

Կը խնկն զայն... կ'երագի՛ վագն արիւնիս յոգնաջան.
Եւ սեղծիչ մղումն կենսաբաբա՛խ իր զարկին՝
Երակներուս, ջիղերուս, միտերո՛ւս մէջ կը ծագին
Լոյս ակունքներ՝ ր ցնծութեան:

Անյագորհն կը խնկն հոյզն հովերուն սիրաչեր,
Ուր արեւն ձառագա՛յք, կայ սասդերին զովութի՛ւն..
Ու մայր արեւն՝ հոգիս կենսակարօ՛՛ս հայցերուն
Կ'ընէ անո՛յք խոսումներ..

Սիրքս քեզի՛ կը սուշն խորն երագի մը անխոյզ
Լուսարբուսի զերարբուն գիւղութեան ֆունիկն մէջ,
Իւր զոյութեան խորհուրդին կը բացուի գիրքն էջ առ էջ,
Կեւ մը խաւար, կեւ մը յոյս:

Անոյք, անո՛յք է այսպէս խնկն զինի՛ն արեւին,
Մասներուս սակ անձանկ րոյս ինա՛ր բարեւար,
Զգալ տուիկն ուղեղիդ, ուր աշխարհներ անդադար
Կը կործանի՛ն, կը շինուի՛ն:

Թշուառութիւնը ի՛նչ փոյթ ու թշուառութիւն ի՛նչ աղէս..
Ինչ փո՛յթ եթէ ամեն քուսի, ամեն ծաղիկ, ամեն ֆա՛ր
Լ'աէ միտքիդ կարօտին՝ թէ անձառանկ ու օսա՛ր
Պիտի մնաւ քուն յարէս:

Մարդուն բաժինն այս հոյզն է միտքի՛սն մէկ շիրիւ..
Բուկոյ են զանձե՛րն երագին ու խոկումները քեզուն,
Ծիածաններն ու անպերն, հրաշասուն սասդերուն
Ու յունկան մտերիւ:

Զրոյսն պարտեղն ու ծառերն ու ծաղիկներն ուրիշի՛ն..
Եղանակները ֆո՛ւկոյ են, եւ ստուերն՛րն ու հովն՛րն
Ու կիսաբաց վարդերուն նի՛րն երագով ծանրաբեռն,
Բոյրերուն՝ ֆո՛ւկոյ է զինիկն:

Եւ բարեկամ ու բարի է շուրջի՛ն հիւս ամեն բա՛ն.
Բարի երկի՛րն յարաշխաս, իր մայրութեան մէջ խնկարհ,
Ուր ջաւորն ու հարուս, ուր մեղաւորն ու արդար
Պահ մը ունի՛ն ապաստան:

Ապրիլն անո՛յք է ընդմիջս, անցնիկն աջի՛ն սակ մանուսն,
Անոյք սա օղն ու արե՛ւն, անոյք՝ սիրտի՛դ մեղեդիկն,
Եւ աջերուդ երագն ուր՝ հոգին սիրուած հակին
Կ'այրի խունկի՛ մը կըլնան:

Կ'արժէ վիշտի նձարին դեմ դե՛լ խիղիկն ապրեղուն,
Կ'արժէ մահով մը սուկն երանութիւնն արփային,
Ուր լեցուց կեանքի երագով, ու տղերուդ կոչոյթին
Տուաւ նուագ մը թրթուն:

Կեանք, կը լեցնէ՛ն իմ կենացդ սնու բաժակս արեւով..
Եւ հոգիս շրթներին վրայ կ'այրի՛ն միկն բառերս,
Եւ՝ աշխարհի մը ուրի՛շ կարծես կ'անցնի՛մ սեւեւն ներս
— Չեմ գիտեր ֆո՛ւն, թէ գիւղով...:
Վ.Ս.Ն.Վ.Ս.Ն.

ԱՐԾԻԻԸ ԵՒ ԳՈՌԵԽԸ

Il porte écrit sur le front
Qu'il ne peut aimer
Nulle âme au monde.
W. Goethe
(FAUST, Բ. մաս)

Օրին մէկը, մեր Արծիւը իջաւ իր անտիկ ժայռերէն վար: Կը ծանծրանար: Չարկաւ թեւերը, մխրճեց գլուխը օդն ի վար: «Երթամ տեսնեմ, ըսաւ իւրովին, ի՛նչ կայ հոն, ի՛նչ է անտառն ու ու կեանքը»:

Ու յանկարծ, անտառի կոյս լանջքէն փրթած, Գոռեխը սեւ ու կանանչավուխտ, ճանաչեցրանգ ու նետաթոխ:

— Չը՛ր՛գ, տգ՛ը՛գ, զը՛ը՛գ:

Կը կեցնէ սաւառնակն իր միջատի, երկու թիզ չափով, թռչնոց արքային աչքէն:

— Չը՛ը՛գ, տգ՛ը՛գ, զը՛ը՛գ:

Մեր Արծիւն է կ'արբենայ: Ո՛վ է լսեր, ո՛վ է տեսեր... Արծիւը արբենայ տ'սքէն Գոռեխին: Առեղծուած: Բայց լսեցէք շարունակութիւնը հէքեաթին:

Մեր Արծիւն է կ'արբենայ ու, մօտաւորապէս, կ'ըսէ այսպէս.

— Աղջի՛կ նագելի, երգ ու նուագարան դիւրաբեկ, եկուր եղի՛ր՝ հա՛րս ի՛ծի: Պիտի տամ անունս քեզի, պիտի ըլլաս թագուհի. համայն աշխարհին թռչնոց. Բագէն վայրի, միջատորսը որկրամու թէ կ'ամբ ունին թող քու մէկ բարակուկ տոտիկիդ դպնան: Կամ, թէ կրնան, փերթերը սպաննի՛ջ՝ միջատակեր ծաղիկին թող գոցուին սէջքիդ վրայ բնեզեայ: Կա՛մ, թէ կրնայ, թակարդին մէջը գիտուն սարդն իր ոստայնը ձգէ քեզ:

— Եկուր եղի՛ր պատիկ հա՛րսը իմ սրտիս, ու թագուհին այնրներուն: Երբ իրիկունը, պարտասուն, բաղխումներէ ահակոնչ

դառնամ այրը մեր երկուքին, անհնազանդ գիշատիչներու նախահիրին մէջէն, պահպանելէ զերջ զահիստնս անխախտ, մե՛րթ արիւնլուայ, մերթ բզրտուած, դո՛ւն, իմ պատիկ հա՛րս օղայած, երգէ՛ այսպէս. եղի՛ր նուագը լեռներուն, բիւրե՛ղ բամբիշ, անհասանելի իմ երագ:

Գոռեխը տգզաց-տգտզաց, տգաց-տգտզաց, հլու հնազանդ ու նագելանեմ զնաց մեր Արծիւին ետեւէն:

Ո՛վ է տեսեր, ո՛վ է լսեր... Բայց լսեցէ՛ք, լսեցէ՛ք:

Արրեցուցեան մը մէջ տարերային, մեր նոր փետին ականջին, Անտառին Երգը դեռ պահուրտեցաւ տգտզոցին ետեւ Գոռեխին:

Օր մը սակայն, մեր Արծիւն է, ոսկէ առէջ — անգին զարդ իր հարսին — թեւին վրայ պահպանելէն. զգուշութեամբ, գերթ շեքեփազի սիրատարփիկ, սիրտը ուրախ ու երջանիկ, հասաւ օճախն իր սրբագեղ: Ոսկէ առէ՛ջ, անգին ընծայ իր հարսին: Բայց ի՛նչ տեսնէ... Վա՛յ իր գլխուն... Չարհուրանք, փլուզո՛ւմ, դըժո՛խք: Պատիկ հարսն իր պաշտելի, իր Գոռեխը գոռեխի մը կըցւած, յայրատ նոպայով մը թրթաւն, կը տգտզայ, կը բզրզայ օճիկն մէջ: Խոպոտ կռիւն մը կ'արծակէ արքայն ապառաժներուն: Ալիքները ծայնին սարսափ կը տարածեն միայնութիւններուն մէջ անեզր:

Առէջները ոսկեայ, իր ընծան փայփայած հովը կ'առնէ կը տանի. առէջները ոսկեայ: Լոռութեան մէջ, տգտզոցը միայն գեհնային՝ պղծուածին պիղծ:

— Դո՛ւն, ես որ, գո՛ւն... Կ'ըսէ Արծիւը փրփրակտուց: Երգս բիւրեղ... Դո՛ւն... Ես որ... Այս տգտզո՛ցը, տգտզո՛ցն այս... Եւ ե՛ս...

Անգամ մը եւս, ցաւէ լեռ մը կը փլչի հոգիին մէջ: Կը կռնչէ: Մերպէ ծերպ, վայրագ հունչը կ'երթայ ու կը գալարուի:

— Պէտի մեռնի՛ս, կը որոշէ: Մէկ հարուածով, կտցահար, պիտի իյնաս ինչպէս խլուրդ մը ժանտավարակ:

Գոռեխը մեղսակից փախչած է՝ փախուստովք անպարտի: Անկեալ, երիցս պիղծ ու հերծաթե թագուհին. սակայն, խապոտ տգտզոցովն իր կը մտնայ կատաղութեան մը մէջ անսպասելի: Կը խիզախէ հզօր բղբիւր թռչնոց ու, խոյանքով մը դիւական, կը մխրճուի ակնակապիճին մէջ արքայական: Չայրոյթի մը փոթորկին մէջ, ահարկու թափով, թե-

ւաբախ կը գործէ խօլ պարոյրներ, կը բանայ կտուցն ու կը գոցէ, կը յարձակի, կը խոյանայ, բռնուած գեհեճային անձկութեան մը մոլուցքէն, գտնելով միշտ Ոսոխին տեղ՝ ստուերը ոսոխին...

Գոռեխը, աննահանջ, կը բզզայ: Ժայթքով մը նետածիգ, այս անգամ, կու գայ կը մխրճուի ունգին մէջ, ու տոնելովա՞ն կը խոթէ խայթոցն իր թունալի...

— Դո՛ւն, դո՛ւն, կը բզզայ հեզնաճայթ, արքա՛յ թոչնոց, հա՛-հա՛-հա՛ հա՛... Յետին ճանճի մը թաթն իսկ չես արժեր: Բանտարկուած կը պահէիր զիս եւ անօթի: Այս բարձր ապառաժներուն, սա լերկ գագաթներուն վրայ՝ միս մինակ... Արշալոյսէն վերջալոյս, վերջալոյսէն արշալոյս պիտի լսէի յիմարութիւնները քնարեր... Արքա՛յ կենդանեաց... Կը թքնեմ ամայի, ահազնատես, ու մե՛նակեաց արքունիքիդ վրայ, ահա՛: Արե՛ւ հրակէզ, կամ բնութիւթիւնը կատողած: Կեանք չկայ, կեանք... Ճա՛նհին պէս զուարճաբան, իշամեղուին պէս սրամիտ, մժեղին պէս վեհոգի առպետները պիտի ձգեմ, եւ արքա՛յ թոչուններու աշխարհին... Կը բաւէ ալ: Այսքան գարուն ու ծմեռ պարա՛պը: Աւա՛ղ կեանքին՝ ճանճերուն, մժեղներուն, բոսերուն հետ շուրջպարի: Հիմա որ գոյները թեւերուս կը թառամին, ժայթքը իրանիս կը կասի՝ թագաւորը կը վանտէ, թագաւորը պիտի մեռնէ...

Եւ այսպէ՛ս, շարունակեց, երկա՛ր շարունակեց:

Արծիւը նայեցաւ իր արծուի ակնարկներովը անոր աչքերուն՝ եւ տեսաւ Ստեղծութիւնը: Տեսաւ ատելութիւնը՝ եւ եղաւ զինաթափ: Այսպէս էր որ, կեանքին մէջ իր կեսարի, առաջին անգամ, ան ճանչցաւ պարտութիւնը:

Հոգին կ'ունենար պակուցիչ զարոյթներ, բռնակալութեան խոր ժայթքեր երբ իր հպատակներէն կաշաղակը շաղակրատ ծանծրացնէր զինք, կամ երկոտանին՝ ուզէր իր որագայթը ձգել, կամ խլուրդը ժանտ շուարեցնել, կամ խոստումնազրուժ տատրակը յայրաս՝ զգուցնել զինք, կամ երբ ազուս մը քոսոտ համարձակէր իրաւունքէ խօսելու իրեն ու զիմադարձելու: Յետոյ, սակայն, արեւը կը ծաթէր, անառակ լի, լերան ետեւէն, իր բոյնին մէջ: Ու ան կը մտածէր երջանկութեանը իր հպատակներուն:

Մինչ հիմայ, Արծիւը ճանչցաւ

բզզոցը: Ա՛, ինչո՛ւ, իր բարկութիւնը գայրազնոյ պաստառը շառագոյն, իր ախոյհանը վիշապ չըլլար անզոյ մը խոյանքներով կատաղի, կամ բազէ մը գիշատիչ, կամ վարազահաւ մը աններող, ա՛, ինչո՛ւ, ինչո՛ւ չըլլային իր հակառակորդները ասոնք, որոնց վրայ,

արքայական յառուժով մը վայրագ, իր կրած նախատինքը սրբուէր: Յանուն բարձունքներու գահակալութեան: Ու յանուն իր անմերձենալի սուլթանութեան, բաղխումի մը մէջ կատաղի, վերահաստատէր փառքը Երազին...

Շատո՛նց մեկնած էր Գոռեխը: Ինչպէս յիշատակարաններու ճակատին՝ արծանները մարմար Արծիւը, թառած ապառաժի մը անդնդահայեաց, մագիլներովն իր յաղթ, կը պահէր անշարժ գրչուխը պանծասաստ ու կը մտմտար: Երբեմն ալ, բիբերը յորդուն տրտմութեամբ, լուսօրէն, յորդուն այն սրտակեղեք տըրտմութեամբը կենդանիին որ կը կրէ կապարէ ծանրութիւնը ստեղծուածի, լուսօրէն, բիբերն իր կը բարձրացնէր երկինք:

— Ա՛ս, ա՛ս, կը կրկնէր, ան Գոռե՛խը՝ ոեւէ մէկը իշամեղուներէն, բարձրեալն Աստուած, նեխութիւններն յաճախող աղախինն այն՝ իմ հա՛րսը պզտիկ...

Ո՛, գեւեր, ո՛, սատանութիւնը պատրանքներուն...

Անցան տարիներ: Կ'անցնին տարիները բայց կնիքը Արծիւին կը մնայ: Թագուհին անկեալ, անարժան, Գոռեխը վերադարձաւ: Վերադարձաւ ան յաճախ, քնաշրջիկի մագնիսութեամբ մը թափառացած. երբեմն ալ՝ արգասիդատապային զուարթութեամբ մը շարժուն, գարուններուն հետ թէ աշնան: Տզոզոցին կու տար ելելիցներ զաւելջտական, ու կը թարմացնէր սնգոյրն իր թեւերուն հերձապատառ: Կուգար ան սլքտկալ բոլորտիքը երբեմնի իր պալատին անառիկ, նաեւ ծմեռներուն խստամբեր՝ գարշաբոյր ոսկորի մը հետամուտ: Ակնրկաններն Արծիւին, անհուն տրտմութեամբ, կ'իյնային անոր վրայ: Անդորրութեան մը մէջ օգոստափա՞ն՝ կը մըմնջէր.

— Աստուած փորձութեանց, եզիցի կամք քո. Անքննելի խաղերուդ համար բարձրեալի պէտք է նաեւ գոռնիս, իշամեղու, ճանճ ու մժեղ: Ճէ՛ր ամէնակալ, վերջին կաթիլը արիւնիս ըլլայ կարու մժեղ: Ճէ՛ր ամէնակալ, վերջին հնչիւնը կոխնչիս խեղդուի քրտու մի՛րը քու բազնիդ: Վերջին հնչիւնը կոխնչիս խեղդուի քրտու մի՛րը քու բազնիդ: Օրհնեա՛ Տէ՛ր, եւ առ զիս խաղաղութեանցդ վե՛րին դաշտերուն մէջը աննզր օրհնութիւնդ անպակաս, Տէ՛ր, եւ Կիլիցի կամք քո:

1932

ՀՐԱՁ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

ՆՈՐԱՎԷՂ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՀԸ

« — Թիւ 27 յիմար կին մը, որ երեք տարիէ ի վեր անկողինէն չ'ելլէր և ամէն խօսյի կը պատասխանէ. — Ձեռ մեռած եմ: Սեղի վարժուած է, ու է վնաս չի պատճառեր: Ասկէ երեք տարի առաջ առաւ մը տան մը մէջ գտած են զայն անկողնի մը վրայ մեռած մարդու մը քով: Իր ամուսինը և ծանօթները ատկէ առաջ ու է յիմարական շարժում չեն նշմարած իր մօտ: Վիճակը յուսահատական է: Ոչ ոք չի ճանչնար: »

Հապուկով նօթագրեցի այս տեղեկութիւնները, զոր իմ նախորդս կուտար հիւանդանոցին այս ամէնէն արտաոց յիմարին մասին:

Հոս, պաշտօնի կոչուած էի և լիազօրութիւն արուած էր ինծի գործադրել անձնական մէթոտ մը, որ կը կայանար հոգեբուժութեան մէջ: Կը ջանայի յիշողութիւնը կորսնցուցած հիւանդներուն զանանցանքներէն և շարժումներէն կամաց կամաց կազմել այն մեծ գէպքը, որ պատճառ դարձած էր իրենց դժբախտութեան: Անկէ ետք կը փորձէի այդ գէպքը վերապրիլ տալ իրենց տեսակ մը հոգեկան թերազրութեամբ ամէն օր բազմաթիւ անգամներ, և շատ մը պարզաներու տակ գոհացուցիչ արդիւնքի մը յանգած էի:

Թիւ 27ը անմիջապէս ուշադրութիւնս գրաւեց: Որոշ կերպով կը տեսնուէր թէ, կատարեալ գեղեցկութիւն մը ունեցած էր եւ կրնար տակաւին վերադառնալ անոր, եթէ իր այտերը քիչ մը լիցուէին ու մազերն ալ երկարէին:

Գեղեցկութիւնը այն միակ յատկանիշն է որ ամէն տեղ և ամէն պարագայի աւելորդ չէ կնոջ մը վրայ, և բժիշկ մը անկարելի է որ վայրկեան մը իսկ մոռնայ հիւանդի մը կին ըլլալը, երբ տն զեղեցիկ է:

Յաջորդ օրն իսկ, տեղեկութիւններս ամբողջացուցի թիւ 27ին մասին:

Տար տարի առաջ ամուսնացած էր հարուստ վաճառականի մը հետ, որ հիմա հեռացած էր այս երկրէն:

Երեք տարի առաջ գիշեր մը իր տունէն մեկնած էր ժամը 10ին և յաջորդ առաւօտ անձանօթի մը սենեակէն խոչոր ճիչ մը լսուած էր: Դուռը կոտրած էին և անկողնի մը մէջ գտած էին զինք նուաղած, և պառկած՝ մարդու մը մը մօտ, որ մեռած էր: Մարդը չնշարգելութիւն և արեան համախոնում ունեցած էր, իսկ կինը յիմարացած էր: Հիմա հիւանդանոցն էր և ոստիկանութիւնը կասկածելի կէտեր գտած ըլլալով կ'սպասէր իր ապաքինումին, լուսաբանելու համար այդ մարդուն մահը:

Իսկոյն ի գործ դրի մէթոտս: Ամէն օր որոշ ժամերու կուգայի կը նստէի իր դէմ և ջանալով հոգեկան հաղորդակցութիւն մը ստեղծել իր և իմ միջև, կը կրկնէի շարունակ.

— Հսէ՛ ինծի թէ ի՞նչ պատահեցաւ այդ գիշեր.

Այսպէս անցան երեք ամիսներ ու ի վերջոյ օր մը իր պաղ նայուածքին մէջ արարիւնակ փայլ մը գուշակեցի և տեսայ թէ, կ'սկսէր վախնալ ինձմէ: Ազդեցութիւնը սկսած էր, որով աւելի յամառութեամբ կրկնեցի փորձերս:

Իր կուռն մը, նստած էինք երիտասարդ օգնականիս հետ, որ խանդավառութեամբ կը հետեւէր փորձերուս, և կը խօսէինք զարձեալ թիւ 27ին մասին:

Երբ հատան մեր ըսելիքները երկար ստեն մը լուռ մնացինք և սակոյն որոշ էր որ մեր միտքը կ'զբաղէր անձանօթ բանով մը:

Պատի ժամացոյցը սկսաւ ժամը զարնել: Առանց մեր դուրսները վերցնելու երկուքս ալ համբեցինք հարուածները:

— Ժամը 10 է, ըսի:

Յանկարծ ուրախ ճիչ մը արձակեց օգնականս և ոտքի ելաւ: — Գիշեր մը ժամը 10ին մեկնած էր տունէն: Տօթթօ՛ր, երթանք հիմա ու անգամ մըն ալ փորձեցէք: Ժամը տասն է. երթանք, երթանք:

Այն օրէն ի վեր երբ կ'զբաղէի հոգեբուժութեամբ ամէնէն չնչին նախապաշարուածներն իսկ նշանակութիւն մը ստացած էին ինծի համար: Այդ պատճառու ալ յանկարծ համոզուեցայ թէ, կարելի էր գրեւ մըն էր ժամը 10 ի պարագան: Ոտքի ելայ ու վազելով գացինք մեր հիւանդին մօտ: Այն ստեն տեսանք որ, հակառակ իր սովորութեան չէր քնացած ան ու անկողնին մէջ նստած էր աչքերը յառած անձանօթ կէտի մը:

Յուզումէս պիտի պոռայի տեսնելով իր աչքերը, որոնք բանականութեան ճշոյլ մը ունէին այսօր:

Մտակցայ իրեն և ստիպեցի որ ինծի նայի: Կարծես թէ կը վախնար ինձմէ և չէր ուզեր նայիլ աչքերուս, որոնց փայլը կը չլացն'ը զինք: Կը նշանակէր թէ, արդէն սկսած էր ենթարկուիլ ինծի: Այս մտածումը ուրախացուց զիս ու հաւաքելով բոլոր ներքին ոյժերս նայուածքիս մէջ, գերբնական տիրականութեամբ մը ըսի չեմ գիտեր ո՛ւրկէ ներշնչուելով:

— Ժամը տասն է: Ո՛ւր պիտի երթաս հիմա:

Յանկարծ աչքերը բարձրացուց ու նայեցաւ ինծի, յետոյ մնաց այդպէս մինչ իր մարմինը կը դողար տակաւ սաստկացող սարսափէն: Պիտի յարթէի, ատոր համար ալ վստահութեամբ սպասեցի այդպէս միշտ կեդրոնացած ու տիրապետող: Յետոյ կրկնեցի հաստատութեամբ:

— Ժակը տասն է, ինչո՞ւ դուրս կ'ելլես տունէդ:

Յանկարծ իր շրթունքները շարժեցան և հեռաւոր, գերեզմանական ձայն մը շտուկեցաւ որ կ'ըսէր չու՛նչի մը նման:

— Օ, ես մեռած չեմ ուրեմն, այս գիշեր կ'ապրիմ:

— Կ'ապրիս, կ'ապրիս, չեչտեցի: Ըսէ՛ ինծի թէ ինչ կ'ընես հիմա, ի՞նչ կը մտածես և ինչո՞ւ դուրս պիտի ելլես:

Անցեալին և իր միջեւ պարապը չքացաւ յանկարծ ու անգիտակից սարսափով մը աչքերը յառած ինծի, գերեզմանական ձայնը պատմեց ինչ որ պատահած էր սակէ երեք տարի առաջ, գիշեր մը:

Ամբողջ երկու ժամ ոտքի կանգնած հեւ ի հեւ մտիկ ըրինք եւ այնքան կեդրոնացած էինք, որ կրնամ ձեզի զրել գրեթէ բառ առ բառ ինչ որ ըսաւ թիւ 27ին շրթունքներէն, այդ գերեզմանական ձայնը:

Նախ կցկոտը էր իր ըսածը, յետոյ կրցաւ նախադասութիւններ կազմել, զոր կը հնչէր կամաց կամաց:

«Երբեք ազա՛տ ենք արդեօք»:

Մեզ դասակարգերու կարելի է բաժնել, նայելով թէ մեր կեանքի ո՞ր շրջանին այս հարցումը մարմին կ'առնէ մեր հայելիներուն մէջ:

Մեր հայելիները մեր առաջին տէրերն են:

Մեր նախամայր Եւան ի՛նչպէս կրցաւ տարիներով ապրիլ դրախտին մէջ առանց հայելիի:

Ինչ որ կը տեսնեմ ես հայելիիս մէջ, ամէն օր նոր է և տարբեր: Անցեալ օր խորհեցայ թէ եթէ նախորդ ամսուան մագերս առջի շաբթուան յօնքերս և մորթիս այդ օրուան գոյնը միանային միակ կնոջ մը վրայ, թերեւս տարսափելի անձաշակութիւն մը պիտի ցուցադրուէր: Եւ սակայն ամէն օրուրնէ աւելի պահեցի բարեկամական զգացումներս հայելիիս հանդէպ:

Երէկ սակայն, յանկարծ մտածեցի թէ պէտք է զգուստ ըլլալի այլեւս այն երեք հարիւր վաթսուներկին տարբեր դէմքերէն,

որոնց կը հանդիպէի հայելիիս մէջ ամէն տարի կանոնաւոր կերպով, երբ անշուշտ նահանջ չէին անոնք:

Եւ այս մտածումիս հետ համոզուեցայ յանկարծ թէ ես ազատ չէի:

Վայրկեան մը մէկ կողմ պիտի դնեմ հայելիիս և ամուսնիս հիմնական գերիշխանութիւնները ու պիտի փնտսեմ՝ այն բոլոր պատճառները, որոնք զիս կ'արգիլեն, օրինակ՝ ամուսնութենէս եօթը տարի ետքն իսկ, գիշեր մը ուշ առեմ միայնակ վերադառնալ տուն:

Բայց ո՞ւր էի ես եօթը տարի չարունակ և ո՞վ արգիլեց որ խորհիմ այս արգելքին մասին:

Ահա թէ ինչ:

Կը ն անակէ թէ ազատութիւնը այն անգիտակից վիճակն է, որ կը ծանրանայ սոփորական գոյութեան մը վրայ, երբ ան պատճառ մը չունի իր միօրինակ հասարակութենէն դուրս ելլելու և է առեմ:

Կը դարչիմ ես այդ ազատութենէն, և մեղք որ ծնունդէս քսանըութը տարի ետքն է որ կը նախընտրեմ խորհիլ թէ ազատ չեմ:

Ընկերային պատշաճութիւններ կան:

Իմ միօրինակ, հասարակ կեանքիս մէջ արգելափակուած մեղք որ մինչեւ այսօր ժամանակ չեմ ունեցեր անդրադառնալու այն բոլոր սանձարձակութեանց, որոնք թոյլատրուած են կիներու որոշ եւ մեծ դասակարգի մը և որոնք բնական կը թուին անոնց համար, մինչդեռ կան նաև ես և ինծի պէս իրենց ամուսիններուն հետ պատուաւորաբար արգելափակուած բոլոր կիները — այսինքն նախ սկզբունքներու և պատշաճութեանց գոհերը, որոնց անուսով կ'ընդլղիմ հիմա, նաև այն բոլոր կիները, որոնք տակաւին չեն զգացած թէ ի՛նչ սարսափելի բան է ինքզինքը ազատ զգալ եւ ինքզինքին ոչ մէկ բան թոյլատրել, այնպէս՝ ինչպէս էի ես մինչեւ սակէ վայրկեան մը առաջ:

Կ'ուզեմ:

Պէտք է որ այս գիշեր ինծի թոյլատրուի այն, զոր հազիւ թէ կ'երեւակայիմ տակաւին:

Պէտք է որ վերջապէս իջնեմ կամ բարձրանամ հոն, ուր մեր սովորական դէպքերուն փոխարէն տեղի կ'ունենան մեր երեւակայութիւնները առ յաւետ խորանող դէպքեր, որոնք երկվայրկեանի մը մէջ կը փլցնեն անիմաստօրէն բարձրացած սա մեր անբնութեան շէնքերը:

Կ'ուզեմ որ ոչ մէկ այլ նայի այլեւս ինծի այն անտարբեր հիացումի նայուածքներով, զոր կ'ուզղեն վանդակի մը մէջ փակ-

ուած աղուոր գեղձանիկի մը՝ անմատչելի բոլորին և մատչելի միայն, զինքը կերակրող բանտապահին:

Եւ կ'ատեմ բոլոր բանտերն ու բանտարկեալները: Ես կ'ատեմ այն քոստո, ազատ ճնճղուկները, որոնք յոխորտանքով կ'անցնին գեղձանիկին վանդակին մօտէն:

Եւ դարձեալ կ'ատեմ ես այս այրերու երկրազուեւոր, ուր լենք անկարեւոր, պղտիկ կարկառաններ ենք միայն և հազիւ կը բաւենք մեր տէրերուն հազուստներուն պատուածքները գոցելու:

Ժամիր ճաօն է . . . :

Պիտի երթամ, պիտի երթամ, և թող ամուսինս ու գիշերը վախնան ինձմէ: Ես զինուած եմ քսանրոթը տարիներու ընթացքին կազմուած երազի մը և ամբարուած ակամայ համբերութեան մը անչափելի ոյժերով: Թող գիշերը վախնայ ինձմէ և ես կը մոռնամ ամուսինս: Կը բաւէ որ եօթը տարի չարունակ տեսայ և յիշեցի դայն: Եօթը տարուան ընթացքին այնքան շատ բան տուի ես անոր, որ իրաւունք ունիմ ատելու դայն: Բայց ես չեմ ատեր ամուսինս: Կ'ատեմ անոր անձին մէջ կամ անձէն դուրս այն տարօրինակ վախը, որ զիս գերի դարձուց և զոր առաջին անգամ այսօր կրնամ հասկնալ: Կ'ատեմ չուրջիններուս մէջ ա ն բոլոր նկատումներն ու սկզբունքները, որոնք կ'արգիլեն նայն իսկ ո և է չնչին բան ո և է կնոջ:

Վերջին քայլը առնելէ առաջ սակայն, կ'ուզեմ որ ճնշուած ու զրկուած կին մը չկարծէք զիս:

Ես ազգատութեանս գերին էի: Գերին էի նաև այն բոլոր մը-տածումներուն ու սկզբունքներուն, զոր Ազամէն սկսեալ բոլոր այրերը կամաց կամաց ընդհանրացուցած են և սարսափելի կրօնքի մըն են վերածած, մի միայն իրենց իշխանութիւնը ապահովելու համար:

Ես վատութիւն կը կը նկատեմ այդ դարերու գաւազուրթիւնը և ստորնութիւն՝ ապ նպատակին հասնելու համար գործածուած ֆիզիքական միջոցները:

Մեկի փայփայանքներով քնացուցին մեզ, և մինչ մենք անձնատուր եղած էինք յոյլ երազներու, անոնք կը գործէին, կը շարժէին, կը կերտէին քաղաքակրթութիւնը և կը շինէին տուներ, հսն պահելու համար իրենց անհրաժեշտ առարկաները, որոնց կարգին նաև՝ մեզ:

Կարդացած եմ անշուշտ ֆէմինիստներու ժամանակէն առաջ հինցած գաղափարները, և սակայն տակաւին ճշդիւ չեմ գիտեր թէ ի՞նչ կուզեն անոնք:

Ես իմ կարգիս բան մը չեմ ուզած և չեմ ուզեր, բայց ճիշտ

առոր համար է որ կը բարկանամ, որովհետեւ յանկարծ կ'զգամ թէ միայն խնամով պահուած առարկայ մը չի նեղուիր երբ ժամ անակը կուգայ ծածկել դայն փողոցներու հասարակ փողով:

Ես առարկայ մըն էի դարերով մոռցուած աստուածի մը արձանին պատուանդանին առջև և ծանրացած խունկի գործըջիւե-րով, բայց այսօր չեմ կրնար հանդուրժել այլևս աստուածին: Ինձի պէտք են աշխարհի բոլոր աստուածները, զոր չպիտի պաշտեմ սակայն:

« Աստուածը փնտոցեցք ձեր մէջ »:

Ես աստուած մը պիտի ըլլամ այս զիշեր և թող աշխարհը ճնրադրէ պատուանդանիս առջև:

Հնգկատանի բոլոր խունկերը պիտի բաւեն արդեօք լեցնելու համար թոքերս, որոնք դարերու պարապութեամբ մը սըմքած են:

Պէտք է որ պաշտեն զիս: Թող պաշտեն զիս և ես ոչինչ պիտի տամ ու ամէն ինչ պիտի առնեմ:

Ես չէի մտածեր, առարկայ մըն էի. հիմա կը մտածեմ, աստուած մըն եմ:

Եւ այս զիշեր պիտի ստեղծեմ պատկերիս համաձայն կին մը, որուն դարչապարը պիտի լիզեն բոլոր ծանօթ օձերը:

Ես գեղեցիկ եմ:

Ամէն կին ա չուշտ գեղեցիկ է, նախ զինք սիրող այրին և վերջն ալ ինքզինքին համար: Եւ սակայն գեղեցիկ բառը այս անձնական ու զգացական սահմանէն զատ ուրի նաեւ անա ձնական եւ ընդհանուր սահման մը Իտէալ ֆօսմի մը համապատասխանող գեղեցիկներ կան:

Այդ գեղեցիկներ էն եմ ես և այսօր գիտեմ թէ, ի՞նչ բան է գեղեցիկը և պիտի գիտնամ նաև թէ, ի՞նչ բան է կինը: Եւ այնքան հպարտ պիտի ըլլամ այս գիտակցութեամբ, որ ոչ մէկ ստնական ստորնութիւն պիտի կրնայ արատ ձգել փէշերուս վրայ: Ես հո՞ս մաքրուած եմ կանխաւ այն բոլոր աղբէն, զոր պիտի երթամ քրքրել հիմա աքլորներու կողքին:

Թո՛ղ ամէնքը զպլին ինձի, թո՛ղ լիզէն անդամներս, բայց աստուածուհին եմ ես, որուն գթութիւնը կը հայցեն:

. . . Եւ աստուածուհին չ'ըժեցաւ իր պատուանդանին վրայ, ու դուրս թռաւ իր մարմարէ պատանէն:

« Ժամը տասն էր, երբ դուրս ելայ: Ամուսինս պիտի դար կէս ժամ վերջ միայն »:

Մէկ ու կէս ժամ շարունակ թափառեցայ բոլոր այն վայրերը, ուր ինձի ծանօթ այրեր մինակ կը յաճախէին: Թուրքս ասանէ աւելի սեղաններու վրայ ըմպելի պատիւ ըրին ինձի և սակայն

ամէն տեղ և ամէնուն զէմքին վրայ հանդիպեցայ միայն այն ժպտաչաւրթն պատրաստակամութեան, որ քաղաքավարութենէ զատ ոչ մէկ բանի կը ձգտի: Այդ ժպիտները վոնտեցին զիս տասն-ամբամ և ժամը շէր կը մտենար երբ մայթին վրայ գտայ ինքզինքս, մարմինս ալբոյրով և միտքս ալ յուսահատութեամբ:

Ես ուրեմն փոշի մըն էի, զոր զիշխրը արձակած էր դարերէ թ վեր քարացած ժայռի մը վրայ և չէի կրցած նոյնիսկ արտա մը ձգել հոն ու կը զլորուէի հիմա վար:

Անձանօթ կազմնոյց մը ներս մտայ, ու նստայ մօթ անկիւն մը:

Ամօթ, ամօթ:

Ես մուրացի փոխանակ նուիրելու:

Ես ստորնացայ հասարակ բողէ մը աւելի, սրովնեաւե կանխամտածութեամբ ու կշռելով, պատրաստուեցայ այս մարմնի և մտածումի պոնակացումին:

Ես միայն պատուանդան մը կրնամ ըլլալ հիմա և ստաջին եկողը պիտի կ'իսկրտէ զիս:

Մեր ցփակեաց մը ըսած էր օր մը:

« — Եթէ ո ե է կին ձեզի չարիք մը հասցուցած է և եթէ անհրաժեշտ է որ վրէժ մը լուծէք, Բարիդ գացէք: Բարիդ գեբեղմանն է այն բոլոր բաներուն, զոր կին մը կը կրէ իր մէջ և որոնք աւելի թանկագին են քան այլ ցեխը, սրով կերտուած է ինքը: Զգինք որ արդէն այդ նուիր-կան ցեխը Բարիդի ստրուտասակները կը ծածկէ տարուան բոլոր եղանակներուն ալ: Բարիդի մէջ կին տեսնել, չափել այլ անյատակ անդունդը, ուր կը գալարուի ան անու շահոտ քրտինքներով, տեսնել նաև թէ ի սկզբանէ ինչ հսկայ տարբերութիւն մը կայ այդ մարդուն և անոր միջև, այս բոլորը կը բաւեն որ ձեր վրէժը առնուած նկատէք »:

Ո ե է պատճառ չունիմ ես այդ ձեր ցնդածին ըսածները իրականութիւն նկատելու, և սակայն եթէ վայրկեան մը ձշմարիտ ենթադրեմ այդ, պէտք է աւելցնեմ սակայն թէ այդ վայրկեանին չէի կրնար երեւակայել թէ ո՞ր կինը կրնար յանգրգնած ըլլալ իջնելու համար մինչեւ հոն, ուր ես հասայ... ես, երջանիկ ամուսնութեան մը երջանիկ հերոսահին:

Յանկարծ սարսափեցայ ես ինքզինքէս, և գարչեցայ այն հեղուկ դարձած բանէն, որ զանկիս մէջ իբրև ուզեղ կը ծառայէր:

Հեռուեցաւ ստոր յուսահատութեան ալիք մը, որ սարսափացուց ջիզերս և — կեցցէ կնոջականութիւնը — սկսայ լալ:

Գլուխս ինկաւ թեւերուս վրայ ու սեղանը սկսաւ չարթիլ իւրաքանչիւր հեկեկանքով:

Զգացի որ հիանալի հանդարտութեան մը կը դիմէի այս կերպով և պիտի փրկուէի երկխարկեան մը վերջ բոլոր երկրային յիմարութի ններէն, բայց սուկալի ընդմիջում մը պատահեցաւ:

— Տիկին, կը ներէք, անհանգիստ էք արդեօք:

Ստուերին մէջ մարմին մը կախուած էր վրաս, և ձեռք մը մերկ դաստակիս շուրջ կը սահէր:

Զկրցայ դադրեցնել հեկեկանքս, բայց նշմարեցի միեւնոյն ատեն որ մութին մէջ լրկու փայլուն կէտեր կը պսպղային և զիշխրը ամբողջ ժպիտ մըն էր: Գուրգուրոտ, հեշտագրգիւ, այդ փայլին շուրջ:

Աթոռ մը քաշուեցաւ ետ և խօսակիցս նստաւ մօտս, առանց ձգելու դաստակս, զոր դրաւած էր առաջին յարձակումով:

Երկայրկեան մը վերջ, բոլոր յուսահատութիւնս չքացաւ, և ես գարձեալ յանձնուեցայ այն խօլ «Ես» իս, զոր այսօր դատած էի հայելի իս մէջ: Եւ յանկարծ սկսայ խօսիլ, պատմել, հնարել. «Վիշա մը ունէի: Միբային... հասարակ գոյն մը սուբի անոր... — Կերպով մը միսթարութիւն մուրացի —, ամուսին մը ունէի, զոր կ'առէի, և այլն և այլն... »:

Ամբողջ կէս ժամ խօսեցանք անընդհատ և ոչ մէկ ժեստի հանդիպեցայ իր կողմէ, որ ո ե է ծածուկ նշանակութիւն ունենար:

Կիներու օրոջ մէկ մտար սովորութիւն ունի խօսած պահուն աչքերը լայնորէն բացած, յառիլ զիմացինին աչքերուն: Այդպէս ըրի նաև ես բայց իր աչքերուն երազային փայլը կը լուծուէր, կը հատնէր նայուած իս լափ իզոզ կրակին մէջ և զէմս կը մնար ան տարօրինակ ու յայտնի ճիգով մը... քերը անդին գարձեղով մերթ ընդ մերթ, և վայրկեաններ կային, երբ չէր լսի զիս ու կ'զգա թէ պայքար մը տեղի կ'ունենար այդ անարտայայտիչ եր ու աչքերուն ետին:

Այն ատեն ստորնութիւնը ըրի այդ պայքարը արժարձելու ու սա տկացի երև ձ աթի զորաւոր սեղմումով մը և տարօրինակ խօսքով մը, զոր չեմ յիշեր հիմա:

Ոտքի ելաւ ան:

— Զեզ տուն տանիմ, ըսաւ հանդարտութեամբ:

Հոս է իսկական ոճիրս: Յիշեցի իսկոյն թէ, չսիրուած աւմուսի մը մասին խօսած էի:

— Ո՛չ, ոչ, տուն չեմ կրնար երթալ, չեմ կրնար հանդուրժել:

Ինքն ալ մասնակցեցաւ սակայն ոճիրիս և չ'ըսաւ թէ պէտք է որ երթայի: Միայն թէ պզտիկ, հազիւ նշմարելի հեղնական ժպիտ մը ունեցաւ, որ կ'ըսէր թէ չէր հաւատար ինծի:

Ղուս, դուրս ելանք:

Թեևս մտած էր ու կը քայլէինք:

Միշտ լուս յառաջացանք մութին մէջէն: Քաշեցինք և կարծեցի թէ երկուքս մէկ էինք միայն այդ վայրկեանին և կը շարժէինք միակ գիտակցութեան մը գեկավարութեամբ, որ սակայն ինչ էր, ոչ ալ անորը, քանի որ իր թ՝ յլ արտայայտութեանց մէջ ոչ մէկ տապալող ոյժ երեւակայած էի ես:

Թեևս մտած էր ըսի: Բայց ճիշտ պիտի ըլլար ըսել թէ մտանքուն մէջ բաւական ուժգնութեամբ կը սեղմէր թեւս և ես կը կարծէի թէ այսպէս կ'անշարժացնէր իր մտուները, որոնք պիտի դուրս ն եթէ ազատ ըլլային:

Մենք կը քայլէինք սնանուն հոսանքներու մէջէ:

Գիշերը մեր շարժ հաղարաւոր հոսանքներ կ'արձակէր և կաթիլ կաթիլ կը կուտակէր մեր մարմիններուն մէջ:

Երբ կանգ առինք դրան մը առջև, ես հաւաքած էի արդէն ինչ որ կար գիշերուան մէջ՝ մեղաւոր և շարաշուք:

Բայց ինչ կը շանակէր այդ դուռը, որ իմ տանս չէր պատկանէ . . . :

Կար ոյժ մը սշտարհի վրայ, որ կարենար այդ վայրկեանին արգիլել զիս որ ներս մտնէի այդ դուռնէն . . . :

Եւ սակայն այդ դրան առջև իմ ազատութեան պիտի վերջանար արդեօք, թէ պիտի սկսէր: Այդ մասին է որ տակաւին կը տարակուսէի և ճշդիւ համոզուելու համար առանց այլեւայլի ներս մտայ իր հետ:

Պիտի ուզէի այդ վայրկեանին վերադառնալ եթէր տարի առաջ ապրող այն անբիծ աղջկան, որուն կոյս նմանները որ մը կը նստան կէս փձացած երիտասարդներու գիրկը յանուն ընտանիքի մը կազմութեան: Առաջին և վերջին անգամ ըլլաով ցուցայ կորուսած կուսութեանս համար, որովհետեւ մինչ կէս մութ սանդուխներէն կը բարձրանայինք, կ'երեւակայէի այն անակնկալ սարսուտներու գիշերը, զոր չէի գտած ամուսնութեանս առաջին օրը: Եւ վստահ էի որ այդ գիշերը իմս պիտի ըլլար իր բովանդակ խորհուրդներով, որոնց մեծ մասին մեղք որ ամուսնական անտարբերութեամբ մը անդեկացած էի եթէր տարուան ընթացքին:

Վեր կ'ելլէինք յամբօքն սանդուխէն և ամէն անգամ երբ ոտքս կը բարձրացնի և կը կոխէի աստիճանի մը վրայ, ինձի այնպէս կը թուէր թէ ներբանիս տակ կը ճգմուէին հեղձեալ աշխարհի բոլոր դրախտներուն բոլոր օձերը:

. . . Օ՛, երբ ներս մտանք սենեակէն, չուրջս իսկ չնայեցայ:

Կարծէք թէ հող կը վերջանար մեր մտորակը և ոտք կը կոխէի ինձի ծանօթ խաչալ աստղի մը հողին վրայ:

Վայրկեան մը թող նոյնիսկ ներուին ինձի մեծագոյն հպարտութիւնները, բայց ստիպուած եմ ըսել թէ խեղճուկ հողեղէնի մը պէս անցուցի ես այդ գիշերը անոր բազուկներուն մէջ:

Ակիղբը. օ՛, յաղթանակի ինչ կատաղի երգ մըն էր, որ կը բարձրանար այրուող մկաններու թրթռումներէն:

Ո՛րքան տեւեց այդ սակայն:

Պարզ նախերգանքի մը անեղութիւնը միայն: Անկէ ետք վերջապէս անդրադարձայ թէ իր միամիտ, անվրասահ ձեւերն ու վերապահ խօսակցութիւնը աղուոր ծուղակ մըն էին, որ ամէնէն դիւրին կերպով զիս բերած էին հոս: Ու իր բազուկներն էին որ կը թմրեցնէին իսկական յաղթանակը տապալած գիցուհի իմ խեղճ մարմնիս վրայ:

Այդպէս է որ «խորհուրդը» առաւ ջիղերէս ամէն սարսուտ ու եթէ գացի մինչեւ ծայրը, պատճառը այն էր միայն որ սկսած էի:

Այդ վայրկեանին զգացի թէ մտածումս իսկ չէր կրնար պահել իր ազատ թօխը, նոյնիսկ քանի մը խեղճ ժամերու ընթացքին:

Ստուտան դէմ երբ արթնցայ կատարելապէս համոզուած էի այլեւս թէ ամէն ինչով տիրապետուած էի ոչ միայն ծնունդէս մինչեւ երէկ, այլ այս իսկ վայրկեանին և թերեւս ալ յաւիտենականութեան մը համար Բայց անցեալին ու գալիք յաւիտենականութեան համար կրնայի սերով ընդունած ըլլալ կամ ինչեւ պիտի ընդունէի այդ կացութիւնը. եւ սակայն բարձաբեկապէս անտանիս էր ինձի այդ միակ ազատ գիշերուանս մէջ տիրապետուած տեսնել ինքզինքս:

Յանկարծ ուրիմ համոզուեայ թէ մարդկային ուժերուն յէմ պէտք էր մարդկային ոյժերով մաքառիլ, ու կարծեցի թէ իրաւունք ունէի այդ վայրկեանին անխնայ բնաջնջել արեւու ամբողջ սերունդ մը:

Ասելութիւնս բարձրացաւ, կուտակուեցաւ մէջս. կրակ մը շափեց կուրծքս, ու քովս քնացող մարդուն իւրաքանչիւր շնչառութիւնը կը հրահրէր զայն:

Առանց արթնցնելու զայն, ուզեցի վար ցատկիլ անկողինէն: Ուզեցի անցք մը ճարել ու դուրս նետուիլ այս երկրագործէն, բայց նշմարեցի որ երկար մաղերս իր գլխուն տակ մնացած էին:

Այդ աղուոր մաղերուս այն մասը որ իր վիզէն անդին կ'երեւէր, մարմինէս անջատուած և այս աշխատանքի կատարման հանգամանք մը ունէր: Այդ մաղը կեցուց զիս անկողնիս մէջ:

Այս երկրագունդէն փրկուելէ առաջ պէտք էր որ դրուէի մարմնիս այդ դաւաճան մասը :

Հոս բան մը կոչ, զոր չպիտի կրնամ բացատրել :

Ամէն մարդ ասանկ պարագայի մը անտարակոյս իր ձեռքը կր ասնի քովինին զխուռն տակէն դէպ ի մազերը ու իրեն կը քաշէ մեղմօրէն : Եւ մազերը կը հնադանդին ու կը սահին կուգան իր կողմը :

Եւ սակայն տրամաբանութեան ով գիտէ ինչ անդնդային պակասով մը ես աջ ձեռքս երկարեցի իր մարմնին վրայէն ու բռնեցի մազերս :

Այդ դիրքով կը տեսնէք թէ կէս մը մազէ և կէս մը ձեռքէ օրակ մը կազմած կ'ըլլայի իր վիզին շուրջ :

Գիտնայի՛ք թէ մինչև ո՛ւր տարաւ զիս այդ օղակը :

Կարծէք թէ անկարելի բան մը ըլլար մագլարս ազատել, ես սկսայ չխորհիլ ու այդ ասին և նայումքս յառած ն բէն այդ մազերուս, վերջիչեցի զիշերուրնէ սկսեալ բոլոր մտածումներս ու պատահարները :

Երբ հասայ հոն, ուր ատելութիւնս կ'երեւէր, սարսափով նըշմարեցի որ ան մեծցած հսկայ ոյժ մը դարձած էր և մանուկի մը պէս կը գողգողայի ես իր ճնշումին տակ :

Հրաբուխ մը կաք ներսս ու բազուկիս ու մազերուս միջեւ մնացած այդ քնացող զլուխին շնչառութիւնը այս անգամ կարծես մարելու կախատէր զայն : Բայց անկարելի էր : Պայթեցաւ ան :

Տրամաբանութեան աւելի խորացած պակասովս, առանց հասկնալու, առանց մտածելու աջ ձեռքս դէպ ի ինծի քաշեցի ու մազերս իր վիզին շուրջ փաթթուեցան :

Յանկարծ ինծի այնպէս թուեցաւ որ պիտի արթննար, ու կարծեք թէ սարսափելի բան մըն էր ըրածս, զոր տեսնելու չէր :

Այն ատեն սարսափով, գողով ու զարմանալի վայրագ բարկութեամբ մը մազերուս միջև սկսայ սեղմել իր վիզը :

Հետուոր կերպով կ'զգայի թէ շարժումիս ուժգնութեան մէջ մազերս կը քաշուէին իրենց արմատէն և սոսկալի ցաւ մը կը պատճառէին :

Խեղդուկ հոնդիւն մը ու մարդը բացաւ իր աչքերը, որոնք անշարժ, առանց նայումքի ապակիներու վերածուած էին :

Այն վայրկեանին էր արդէն երբ մազերուս արմատներուն ցուր իր գերագոյն ստիճանին հասած էր :

Որքան ուրախ էի որ կատաղի ցաւերու մէջէն մենք երկուքս ալ կը զիմէինք կեանքէն անդին և, գուրս այս երկրագունդէն :

Այդպէս տասնապատկուեցան ոյժերս ու վերջին ճնշումս միացուց մեզ . . . : Մեռանք . . . » :

Սարսափելի ճիչ մը թաւ յանկարծ իր բերնէն և կատարութեամբ նետուեցաւ բարձին վրայ : Այդ ճիչը ինծի յիշեցուց յանկարծ սակէ երեք տարի առաջ առաու մը իր գտնուած սենեակէն լսուած մեծ ճիչը, որ իր առաջին մահը կ'ազդարարէր :

Ատոր շամար ալ սարսափով ծոցեցայ իր վրայ հաստատելու թէ, երկրորդ ճիչն ալ կ'ազդարարէր արդեօք երկրորդ մահ մը : Իրաւունք ունէի :

Թիւ 27ը կատարելապէս մեռած էր և իր անշարժացած աջ ձեռքին մէջ կար ամբողջ խուրձ մը մազ, զոր զերմարդկային ոյժով մը փրցուցած էր երկվայրկեան մը առաջ իր զեղեցիկ գլուխէն :

Մ. ՀԱՃԵԱՆ

2 Սեպտ.

Serenata

Բարեկամիս՝
ՅՈՎՍԷՓ ՅՈՎՍԷՓԵԱՆԻՆ

Անցեալին մեզ խորասուգեայ փաղք շունչ,
Կը վերջիչեւ ըզեզ այսօր տեղազին,
Խորհրդաւոր սենեակիս մեջ լուռ ու մունչ,
Կը թրթուս կղանակիդ շեշտ ոգին :

Հո՛ն կ'օրօրուի, կոզեւորուի անբապաւ,
Ետրք խաղերուդ թեկեկուեր շիրակակ,
Հրեայք մ'աննիզ կը սարսուռի մեղմաբար...
«Ո՛հ, երգ մ'ե ևս, հրաշալի եղանակ :

Չո՛ւր կարօքս կը վերջիչե քեզ՝ աննայն՝
Անբուժելի մեկուքեանս առքնքեր.
Սերեւադրա՛, սուգուե հոգույս մեջ միայն,
Ո՛ւր իզգներս քո յիտուց մնան դեռ :

ԳԵՂՍՏ ՄԵԼԳՈՆԵԱՆ

Ա Ն Ա Հ Ի Տ

Կէս օրուան զանոց կը հնչէր։
 Հինգ ժամ մնացեր էինք գործատեղիին ցած առաստաղին տակ, առաներկու հոգի արտաշն չուէն ասոր կանաժ միմնորարին մէջ, հինգ ու վեց կարի մի քանակ երու միւրէն խուլցած։ Մէկ ժամուան դադարի պահերն իսկ պանցնէինք ճակարակ ու պատյառով։ Մեր պատյաները կը կատարէինք ընդհանրապէս չէնփն մէջ, նեղ չրբանցներու վրայ եղերւած գործատեղ ներք ալցելու չէ։ Հոն կեանքը ինձ կը թուէր «ե, ի պահմ կան, բանագրութեանը հետեւ, ամէն ոք իր ընթացքին մէջ ապաստան Մին կ'երազէր, ինչ որ կը պատմէր, միթէ արտաքին գիտելով ու միթէ մպտուն։ Իսկ ուրիշ մը դեռ հաց ն պատար բելանը, սցուրը ու ռոցիկ, միտ կուտար ընկերոջ խօսքերուն ու քրքջա իր կը խնդար։ Բայց ինչ էր այդ որ կը հետաքրքրէ իրենք ու կը մղէր միշտ համախումբուէն անկիւն մը, ուն յողորմութեամբ գիրք էր եւ որովհետեւ երկուստ էին խուժերը, ե կո մասի կը բաժնուէին միշտ։ Ու միտ կուտային։ Պատմութիւններ էին, իմաստայի կամ անիմաստ, որոնք իրենց մէջ մ'չտ անկումի շունչը կը կրէին։ Անոնց համար չկար ու գոյուէն զուրկ էր միտքն ու տրամաբանութիւնը։ Ինք որ նիւթական էր, այն էր ախարի վրայ հիմնական։

Գէշ կամ լաւ յատկութիւններով, բոլորն ալ ինձի ընդունեցի իր ընկեր, բարեկամ, միևնոյն ժամանակ՝ պազափարնե ու հակառակ օտար տարրեր։ Ծարի մը հողիւ եղեր էր հրապարակելու։ Առաջին անթիւ պարտուոր եմ խոտառվանիլ թէ չկարողացայ հաշտուիլ անոնց կեանքին։ Այդ կարելի չէր քանի որ հոն բանականութիւնը մեծեր էր, կը գործէին մեքենարար ու անըզգայ։ Առաջին քայլս զգացի ան յուզումն ո չիւթութիւնը ինչ որ կ'ըզան համարակ մարդիկ։ Անոնց հետ ունեցած ընկերութիւնս չունեցաւ իմաստ ու վերջաւորութիւն, ոչ ալ ձեռքերու մէջ աչ-

խատու թիւնս արդէնք մը տուաւ։ Անդիտակ՝ գործեցի, անհազորդ՝ իրենց բարեկուն, խորհեցայ անանձինն, ապրեցայ անոնց անհանգստացնելու չուրջիններս, որոնք աւելի կը նախընտրէին ունեւարակութեայ ու մեղապարտ հաճոյք ու ցաւաքիթ ըմբռումներ։ Ա մնացի անոնց օտար՝ իմ ներքինովս ու ընկեր՝ անօրեայ կեանքիս ու աշխատութեանս մէջ միայն։
 Նոն օրը, նորիկ մը եւս եկաւ մեզ ընկերանալ։ Աղջիկ մըն էր։ Մինչեւ այդ պահս չէի տեսեր նոյնքան նուրբ դէմք մը, անմեղ ու վճիտ՝ արտայայտութեան եղանակով։ Աչքերուն նայաւաճքը անիմաստ էր մի քիչ, բայց իր մէջ ունէր գրաւչութիւն մը որուն ներքեւ մարդ թաքնուած կը կարծէր, կանխահաս հասունութիւն և լրջութիւն մը։
 Երկչոտ մեզ մօտեցաւ ու կանգ առաւ վարդապետին դէմը։ Բոլորս չ'ըրջը համախումբուած, կ'անհամ երանայինք լսել բերնէն մի քանի բառերու թափփուլներ, որոնք պիտի հանէին մեզ, արտայայտութեան օտար եղանակով մը, աւելի ասփակ ըմբռումներով անչուշտ. քանի որ աներեւոյթ գեղուկի տարազէն ու վիճակէն, աւելին չէր սպասուեր։ Բոլորս դիտեց։ Զանազ ընտանի երեւնալ մեր կեանքին, բռնադրօսիկ պաղարեամբ։ Անտարազոյս գործաւորուհիներէ աւելի այրերուս ակնարկը կեդրոնացաւ այդ շքնաղ արարածին վրայ, որուն եզական հրապոյրն ու գեղեցկութիւնը ցանցաւ երեւոյթ մըն էր բոլորիս, մանաւանդ մեր դակութիւնը ցանցաւ երեւոյթ մըն էր բոլորիս, կազմուածքէն տարիքը սակարգին մէջ։ Իր փոքրիկ ու նուրբ կազմուածքէն տարիքը, որոշել կարելի չէր։ Սեւ գանգուր վարսերուն բոլորակին մէջ, դէմքը մի քիչ թուխ էր, սեւ բարակ յօնքերով ու մի քիչ անիմաստ ու նուաղուն աչքերով կրկնակ գեղեցկացած։ Բարակ զիթի մը տակ փոքր կլոր բերանը, կարմիր չրթներով օժտուած՝ դէմքին շնորհներ էր տեսիլ մանկական փափկութիւն մը։ Իզական մարմնի մը բոլոր ատաւելութիւններով, ներդաշնակ պատկերացում մըն էր։ Վարպետնիս իր սովորական հարցուփորձին սկսաւ։

- Բանի՞ տարու ես։
- Տասներութ։
- Ո՞ր աշխատած ես։
- Տունը, առանձին։
- Մարդ ունի՞ս։
- Մայր մը միայն։
- Անո՞ւնդ։
- Անահատ։
- Լաւ, առայժմ գործի կ'սկսիս։ Շաբաթականիկ մասին վերջնական բան մը չեմ կրնար ըսել։ Ներկայիս երկուքով կ'աշխատիս։

Չի պատասխանեց, ինչ որ հաւանութեան նշան էր: Կիտէինք: Չէ՞ որ մենք ալ այդ ճամբուն հետեւորդներն էին...:

Դադարը լրացեր էր: Բոլորս գործի լծուեցանք: Կորեկն ալ մեզ միացաւ ու իր անդրանիկ օրը մուտ գործեց:

Այդ օրէն յետոյ չգիտեմ ինչ զգացում բոյն դրաւ իմ մէջ, այդ արարածին հանդէպ: Թերեւս, ինձ նման բոլոր աշխատակիցներս ունեցած ըլլային այդ զգացումը: Բայց ես զգացի նուիրական վեհութեամբ: Սիրեցի առաջին վայրկեանիս: Այնպէս կը կարծէի թէ ան միշտ իմ առաջս պիտի մնար միակ պաշտամունքի առարկաս, անոր խօսքերը ինձ պիտի թուէին սուրբ պատգամներ, ու ներկայութիւնը անդին նուիրատուութիւն մը՝ չգիտես որու կողմէ: Եթէ ոչ հիմա, թերեւս ապագային իրականութեան կարգ անցնէին անոնք: Այժմ ինձ կ'իյնար անոր տիրանարու իղձով երազել ու ապրիլ: Յաճախ երազելը ունենալէ աւելի կ'արժէ կ'ըսեն: Բայց այս կրնար ըլլալ ժամանակի մը համար: Ուստի ստիպուած էի ինքզինքս հասկցնել:

Այս դէպքերուն ժամանակ ես կայի առանձնութեամբ տարու, խելախոհ՝ ճշմարիտին միշտ զիրկա բացած: Երեկոյ մը արձակուրդէն յետոյ չէնքին մեծ հրան առջեւ սպասեցի զինքը: Պատանութեանս ամէնէն տաքարիւն ու կրքոտ պահն եղած էր այդ իրիկունս: Սարսուցիչ: Ամբողջ շաբաթ մը անհամբեր՝ սպասեր էի այդ օրուանս: Ու հիմա... Ի՞նչ պիտի ըսէի: Վարանման յորձանք մը շլատեց կամքս: Ո՛չ... այդ անկարելի էր, պէտք էր խօսիլ անոր հետ: Եւ որովհետեւ միշտ ամէնէն վերջ ան կ'արձակուէր զործէն: Դիւրին էր ինձ համար սպասել զինք: Դունէս զուրս ելած ժամանակ, իրեն հետեւեցայ, մէկ քանի քայլ հեռու իրմէ և սրտատրոփ մրմնջեցի:

— Անահիտ...

Ես դարձաւ: Ինչ նայուածք էր, ինչ արտայայտութիւն, ինչ պիտի ընէի, չուարեցայ: Առաջին յանդգնութիւնս... խելագար ու զողզոջուն աւելցուցի:

— Չե՞ս վախնար, առանձին ես...

Ժպտեցաւ: Ժպտաւ մը, որ ունէր իր մէջ հեզնանքն ու հըպարտութիւնը: Ժպտաւ մը նաեւ, բարձր ու վե՛՛ իր անբացատրելի անուշութեամբ: Մօտեցայ: Չղազողիւ կանգ առաւ:

— Բայց ես... առանձնութենէ կ'ախորժիմ... թոթովեց:

Առանց կատարեալ պահպանողականութեան, յարեցի:

— Իսկ ե՞ս... Իսկ ե՞ս, Անահիտ... վայրկեան մը խնդրեմ...

Բայցերը արագացուց, հետեւեցայ: Առանց իր կամքին, ալ կանջին սակ թափեցի սրտիս բոլոր դառնութիւնը:

— Անահիտ, մտի՛կ ըրէ... գիտե՛ս... խառնուանելու եմ թէ անկեղծ են առաջարկներս ու խօսքերս... կը սիրե՛մ քեզ...

Կրկին կանգ առաւ: Երկար ժամանակ ինձ դիտեց: Փոքր վարանում մը, յետոյ խօսքերու շարք մը թաւ բերնէն: Ի՛չ, իր ըսաւ, չեմ գիտեր: Գիտակցութիւնս կորսնցուցեր էի: Միայն մէկ երկու բառ լսելի եղան ինձի: «Ես երբեք չսիրեցի քեզ»:

Միւրոյս առաջին յայտնութիւնն ու վարձատրութիւնը: Չէ, չէր խօսած, խարաղանած էր զիս, մրմունջ մը չէր ահանջս գրդուողը: Երբում մը, մեծադաղակ վայնասիւն մը հեզնոտ ու ջրը ջալիր: Չքալեցի փախալ: Եւ չեմ գիտեր ճամբան ինձ դիտողներ ինչ ենթադրութիւններու դացին: Թերեւս յիմարանոցէն փախած խեղճ մըն էի դարձեր, կամ չղթայէն ինզինքը ձերբաստած մահապարտ մը: Ես իմ մէջ այդ երկուքն էի: Բայց ինչո՞ւ զատած մահապարտ մը: Ես ինձի: Ծակտէս ու քունքերէս վար պաղ քըլ՝ այդ խօսքը ըսաւ ինձի: Ծակտէս ու քունքերէս վար պաղ քըլ՝ տինք մը հոսիլ սկսաւ: Ինքզինքէս ելած, քիթս, բերանս ու դէկքս շօշափեցի: «Չէ՛, չսիրուելու չափ տգեղ չեմ», մրմնջեցի: Ասիկա ինձ համար զօրաւոր, անվերականգնելի հարուած մը ու փրկուում մ'էր, քանի որ համբակ ու անփորձ էի հանդէպ կնոջս՝ կան այլազան տիպարներուն:

Յաջորդ օրերուն, միասին աշխատեցանք անխօս: Ոչ ես, ոչ ալ ան արտայայտուեցանք այս մասին: Ու եր միջեւ տեղի ունեցած պատահարը ծածուկ մնաց բոլորին, բայց ինչ անբացատրելի գրգիռ, ու անդիմադրելի զօրութիւն էր այդ որ դեռ զիս կը կապէր անոր: Տկար էի: Ան երբեմն ինձ երեցաւ անդգայ մը ի պէր անոր: Երբեմն ալ անմեղ իր լուծեանը մէջ: Կեանք վերաբերմունքով, երբեմն ալ անմեղ իր լուծեանը մէջ: Կեանքը օրէ օր անտանելի կը թուէր ինձ: Օ՛, սիրել ու փոխադարձ սիրը ուրի... Եւ հիմա չու՛ջս, բնութիւնը անհրապոյր կը գտնէի: Այսպէս կուգար երբեմն ան իր հրէշային բառերով: «Ես երբեք չսիրեցի քեզ»: Գլուխս ափերուս մէջ առած, առանձնացած պաշտիկ հերոս՝ կը թոթովէի: «Չէ, ան չէր ըսած այս խօսքը» Պզտիկ թիրիմացութիւն մը, կամ, գուցէ այդ վայրկեանին անզիտակցարար վատնած ըլլար այդ բառերը: Ասիկա ինձ համար միտթարութեան չոր ու ցամաք ճամբայ մըն էր, իրողութիւնը սա էր թէ պարսպին գացեր էին իմ բոլոր ջանքերս: Գիտակից թէ չէի սիրուած, ինքզինքս ենթադրեցի սիրուած ու պաշտուած կուտ: Ինչ մը նման, աննշացի անկարելին՝ որ է ըսել, երջանիկ կեանքը առաջին սիրոյս, զոր ես սպրեցայ զուրու անկիւններուն սրբաչառն: մթնադրոփն մէջ: Անցեր էին այսպէս յուսահատական մի

քանի չարաթներ: ժամանակի ընթացքին տեղի ունեցած դէպ-
քերու մէջ, երբեք մասամբ մեղմացուցին հողոյս ալեկոծեալ
վիճակը: Մանաւանդ այն իրողութիւնը, որուն ես տեղեակ դար-
ձայ, եղաւ ամէնէն ազդու միջոցը դիւրութիւնս փարատելու:
Դէպք մը որ առաջին առթիւ ինձ խուսափեալ կատակ մը, յետոյ մի-
քիչ լուրջ խնդիր, ու վերջապէս իրողութիւն մը անուրանալի:
Զգիտեմ ինչո՞ւ այդ դէպքը իմ մէջ ի յայտ բերաւ զովացուցիչ
հոսանք մը, որով ինքզինքս գտայ աւելի թեթեւ ու կազդուր-
ուած: Թերեւս այսպէսով վրէժս լուծուած նկատեցի: Վրէժ մը
որուն չգոյութիւնը կը նախընտրէի հակառակ կրած տառապան-
քիս և զգացած գոհունակութեանս:

Կէսօրուան դադար էր: Գէորդ, աշխատակիցներէս մին, ինձ
մտեցաւ: Ուրբաթ օր մըն էր: Շրթներուն վրայ սաղայելական
ժպիտ մը, բերանը կափկափելէն սկսաւ բացատրել.

— Ինչ ապրանք էր...
Գանգուր ու չիկանիւր էր: Ճերմակ մորթ մը, աւելի գունատ:
Աչքերը, քիթն ու բերանը ներդաշնակօրէն փոքր ու իրարու մօտ
ու բարեձև մարմին մը՝ ազուցուած այդ դէմքի գեղեցկութեան.
Ե՛հ որդ: Մենք զինքը չուկայի Տօն ժուանը յորջրջեր էինք:
Գիտէր չառ վարպետօրէն ձեռք ձգել տկար պեղը իր ամէնէն աը-
կար կողմէն զարնելով:

— Պատմէ տեսնենք, ըսի: Գիտէի թէ չարաթը երկու երեք
պատմութեան մէկ մէկ նորոյթ ունէր: Կրկին բերանը կափկափեց:
— Ինչ ապրանք էր Աստուած իմ... Ինձի նայէ, պիտեմ թէ
պազանապահ ես, միայն քեզի պիտի պատմեմ:

— Խօսէ, մի մտահոգուիր, աւելցուցի:
Իմ կողմս ծոցեալ. ախանջս ի վար փսփսաց.
— Նորեկին հետ գիշեր մը անցուցի... Ինչ ապրանք էր:

Ինքնաբերաբար լիաթօք ու կրցածիս չափ ուժով սկսայ խըն-
դալ: Խնդալ չէր, տեսակ մը ջղայնոտութեան նուազ: Զինդա-
ցի... արոսաքիններքինիս հակապատկերն էր: Լացի խնդալով-
յետոյ քիչ առ քիչ լըջացայ ու ջանացի ինքնամփոփուել:
— Ինչ...

Յուցամաար չրթներուն մօտեցուց իմաստալի ախարկ մը
սուեռելով վրաս, որով կ'զգուչացնէր ինձ շուրջիններուս չզգա-
ցիկ խնդիրը: Լացի: Աչքերս խոշոր խոշոր բացած մըմնջեցի.
— Դուն ինձի մի նայիր... Խօսէ'...

Սկսաւ պատմել... Աչքերս Անահիտը փնտռեցին: Անկիւն

մըն էր քաշուած առանձինն, ուրիշ կը դիտէր ընկերուհիներուն
խումբը՝ երազկոտ: Կունատ էր ըստ բաւականի: Աւելի հիւան-
գագին արտայայտութիւն մ'ունէր դէմքը: Միտ դրի: Կովինս
սկսաւ շարունակել:

— Ինչ ապրանք էր... Եզրայր, այսպիսիներն ալ ժամանցէ-
չեն հասկնար որ... սմուսնանալու խօսքեր ըրաւ:

Մեղմիւ աւելցուցի:
— Իսկ դո՞ւն... Ինչ ըսիր...

Խնդաց:
— Գիտես թէ ես ատանկ բաներու պոչ չեմ շարժեր:
Ակռաներս կճրտացնելով աւելցուցի

Իսկ ա.ն...
Ուսերը թռթռեցի:

— Ինձի՛ ինչ...
— Բայց պատմէ աւելցուցի ջղագրգիռ, ինչպէս եղաւ:

— Երէկ գիշեր ասկէ ելանք, զինչը կրկին հետապնդեցի,
խնդրեցի որ պտոյտ մը կատարենք. չմերժեց. ասկէ առաջ ալ
պտոյտներ չատ էինք ունեցեր: Առաջարկեցի պանդոկ մը երթալ,
ընդդիմացաւ: Պանդոկ երթալ... Ե.ս... անոր... աղջկան մը որ
տունն էր ապրեր միայն ըսի, ու իւրովի ծիծաղելի գտայ առա-
ջարկս... Բայց... չուտ ճամբու բերի զինքը... համակերպե-
ցաւ... կամ աւելի ճիշդ է ըսել անհամբերացաւ վայրկեան մը
առաջ առանձնանալու միասին... պանդոկէ մը ներս մտանք. եր-
կու ժամուան համար սենեակ մը վարձեցի: Կունատ էր այդ դի-
չերն ալ... Ինչպէս կը տեսնես հիմա: Սարսուռ, բաներ մը ը-
սաւ ախանջս ի վար... Իսկ Ե.ս... ես այդ վայրկեանիս խուր-
էի ու համր: Ինչ վայրկեաններ էին... խե՛նդ, էի խե՛նդ:

Աչքերս խոնարհեցուցի... հետու սաղայելական ժպիտէն, ա-
ւելցուցի.

— Իսկ ա՞ն, կոյս մը...
Չէ, բարեկամ, չատ դիւրին է գործի բերել զանոնք...

Ես ըրի ա՛յն ինչ որ պէտք էր...: Կրնաք իմ տեսակցութիւնս
չարունակել:

Զպատասխանեցի:
— Այսքան բարեկամս, միայն կը յանձնարարեմ գաղտնա-
պահ ըլլալ: Ե՛է...

Ու հեռացաւ քովէս: Ահա այսքան: Զարմանք: Այդ օր Անա-
հիտ աւելի ընտանի վերաբերմունք մ'ունեցաւ ինձի հանդէպ:

Յաջորդ օրն էր, արձակուրդին չէնքէն հեռացած ժամանակս
տկար ձայնը եկաւ գգուել լսողութիւնս:

ւելի հպարտ զգացի ինքզինքս, այրութեանս մէջ: Յիշեցի առաջին հանդիպումս, տեսակցութիւնս, ջեր հագին առաջարկս ու մերժումը անոր: Բայց ինչ վայրկեան էր այդ որ փոխանակ մեր կապերուն անմիջական խզուելուն, հակառակը, միշտ կարեկցութեան շունչը զգացի մէջս: Անկէ յետոյ ջանացի իբր եղբայր խըրատել զինքը, թուել կեանքի ուղիին խոտոր կողմերը, ու թուել իր անփորձութիւնը: Չէ՛, շուզեց լսել անս ինչո՞ւ... այդ ինձ չէր շահազրգոներ այլեւս: Մէկ քանի օր վերջ, ան ինձ կը ներկայանար անպատուութեան ցիխովը լլկուած:

Հեզնոս ժպտեցայ:

Ի՛նչ փոյթ մտածեցի... անշուշտ դիտեց այն ճամբան տըղձուտ, ու պահ մը մտաբերեց անոր սանձակեցուցիչ հետեւանքը: Հիմա, այրեցաւ: Մոխրացած աւերակներու մէջէն փթթող խարկած ծիլ մ'էր, խոտ մը անարժէք ու անիմաստ: Զգաց ասիկա, զգաց ու արտասուեց: Ես այդ երկու կաթիլին մէջ փնտռել ջանացի զղջման հակումը ու ցաւատիթ մտայնութիւններու ոչնչացումը: Համոզուեցայ: Բարի էր ան հիմա: Դաստակները թողած պահուս ու ժամափ ծուկներուս վրայ ինկաւ: Տառապեցայ, չեմ ուրանար, տառապեցայ որովհետեւ սիրեցի ու կը սիրէի զինքը, բայց հիմա եղբոր մը պէս, բոլորովին եղբայր մը օտարէ մը աւելի: Ինքնագիտակցութիւնը վե ստացած ժամանակ սոսկացի իր աչքերէն... Ի՛նչ քաղցր էր առաջին նայումս: Հիմա, ամբողջ գիշերուան մը տախիին յարուցած մեղկութիւնը, պղծումը: Եւ մթամած վիճի մը սարսափը հոգիին մէջ՝ այդ երբեմնի անմեղ պարմանուհին, կիսամեռ նայեցաւ ինձի: Քարացեր էր սիրտս: Սփոփանքի բառ մը իսկ չթաւ բերնէս: Կրկին դաստակներէն բռնեցի ու մրմնջեցի:

Հիմա եղբայր եմք: Կեանքի մէջ, անդեմականին համար իրարու պարտական չպիտի մնանք: Դուն քու կնոջական քմահաճ ընտրութեամբդ ուզեցիր այն ճամբէն ընթանալ ու գործել սանձարձակ, իսկ ես, տե՛ս, ու ցոյց տուի ելեկտրալամբարը:

— Ես հոն եմ հրկիզուած... կը լսե՛ս:

Արդար թէ անարդար, այդ պահուս չէի կրնար խորհիլ բողբեցի:

— Կը լսե՛ս, ես հոն եմ հրկիզուած... բայց ինչո՞ւ... ինչո՞ւ չես ընդդիմանար, ինչո՞ւ վայրենի չես հիմա... տե՛ս. գաստակներդ պիրկ բռնած կը խօսիմ, կը պօռամ... ու լուս ես:

Նուազկոտ ինձ դիտեց: Հոն երեւակայութիւնս կեանք առաւ: Ես էի հոն. հպարտ ու վրէժխնդիր: Վրէժխնդիր՝ տկար էակի մը հանդէպ որ գործնական կեանքի ուղիէն ընթացեր էր, տկար՝ հեռատեսութեամբ, տկար՝ բմբռնումներուն մէջ, ու տկար՝ ֆիզիքա-

կան կազմուածքով: Ի՞նչ էր այդ որ չնչառութիւնս կ'ընդհատէր որ կը խեղդէր զիս, ու գեհններու մուռնջէն աւելի սարսափազդու, սաղայէլներու քրքիջէն աւելի հեզնոտ, չոր և անծպիտ կըմախքի մը տատանումներէն աւելի մահաաբառու՝ կուզար կղպել բեռանս, պրկել կղակներս թերեւս անէծքն էր կնոջ: Յիմարի պէս կրկին ու կ'կին իրար դիտեցինք: Վախկոտ էի: Ականջերուս մէջ իր վերջին բառերը արձագանգիլ սկսան ալիք ալիք, հանգարձ՝ բայց զօրաւոր բաղխումով: Հոն շատ բան կարդացի բայց ըստի գուեցայ միայն ինձի վերապահել զանոնք: Ճակտէս ու քունքերէս վար հոսեցան քրտինքի կայլակներ:

Է՛հ, մեկնինք, աւեցուցի:

Սպասեց որ թեւէն բռնեմ ու առաջնորդեմ զինքը: Կապելային գարշահոտութիւնը ռունգերս քերէր էր ամբողջ երկու ժամ: Ծանր թմբիր մը պատեր էր ամբողջ մարմինս: Այլ ոչ խորհիլ, ոչ ալ խօսիլ կ'ուզէի: Դրան առջեւ բաժնուեցանք:

Երկուշաբթի առաւօտ զինքը մեր մէջ չտեսանք: Խեղճուկ կին մը կ'լսօրուան մօտ վարպետին մօտեցաւ և արասուելով բաներ մը բացատրեց ու մեկնեցաւ: Բնաւ չպիտի մտնամ այդ բարի պատուին արցունքը կոպերէն վար: Վշտի ի՛նչ արտայայտութիւն էր այդ որ կուրծքիս մէջ խարազանեց սիրտս, ու ժգին բարսխումով մը: Եարթ զիշերուան անցուդարձին անգիտակ երեւնալ ջանացի: Խեղդուեցայ լուսիեանս մէջ:

Պահ մը տկար ու չար ենթադրութիւններու գացի: Չէ՛, այդ բանը կարելի չէ մտածեցի: Բայց եղիւր էր արդէն ամէն ինչ: Ու յետոյ իմացանք... անձնասպան եղեր էր: Իսկ հոն, անկիւն մը, մեքենային առջեւը, ողբերգութեան հերոսը՝ լուս կը շարունակէր աշխատութիւնը: Ծնօտները իրարու պիրկ կպած, ռունգերը կ'ուռէին ու կ'իջնէին: Բոլորին մէջ նայուածքը միայն ինձ սուսուցեց: Հոն չնչմարեցի այն կաթիլը որուն կ'սպասէի: Դունաս էր, այն աստիճան, որ դէմքին ընականութիւնը այնքան անձանաչելի ու արդէն կարգացած եղայ գեհններու սարսափէն խեղադարած հոգւոյն մահաց լմը: Աչքերը խոնարհեցուց: Մեքենաներու յարուցած ժխորին մէջ թաւալող բոպէներու թիւք թաքք ականջին, կը շարունակէր աշխատութիւնը: Իսկ ես, գեռ ակաջիս մօտ զլացի վերջին մրմունջը պաշտելի էակին, այնքան պաղատական նայուածքը, հատկաւ չնչատութիւնը, սրտի գանդաղացած թիւք թաքքին հետ համաչափ: Միայն ես ու ան ապր ցանք կոպտօրէն ու տգիտաբար գործուած կտրուածին ահաւորութիւնն ու սարսափը:

Կ Ծ Ծ Ի ...

Ես որ շուքե կը վախճամ,
Թռչունն ինչպէս սուս-մտորէն,
Շո՛ւրջըդ անդու կը դստնամ՝
Անվախ՝ սիրոյդ բակարդէն:

Չեմք բեզմէ շա՛ւ բաց է
Սա հարուստին անօրէն,
Որ գէր 'ապրի՛ս, մը կ'ըսէ.
Տրամ շա՛սիս փոխարէն:

Ես ամէն ինչ սրի բեզ.
Քանի՛ անճուն գիշերներ.
Ի՛նչ բանկ օրեր իմ կեանքէս
Ռեքնէդ սուս մ'իսկ չես հասներ ...

1936

Ա.ՇՈՒՂ

Տ Ղ Ո Ւ Պ Է Ս

Լուսիներ խոր վախ կ'ազդէ հոգւոյս.
Մրուայ ու հիւանդ՝ կը հեծեմ ես յար,
Ի գո՛ւր կ'որոնեմ գէր նրոյ մը յոյս
Որ սփոփանք սոյ արժիս վճահար:

Ո՛հ, կը տուայիմ, միեակ եմ, միեակ.
Յուշեր շարաշուք, ժանս եւ անբոսպառ
Կը հեղուհ իրենց սէւ բոյնն անզաղար
Մե՛սիս մէջ պատած ցուերով համակ:

Մաղիկներն ինչո՛ւ բոցած են այսօր
Ու չեն տարածեր իրենց բոյրն աղաւթ.
Անճո՛նք ալ արդեօք տեսու՛մ են ինձ պէս ...:

Հառաչներ անդու կը բխին ներսէս,
Արցունքի շիթեր տաք տաք կ'անհրէսէն,
Կը մաշի հոգիս, կուլում տղա պէս:

1937

Թ.Ա.ԳՈՒՂԻ ՍՎ.Ա.ՃԵԱՆ

Ք Ի Ր Լ Ի Ք Ե Ռ Ի Ն

Անունը մոռցուած էր, բայց տիտղոսին համապատասխան մարդ մըն էր ան: Մեր գերդաստանին հարս եկած գեղադէմ կնոջ մը եղբայրն էր: Ամէնքն ալ կը սիրէին աս հարսը, որուն բերնէն մեղր կը ծորէր, խօսուածքը այնքան մտերիմ էր, այնքան տաք-արիւն իր բոլոր ծանօթներուն հետ: Եւ իբրեւ վարձատրութիւն, կամ գուցէ յարգանք իր գերդաստանին, եղբօրը բնօր կանչել սկսան այն օրէն՝ երբ տղայ մը ծնաւ, ան ալ Սուրբ Սարգիսին գիշերը: Սուրբ Սարգիսը մեր գիւղին հերոս սուրբն էր, ձի խաղ-ցրնոց սուրբը:

Այն ատեն բնօրն տակաւին երիտասարդ էր ու երեք զաւակներու հայր. ապրուստն ալ շնորհքով էր: Չար բազղը մեր գեղացոց գլխուն կը զարնէր քանի մը տարին հեղ մը, եւ շատ ընտանիքներ հացի կարօտ կը ձգէր: Քեռին այդ շատերէն մէկն եղաւ: Կորսնցուց ճէյրանի պէս կնիկը, հաւկիթի մէջէն ելած զաւակները, մնաց մինակ, տխուր, ասոր անոր գութին էնթակայ: Քուրանքը ամենէն շատ կ'օգնէին իրեն, գործ կուտային, գործ կ'առնէին:

Ուրազ ու սլոց բանեցնող մարդ էր Քեռին, եւ ինչպէս ալ վարպետ, Պոլսոյ մէջ խալթայութիւն ըրած՝ մեր գեղին վարպետներուն աչքը բաց կը ձգէր, արօր մը սուքած կամ ցորենի ամբարը շինած ատեն: Բայց ափսոս որ աղքատ էր. հաց-հացի վրայ չէր կրնար դնել, եւ ի՛նչպէս ալ պիտի կրնար խեղճը, երբ տունը կնիկ չունէր: Մեր աւան, մօրս մեծ մայրը, շատ հեղ ըսած էր իր սիրական խօսքը: «Վաստակին մեծութիւնը բանի չի գար, եթէ տունը եփող-թափող, լուացք ու կարկտուք ընող չըլլայ»:

Մեր էգին ալ Քեռիին նարտար հոգածութեամբը հաստատուն տունկեր բռնեց ու լաւ խաղող տուաւ: Ան կը սիրէր մեր այգին մշակել, գիտէ՞ք ինչու: Մեծ մայրս ատենն անգամ մը իրեն կուտար առատ օղի, շատ ալ ծխախոտ: Մենք աս երկուքին ալ զը-

րամ չէինք սար. օղին մեծ մայրս կը պատրաստէր, իսկ ծխա-
խոտը՝ Սեծ հայրս: Քեռին Ռ.Յչի մարդ էր. չէր ուտեր, չ'ր հագ-
նէր, բայց կը խմէր, կը ծխէր: Ո՛հ, երանելի մարդ էր Քեռին:

Այն տարին մեծ հայրս բաժնուած էր կրտսեր եղբորսէն, ըն-
դարձակ տան մէջ, ուր աչքս բացի, մեծ չարտասխին մէջ տեղէն
պատ քաշեցին: Եղանք գատ տուն: Յորենին ամբարը նոյնպէս
կէս առ կէս բաժնեցին ինչպէս տան բոլոր իրեղէնները: Կոմերը,
եզները, կայն ու մարսգը, այսն ու պսլտղը, սյգին ու սձուն:
Բոլորն ալ, բոլորն ալ վիճակ ձգելով կիսեցին, յետոյ թուղթ աւ
գիրով ալ վաւերացուցին:

Քեռին եկած էր ամբարը շինելու: Աշնան օր մըն էր, մեր
տնեցիները գացած էին ճակընդեղ հանելու, ես մնացած էի տու-
նը. որ քեռին ջուր բերեմ, աղբիւրէն թարմ ջուր: Քեռին ամէն
բաժակ օղին վրայ գաւաթ մը պաղ ջուր կը խմէր եւ յետոյ
երկարածիգ օ՛խ մը կը քաշէր:

— Ինչո՞ւ, ըտանկ երկայն օխ. Քեռի:

— Որ օջին հանգչի, սրտիկս հանդարտի. — պատասխանեց
Քեռին, առանց իմ կողմն նայելու. տասնութը կը չափէր, հաստ
ու կատոյտ կապարիայով ալ թանձր գիծ կը քաշէր տեղ տեղ:

Ես տղայ էի դեռ. բայց աղփայ դուպուկ կը հագնէի, մազերս
ալ երկայն ու լորլածեւ էր: Մօլս ուխտն էր, ութ տարեկան
պիտ ըլլայի որ մազերս կտրի կտրել տար, իր եղբոր դիա-
կը գերեզման դնելէն վերջ բո՛ւ էր առ ուխտը: Եւ շատեր
աղջիկ կը կանչէին. նոյն իսկ Քեռին: Մկրտութեան անուես ալ կը
պատշաճէր այդ կոչումին:

Տասներորդ արգամն էր որ աղբիւրէն կը դառնայի. դոյլին
մէջ ջուր լցուցած: Քեռին չէր երեւար բայց իր ուրագին ծայնը
կը լսէի. Դոյլը դրի տաղեւային վրայ, պատրաստուեցայ ծայնել,
Քեռին ամբարին մէջէն կանչեց:

Սիրանս, բո մեծ սղոցը ինձի տուր:

— Առ Քեռի, — ըսի ու ամբարին բերանէն ներս տուի սը-
ղոցը որ լման հասակիս երկայնութիւնն ունէր, Պոլսէն բերել
տուած էր, մեր հա՛՞քս Մանուէլ աղային հետով:

Ան սկսաւ սղոցել: Արարին բերանը շինած էր մարդ մտնե-
լու մեծ թեւամար, երկու կողմերն ու վարի մասը առկունքէն
մատուցաւի մը ներս նաշխուն փայտեր գամած էր, իսկ կալիա-
րէջքներն կ'ըջէր այդ կողմերու փայտերն տրանքը ու ամուր
մը մը գոցէր: Անկարելի էր որ մէկ հատիկ ցորեն դուրս թափէր:
Լաւ էր, չափ լաւ շինած էր Քեռին:

Ան ներսը գրազած էր, ալ հարցումներուս չէր պատասխա-

նէր. նոյն իսկ անգամ մը այնքան բարկացոտ խոսեցաւ հետոս,
որ մանկական զգացումներս փրաւորեց: Ես քէն ընող տղու մը
պէս սկսայ մէյ մը առ խառնել, մէյ մըն ալ ան, միջև որ միտք
մը յուացայ: Տարկեային վրայ կային ուրիշ ուրագ մը Է գամեր:
Անի երկու հատ մեծ գամ եւ ուրագը. անցայ ամբարի կողմը,
քերնին կալիարիչը իջեցուցի վար եւ բռնելիք տեղէն գամեցի:

— Մօ՛ւ անգամ, բոտի ի՞նչ կ'ընես, — պտուաց. Քեռին:

Ես լուս մնայի ու կամաց մը անցայ միւս սենեակը. անկէ
ալ խփելը: Այնք մեր մասանն էր, ուտեւտեղէի կարասներն ու
կոտորը. կուշո կոշտի կեցած էին, պատն ուն տաս. բե-
րանին շխուռած էր. բացի ծառային ու պղպեղին: Վախմալով
որ Քեռին ամբարէն դուրս գալով բաց'ք գիւ կը պատմէ, խփելին
դուրս գոցեցի ետեւէն ու վաւէլ լանսլին սպանցի ծառայի
կատն մէջ:

Մութին մէջ, մինակութեան վախս փարատելու համար գոց
պատահանը բացի, բանի մը ափ ծառար ու պոցուած պղպեղ
իրար խառնեցի. այսն մըն ալ ափ ու սկսայ հողպուկ խաղալ:
Դուք թերեւս չէք գիտեր հողպուկը ինչ է: Հողը կը բաժնէր
հրէգ կամ աւելի մասերու, նայած խաղցողներու բաժակին ու
մատանին կը պահէր մէկին մէջ. խաղցողը առաջին անգամով
պէտք է գուշակէ մատանին ս'ը պահուած ըլլալը, եթ' ոչ
խաղը կը կորսնցնէ: Էդայ թէ պահողը եւ թէ ալ գտնողը. Կ'ու
պղպեղին փոշին լիցուեցաւ աչքերուս մէջ. ձեռքերուս սկսայ
շփել որ կծուն մեղմանայ. աւելի սաստկացաւ: Ուրիշ բա՛ չ'ի
մնաց ընելիք. լացի: Քեռին կանչեցի ոգնութեանս Ան կոշտաւ,
եւ աւելի ուժեղ շփեցի սքրիս: Արցունքներս կը վազին հոսկ
աղբիւրին պէս, կը տատաղէի կարծես իսկոն պիտի կու նայի:
Վերջս գ'ս Քեռին ծանր լսեցի. այս անգամ ալ բանայի չ'ունէր:
Ես չ'ի կրնար գանձել կտոր, ուր պահած էի բռնալին: Քեռն հա-
րած ստ էր, ջուրը կտորելը խոհեմութիւն չսեպց. գեռ կը տրե-
ւրար:

— Սողակը սղոցէ, սողակը, — ըսի Քեռիին, սրտագին ա-
գերբանսով:

— Սողակը. — մրմաց Քեռին.

« Ի՞նչ խր'գ, խր'գ-խր'գ: »

Մեծ սղոցին ծայնն էր, կը հանջնայի: Քեռին գրկ ց գ'ս ու
գոբոս տարաւ. Աչքերս լուաց, առատ կառ բռն, յետոյ գի. դը-
քաւ խալիին վրայ որ բնական ու ցաւը անցի:

Երբ արթնացայ աշխարհը իմս էր: Քեռին զեռ կ'ըջ աւր,
մտուեցայ անոր ու իրեւ երախտալիտութիւն. ըսի ըրն.

— Եկո՛ւր, քեզ պագնեմ, աչքս ողջնեցո՛ց՛ր, դուն բարի՛ Քիրիս :

— Քիրլին պապդ է, մեծ պապդ է. — բարկութեամբ ըսաւ Վե ին :

Ես ի՛նչ գիտնամ որ քիր ի բարը հայե՛ն չէ եւ այստօր Նշանակութիւն ունի, ընդհակառակը ես խորհնցայ թէ, Ք. տիին մէկ այսուոր ձեւն է քիրին: Մեզեցի սիրտը առեւ բայեկամանալ հետը: Ան նախընտրեց ին խօսիլ, բայց երբ բաժակ մըն ալ օղի ուզեց խմել, պաղ ջուր չլար:

— Գնա՛ ջուր բեր որ հաշտուի՛նք:

Աւրախութեամբ վերցուցի դուր ու իջայ փողոց Գրացի Միսաբը գիս տեսնելով քովս եկաւ ու իրեն յատուկ հետաքրքրութեամբ ըսաւ.

— Գրտե՛ս, Սիրան գիտե՛ս կի միշ Գաւթի արարը պարտէ՛ք զՆ տուն գնաց, եկուր, երթա՛նք վա՛ռնի գողնանք:

Գողութիւն Ո՛հ, հաւատացէ՛ք. ես գողութիւն ընել չէի սորված, մանաւանդ որ մայրս եթէ լսէր գիս կը խաչէր, մարմինս քրիկ-քրիկ կ'ընէր: Բայց ահա՛ եկան Միտրոսից Գրիգորն ու Չանիկանց Ասատուրը: Միսաբ աչքերը լայն բացած անոնց ալ հաղոյղեց Գաւթի արար տուն երթալը երկուրն ալ իսկոյն համաձայնեցան եւ երեքը միասին զանացին գիս ալ համոզել թէ վարու՛ցի գողութիւնը ի՛նչ է որ ուրիշ եւ պիտի գիտնան, բանի մը վայրկեանէն լմնալիք գործ մըն է. ոչ աւելի:

Գա՛ցինք: Միսաբ առաջ մտաւ, յետոյ Գ. իգոն ու Ասատուրը, ես ալ դպտ մի թուրքուն մ էն սողոսկելով սկսայ բաղել ա՛լ դիպնած վարունգները: Ամէնչս ալ մէջ մէկ գիւղ պարպեցինք Մելիքինց չափառին մէջ ու նո չն դարձանք: Քաղլով զբաղած էինք. յանկարծ, Պէյթէն, Կիւմիւշ Գաւթիին ինք, որուն անունով կը ճանչցուէր թէ Գաւթի արարը եւ թէ անոր տունը, պոռչտելէն մեր կողմը վազեց:

— Խաչապո՛ւռ ըլիք դուք, ի՛նչ կ'ընէք:

— Վա՛ռնիք կը բողենք, — պատասխանեց Միսաբ անհոգ կերպով, կարծես մէկը իրեն իրաւունք տուած ըլլար: Ես ցատկեցի առո ին մէկալ կողմը, անոնք ալ եկան, վազեցինք ձորը պահուրտանք մորեկներուն մէջ, լսոր վարունգները նետած էինք, միայն Միսաբ ձեռքը հատ մը ունէր գոր ախորժակով կը խածնէր:

Քիչ վերջ եկան ուրիշ կնտաք ալ, որ կը պոռային, կը հայհոյէին: Մենք գաղտուկ մը մորենի երուն մէջէն դուրս ելա՛նք ու ձորն ի վար քալեցինք: Պահ մը պե՛տ գեղին վարէն գացինք շի-

տակ մ'ը տունը եւ գոմին մութ անկիւնը պահուրտեցանք:

Իսաբ սկսաւ պտրտիլ յետուն ու մարազը, եւ երբ նորէն քովերի իս ե՛աւ նոր միտք մը յաջողի ուրախութեամբ ըսաւ.

— Ըտի ինչ այսուոր խորոզ մը ունիք, Սիրտն. — մեր աքաղազին ակնարկ լով: Եկէ՛ք բռնենք, փետտենք զայն: Մեր միակ աքալայն էր:

— Լաւ բան կ'ըլի. — հաստատեց Ասատուր:

— Սեղք է. — ըսի ես. — Ալ մեր հաւերուն վրայ նստող խու՛տ չի մնար:

Մեր խորոզը կուգայ ձեր հաւերուն էրիկ կը դառնայ. — Խնդալով ըսաւ Միսաբ:

— Չ ըլլիր, մեծ մայրս կը բա՛կանայ:

— Ի՞նչ կայ, որ պիտի բ՛կս յայ. — ըսաւ Միսաբ:

— Որ մեր դաւերը կե՛իկ ըլլին ձեր խորոզին.

Երեքն ալ խնդացին:

— Ինչո՞ւ կը խնդաք. ըսի սրտնեղած. — եթէ դիւրին է, ձեր ասանները թող կե՛իկ ըլլին իմ Մեծ հօրս:

Պնդեցին, համոզեցին գիս ու երբ թուլցայ ու տեղի տուի, երեքը մէկ անգամէն շրջապատեցին մեր կար իր աքաղաղը, ասդին, անդին վազուցին: Նայեցայ որ խաղը հետարքրական է, ես ալ մասնակցեցայ. վերջապէս բռնեցինք, փեղն չուան մը կապեցինք: Փետտեցինք, մերկացուցինք խեղճ թուրը: Ալ առաջուան գեղեցկութիւնը չմնաց վրան, այլանդակ բան մը դարձաւ:

Եկէ՛ք ջլիլ տանին. — առաջարկեց Միսաբ:

— Տանիք, տանիք. — կրկնեցինք երձքս միատեղ:

Միսաբ ետեւէն կը քաշէր մերկամարմին աքաղաղը, մենք ալ կը հետեւէինք գուարթ աղաղաներով: Հասանք աղբիւրը, մեծ դուռին աջ կողմը կեցուցինք, աքաղաղին կտուցը չէր հասներ ջուրին: Քայեր հաւաքեցին ու անոր ոտքերուն տակ դրինք: Այս անգամ չէր խմեր, բարկայած էր: Միսաբ անոր կտուցը թաղեց ջուրին մէջ, աքաղաղը մըմբաց, թեւերը թափահարեց, ինչ տարօրինակ էր առանց փետուրի թափահարումը:

— Եկէ՛ք լողցնենք. — Գարձեալ առաջարկեց Միսաբ:

Եւ առանց մեր կարծիքը աննելու՛ սատուը վերցուց աքաղաղը ու ծունկ մը խորունկ դուռին մէջ թաղեց:

Բռնէ որ լողայ, — ըսի:

— Իրաւ իրաւ, թող լողայ, — ըսին երեքը:

Երկար պահեցինք ջուրին մէջ, եւ երբ դուրս հանեցինք ջունչ չէր մնացած աքաղաղին վրայ: Ես նոր զգացի որ մեր աքաղաղը մեռաւ: Լացի, յետոյ սպառնացի որ պիտի երթամ Քառիկն քանգատիմ:

Ահա նոյն պահուն ազր'ը: եկա Քեռին, գործը վերջացուցած էր, կուզէր լուսացուի: Արաւալը տեսե՞ով, բարկութեամբ ըսաւ.

— Աս ի՞նչ րրած էր: շան Լսպտե՛ր: Ո՞րն է:

— Մտն է, Մրձաքն ըրաւ, Քիւրլի՛ Քեռի, — դեռ լացս շարունակելով ըսի.

— Մո սո՛ւս, ես, լիզուդ կը կ'ըյրլմ, սո՛ւս:

— Քի լի Քեռի, ինչ լաւ անուն է. — ըսաւ Մրձաք: Հա՛, հա՛, հա՛, Քիւրլի Քեռի:

— Քիւրլի Քեռի, Քիւրլի Քեռի, — սկսան եզանակաւորել Գրիգորին ու Ասատուլը

Վս'յ ձ'ը պատուէ մեծ պատիւն . . . գոռաց Քեռին աւ հասակովը ծոնցաւ գետնէն յար գերցնելու: Սենք փոխանք, բոլորս ալ միևնույն ուզուեցանք վազեցինք, Քեռին կը հետապնդէր մեզ

Հա՛, հա՛, Քիւրլի՛ Քեռին չի կրնար մ'ը ընել. — սկսաւ ծաղիւլ Մրձաք.

Հասած էինք ժամուն ազրիւրը: Ի՞նչ տարօրինակ յամառութիւն, Քեռին տակաւին նոյն յամառ վազքով կը հետապնդէր մեզ: Թող վազէ, որքան որ կրնայ, իր խեքով իբր թէ մեզէ մէկը պիտի բռնէ. Խղձ Քեռի բռն ստիպելով խոշորութեան մի նայր եւ ոչ ալ լայնարաց քայլերուդ, դուռ մեզի չ'ու հասնիր, իրաւ կ'ըսեմ շատ հասնիր. Գործիր ետ, գնայ մեր մտերուութեամբ գանգաւիս Կենամ ու իրեն յիշեցնում, թերեւս համոզուի, բայց խենդ եմ, առ բարկութեան վարկեանքի եթէ գիտ ծոռը ձգէ, ալ ինչն մեծ կտորը տակաւ կը մնայ: Վազէ բսի ինքնիքնեմ, ան թող մտածէ քայց թերեւս ինձմէ ալ աղէկ գիտէ որ մեր քրայր անպատուութիւն չէ եւ ոչ ալ անտակարգ բան մը Օհ: այո՛, ան կրնար գանգաւիս օրինակ թէ կրնար Քեռի թաւալ արտ վարունգնելը գողցանք, մեր արագալը փոտուցիւք, կամ ես առանձինս խղձը մտած ծաւարին ու պղպեղին կտորը բացի, աչքերս կրծաւցուցի, ինք կաւ քայց, ալ կ'ըյրլուց Բայ ուրիշ ըսող թէ, տղաքը անուս կը կցան իրեն առտը, հակար անա ետ ունէն ինկած եմ, կործնեմ իրեն համար եղատուս որ ջղլար, վերջը ծայրածու Աստիւն ծնորդն չալաւիր: Կրնա ն թող բռնէ, գրաւը կուտամ որ ամեն բան կ'ընէ, բայց արկա եզարեւ պա չքսեր:

Այս անգամ իտար կառնք առաջուս ստիպու ծեւերով կանչեց.

— Վազէ, Քիւրլի՛ Քեռի, վազէ որ մեզի հասնիս:

Ահա կ'անցնիր չտողացին տղաւեւ, ջողսգլան Մրձաք Տօնիկը նոյն պատուէ գլբու ըրաւ, այ ծնորդ տարաւ նարստին ու մեզ ծածկեցաւ համար ուշադ ութեամբ զիտուց: Ես անոր նայ-

տաճրէն դարձեալ սարստացի: Ոչ մարդը ամենէն պատկառազդուն էր գեղին մէջ, կը սոսկայի. կը դուրսնի այդ մարդը տեսած պահուն, կարծես ծունկերս ռալլուեցան, չ'մ կրնար յայլս փոխել: Ահա Քիւրլին կը մօտենայ: Ի՞ գուր տեղ շփեցի սրա քներս, ծունկերս, նստած տեղս մնացի, ուրիշ ճար չի մնաց, լալազին պալտուցի.

— Ա՛լ չեմ ըսեր Քիւրլի, Քեռի, ալ չեմ ըսեր Քիւրլի, չեմ ըսեր: Շ ա՛ր փ . . .:

Քեռիին ապտակն էր որ երեսս շփեց այնքան ուժով, մէկ մըն ալ, մէկ մըն ալ Ձի բաւականացաւ ատով, ակունքնեւ, էս լըռ նած զիս օղին մէջ կախեց ու ակունքը իրար զարնելով մոլորաց.

— Հե՞ղ մը՛լ տի ըսես, հեղ մը՛լ . . .

Հազար պորտիս վրայ կ'երդնում որ ալ Քիւրլի չպիտի կանչուի, Քեռի: Մի ծեծիր, ատանկ ուժով մի ապտակեր, կը ցաւի, շատ կը ցաւի: Ալ Քիւրլի չպիտի ըսեմ:

— Հերիք է Յարութիւն, հերիք, — ծայնեց Մրձաք Տօնիկը անփոյթ կերպով:

Ես նոր հասկցայ Քեռիին անունը, բայց աւելի շատ կ'ատի Ջաղացպանը, եթէ ան ջղլար ես ալ Մրձաքի, Աստուորն եւ Գրիգորին պէս կը փախչի. Կ'ազատէի Բաղիս ապտակներն: Անիրաւ Ջաղացպան:

Նարմաճ ակունքներս շփելով քայնցի տան կողմը, մինչդեռ Քեռին ու Մրձաք Տօնիկը առուն եղերքը նստան ու մէյ մէկ զլուռիկ փաթտեցին:

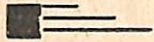
Երբ պատանի եղայ Քեռի Յարութիւնը Քիւրլի անունով կը ճանչնային, ինք ալ վարժուած էր, եթէ Քիւրլի չի կալ չ'ին անտարբեր կը քալէր:

Նիւ-Եօրք

ՍՈՒՐԷՆ, ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ

Կ Ո Վ Ի Ն Գ Լ Ո Ի Խ Ը

— Հերի՛ք ուտէք, տուն-աւրոյներ, հե՛րիք: Յարզը ձերք չէ նը, մարա՛զն ըլ ձերը չէ:

— Սյա՛, բրդօն մ'ըլ տուր, ի՛նչ կ'ըլլի:

Երկու աղաք են, եղբայրներ: Հասակնին թիղ մը, շատ շատ թիղուկէս: Մէկը նոր աւարաւած է ծակ վարտիքի սարրական շըր-ջանը, մէկալին ալ վրայէն թաց շորի հոս կուգայ գեռ: Աչ դըպ-րոցին ճամբան կը ճանչնան, ոչ ալ ժամունը:

Ամառ ատեն, առտու կէսօր, փողոցին անկիւնը կամ դրացի առուին մէջն ու քովերը կը խաղան: Եւրաթը անգամ մը եր-կուք՝ երբ սագրերին ճայնը առնեն առնին ներսերէն՝ խօսքերնին մէկ, մտքերնին մէկ, քը՛ստ, դուռնէ՛ ներս կը սոյան ու մօ եր-նուն քովն ի վեր կը բուսնին: Տանտիկինը, նստուկ, զըզըր, ք-զըր միս կը ձեռէ կոճղին վրայ: Հունա՛, սիւնին մօտ, սեւ ու ձերմակ կատու մը նստած է, պե երբ սրած, աչուըններն ու ա-խորժակը լարած:

Սագրերին զըզըրտողը կը կտրի յանկարծ: Տանտիկինը կոճղին մտառ քերուքը գնտիկ կ'ըն՛: ու կատուին ճանկը կը նետէ: Վայ-կեան մը կ'անցնի, տանտիկինը պզտիկ գաշտին առաջքը կը նստի ծուկերուն վրայ: Թեւերը սոթթուած են, արմուկները կը շողան:

Տղաքը սուր աչուըններով կը գիտեն նոր ձեռուած միսին կարմրուկ գունտը որ գաշտին յատակը կը հանդչի պահ մը, կրիա-յի մը պէս, որուն զլուխն ու ատտիկները պատեանէն ներս քաջ-ուած են: Յեցիուած սոխ ու մաղտանոս, եղայ վաստակ — սաթի գոյնով և աւաղի պէս բարակ պուրպուր — և շուրի վայ-կեանական տարափ մը՝ իւրու ետեւէ գաշտին գիրկը կը տեղան ահա: Տան-տիկինին շուռ ու ձկուն մատերը արագ արագ կ'խառնեն տաշտին միջուկը, բառնցքները կը շարեն ու կը ձեկն վարպետ շարժում-ներով, կլորիկ, գիրուկ կանակը կը ծօխ ու կը չըջի չնորձալի ե-լեւէջներով: Ու խըյման գոյն կ'առնէ, կը բլրանայ:

Տղոց բերաննուն ճուրերը կը վազեն, աչուընները կը կայծ-կըլտան: Մէկը միւսը կը մխտէ կոնակէն.

- Է՛ս անգամ ըլ դո՛ւն ուզէ:
- Չէ՛, դո՛ւն ուզէ:

Հոռութիւն մը, որ ակնթարթ մը չի տեւեր: Մանկական ճայն մը կը թօխ նորէն. այս անգամ աւելի անհամբեր, աւելի աղա-ջական.

— Սյա՛, քչիկ մը խըյմայ կուտա՞ս:

Ա ան քարէ սիրտ չունի չիտակը: Երջմայի բրդօն մը կը փրցնէ, մատներուն մէջ կը սեղ-մէ, երկուքի կը բաժնէ և կը տեղաւորէ հացի կտորներուն վրայ, զոր մանկական գոյք մը ձեռքեր իր քը-թին տակ բռնելու են յամառ ու սրտատուչ կարկառումով մը:

- Ե՛ս րէն տո ր, այա՛, նորէն:
- Ինձի պակաս տուիր էս անգամ:

«Ի՞թէ էսպէս երթայ», կը մամտայ տանտիկինը շուարած: «տաշ» մը խըյման ամբողջ փորերնին պիտի թխածն ու վա՛յք պիտի փաթթեն իմ գլխուս»:

Այայն անուշ աչքերուն մէջ քացախ կը քմեն յանկարծ, և ճայնը կը կծուընայ:

— Հերիք չեղա՞ւ, շան բուտեր, յարզը ձերը չէ նը մարա՛զն ըլ ձերը չէ:

Անկուշտ ախորժակը խօսք չի հասկնար սակայն: Եւ տանտի-կինը, ճարահատ, նոր գիւտ մը կը ծնի.

— Եթէ խըյմա շատուածք՝ կովը փորերնուդ մէջ կը պոռայ, հա՛: Ինձի չէք հաւատար նը՝ գացէք հեղ մը սէլէլին տակնայիցէք, սէլի՛ն տակ:

Տղոց մտքին մէջ փշոտ կասկած մը կը բուսնի ու վախը իր սե ու սուր ճանկերը կը գալարէ յամբօրէն: Կը փութան կոզովին մօտ, որ գլխիվար պառկեր է մառ-նին մէջակը: Երկու գոյք մանր ձեռքեր կ'ամացուկ մը կը վերցնեն կոզովին թանձր պըռ-կունքը: Ու ինչ տեսնեն աղէկ. կովի գլուխ մը իրաւ, կովի գը-լուխ մը, քովն ալ չորս հատ սոտիկ: Գլխուն սե ու կիսարաց աչքերէն աշարիւ միջուկիւն մը մը հոտի, վշտ լեզուն գուրս ին-կեր է կոզմակի, ախռներուն աքցանը դայն սեղմեր ու կղպուեր է պինդ մը: Հասակի վիլը արիւնոտ մաղերով շաղախուած է, և կոտորները սպառնական պարոյկներ կը անկեն:

Տղաքը ոտքի վրայ գամուած կը գիտեն: Աչքերնուն տակ, ինչպէս կ'ըլլայ, կովին գլուխը չունչ կ'առնէ կարճես: Տոտիկները իրենց հին տեղերը կը բռնեն: Ականջները կը շեշտուին, կոտոր-

Ներք կը ցնցուին Ծնունդներուն քար կ'պանքը կը քակուի ահ-
ռելի փնտելատու՛ով մը, և ամբողջ նախիր մըն է որ հո՛ւա, մա-
տա՛նին ստուերոտ սախփին տակ ոռայի կ'ելլէ ու կը բա՛ւաչէ մէկ
քերան — Մմտօօ...տօօ...:

Տղաքը տունէն դուրս կը նետուին ու ճինի պէս կը ցնդին օ
Տանախի ինր քի ին սակէն քրքո՛ւր քրքո՛ւր կը խնդայ, զլուխը
կ'երկրցնէ վեր ու վար և քիւֆթէները կը զլորէ հա՛սիկ հատիկօ

(Այգեկուք *) ԲՆՆ. ՆՈՒՐԻԿԵԱՆ

[*] Այգեկուք ի մտին — ու կէ կ'արեւապեճի վերի հոտաւոր — կարգալ Պրե.
Ք. Ագաւեանի գորական կեանք արտասահմանի մէջ, յողուածին մէջ:

ԻՄԲ.

Տ Ա Ռ Ը Պ Ը Ն Ք

«Հոգւոյդ կարմիր կարօտին, ա՛հ,
պատարագ ըրէ զիս

Մ. ՄԵՆԱՐԵՆՑ

Քրտում՝ բաժնուեցանք:

Հիմայ դարձաւ անհաւանում բողեճներ, որոնց ընթացին. ա-
ռաւնձնորիներ մուր խոկումներու և մղձաւանջներու զոխը կը
նարքէ :

Անոնց հու գոյո քեանդ, ու բոլորովին մինակ. խոցիս անդա-
րութեան մէջ, օտաւապանք որհա՛ն հողցրտխոց ու յամբընքաց կը մօ-
ձենայ. կը հայի, կը օտոտի ինձի: ու վարդիկն է կը պայրի...:

Կ'ազե՛մ, կ'աւ. Լճ հու ցերկայութիւնդ օտուց ձայնդ. հեզի
կ'ուզե՛մ ևս, իմ ք. վի՛կս, իրտու օա՛ւ մօտիկ՝ այնքա՛ն որ լսե՛մ եօ-
զիիդ եւձե՛մաններ, օրցներուդ մպիթ հողագերձելով...:

Հոգիս արցունքներ կ'անձե՛ւեւէ կրկին, հու կոխուած ամուներուս
վրայ, արպեզի հան սփոփանքի վրիթներ անին վերսփին: Ա՛. այդ ծի-
ղերք, յանախ կարսիք ու ռոզուած երակներուս արի նով...:

Ե՛նց փոյր, ես չեմ խուսափիք այս օտաւապանքէն, որ հու սէտդ
կուտայ ինձի: Եր խառիմ ապաղայ հանգիպումներու երջանկայորձ
վայր՝ եաններու մասին: Անոնք կը բաւեն որ բաժանումներէ յեօյ
օրով բազուիմ օտաւապանքներու գիւրկը՝ անուզողի մէջ. անձկու-
քեամք, ապաստումով, մաճումով:

Նա անանց իսկ մ-ածելու, ք: ինքզինքս կը մտխոմ հու սիրելի
էութեանդ համար, սարմինս զսեպերեկով հու հողիիդ փայլներուն...:

Ե. ԱՄԻՐԵԱՆ

ՅԻՇԱՏԱԿ

Հին պատկեր մ'է այս ինձ համար մի՛տես նոր. —
Ծով մը լուսնաւե, երկինք մ'աստղածոր:
Ծովն եր մատեան մը հին սիրավեպի,
Ռուն էջերը՝ ալիք կապուսակ՝
Օր մը քերասեց մեր գոզերիկ նաւակ.
Մենք ալ՝ իրարու սրտերն անապակ...:

Ծովափին վրայ, այժմ լքաւեր
Մակոյկին նրման՝ սիրքս է քաղուեր
Յիւստակներու աւազին մէջ լուռ.
Ու մինչ ալիքներ կը ցայտեն փոփուր
Եւ մոլեգնօրէն կը բալխին ափին՝
Իմ խոհերս յաւե՛ս՝ քեզի կը բուշին...:

Նիւ Եօրֆ

Ե. ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ

Ի Ղ Զ

Արծիւ ըլլայ, սաւառնի,
Բիլ երկինքին անյասակ,
Եւ խուրձ մ'երազ քեռիդ քակ
Աստղերուն հետ գրկուի:

Ու ծրարուի, նոյնանա՛յ,
Մոռնալ աշխարհն այս ստոր,
Ու բռնած՝ քել մ'արփածոր՝
Ե՛ւս անհունին երկննայ:

Ու կորսուի, ես չի գա՛լ...:

Նիւ-Եօրֆ

ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ

ՄԵՆԱՍՏԱՆԻ ԾԵՐ ՍՕՍԻՆ

Մենասանի բսուերին սակ վեմաւում,
Կը բարձրանայ հին օրերու այս սօսին.
Սոխակ, սարեակ այնեղ բառած անըբուկ,
Իրենց յոյգերն, իրենց ցաւերն՝ կը խօսին...:

Կուսակրօն վեղարաւոր մը անուոս,
Դարեր առաջ զայն հոս սնկեց անհարբեր...
Սօսին այսօր կը բարձրանայ լեռան կուոս,
Ոսերն անվախ հովին յանձնած սարուբեր:

Ա՛նի կողմէն երիտասարդ այր ու կին,
Մեծ հաւատքով կուգան նստիլ շուքին սակ. —
Այն քաջ գիտէ խոսովանանքն ձերուկին,
... Զե՛ պատճառ մեզ սակայն ոչ մեկ յիշատակ...:

Մանկութենէս կը նանչնամ զայն. — հրսկայ եր.
Տարիներով կուգամ խօսիլ ես իրեն...
Քաւուոս ոսերն արձակուանակ մինչ այեր,
Իմ աղերքէկ հերս կը ծաղրէ հեզնօրէն...:

Այս պատկառոտ, կորաբաժակ ձեր սօսին,
Իրիկուայ դեմ կը սրբփայ դառնօրէն...
Ու մութին հետ լայի արժօր կը հոսին,
Սաղարշախիտ եւ բաւայօն աչերէն...:

Ամէն իրկուն — մշտնջենի ուխտաւոր —
Քայլերս կ'ուղղեմ դիպի խաւ-Պաղչան մքսաւոյգ,
Մենասանի այս ձեր սօսին դարաւոր,
Լուռ կ'արժատուէ զինքը զընկիսղ ձեռքը կոյս...:

Ս. Կարապետի Վանք Կեսարիոյ

ՄԵՆԱՍ

ԵՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

Այգի շողով.
Ծաղկի ցօղով
Քօզի կուգամ.

Սեր-մեմուցով,
Հեւոս շունչով
Քեզի կուգամ:

Փունջի ցօղով.
Խոր շենջանով
Քեզի կուգամ:

Պատանի դեռ՝
Իրեւ թիթեւ
Կը քրվուամ...:

Ծաղիկներ, ձեր
Քոյրովն անմեռ
Կը գինովնամ...:

Երիտօր յոյ եր,
Իմ հօր սէ՞
Է՛ք անքառամ:

Իդօս գաւունի
Թո՛ղ չարխունի.
Երջանկաւամ:

Սիբօր ունի
Գողի աւունի.
Կը քրքրամ...:

Յիւս անհունի
Ան չի հասնի
Որ, իս խայտամ...:

Քոց աչերով,
Հնոց արձով
Ես եր դառնամ...:

Սիրոյ հուրով
Ու հրքիւով
Ես կը դառնամ...:

Մոնջ ծիծաղով,
Հոգոյս շողով
Ես կը դառնամ...:

Խ. ԱՄԻՐՅԱՆ

ԶՐՈՅՑ ԱՆԻՇԽԱՆԱԿԱՆ

Սիրելի Հաճեան,

Սնիչ'սանականի մը վայել անդթութեամբ, ու աղնուադոյն համեստութեամբ, վճուցիր թէ աղքատ է, բոպի'կ է մեր գրականութիւնը: — Բանաստեղծութիւնը՝ մասնաւորաբար:

Անգուսպ վայրագութեամբ մը, մեղքի բաժինս բերի մեղադրանքներուդ, իմ կարգիս ամբարտաւան ու անկարեկիր գնահատումն' րով:

Սեննակը լեցուեցաւ պայթուցիկով, թոյնով, արցունքով, արհամարհանքով, ժպիտով Յիմարներու պէս խնդացիներ:

Յետոյ, անդրագարձանք Ապարապ ին:

Բարի ու իւրօք, ըրիր ամբաստանութիւններդ: — Շատ լաւ կ'ըմբռնէի այլամերժութեանդ պատճառները:

Ու պիտի հեղնէի քեզ ալ, եթէ այդքան իմաստուն ու բացօթիքս չըլլայիր, ինձի հետ:

— Կ'ըմբռնեմ յանձնապատասանութեանդ պատճառները: Այդ ճամբէն ես ալ անցիր եմ:

Կլուխդ մխրճած իմաստութեան աւազներու մէջ — ու այդ Աւազը անկողնէ մտածող մարդուն քով —, դուն կ'ուզես որ մեր մասննագրութեան քանդակագործները՝ խորասոյզ ու համապարփակ, արխնեն իրենց միսերն ու միտքերը, արուեստի սրենեկ հրդեհելու, և մարդկային ներաշխարհներ ցնցելու համար:

Ուրկէ՞ ուր:

Ըսեր եմ, ու կը կրկնեմ:

Մեր գրականութեան նկարագիրը՝ ընդհանրապէս, ու բա-

հաստեղծութեան լարերը, մասնաւորաբար, արեւ ու յուս չտեսան, չազատագրուեցան «չարվարձէն», չարիւնեցան, չխնդեցան: Ու չունեցան, նաև, փրկարար ու դատարակիչ «տեքատան»ի մը աղբիցութիւնը:

«Տէքատան» մը, որ կրնար թրջել մեր խառնուածքը, դորացնել արմատը, բազմակերպ ճակատներով ճոխացնել միտքին շրջանակը:

Չունեցան, որովհետեւ մեր գրականութիւնը՝ փիլիսոփայութիւն, արամաբանելու, փնտելու, ստեղծելու, իր մտքերը հասնուեցաւ դարի ենթադրելու, իր նոզը սիւսելու, և արեւ մը գրկելու երջանկուեան չհասու: Մ'նչիւն, այդ «տեքատան»ին համար աւելի քան կենսական էր մտքերու հասունութիւն մը, բազմաձև ստեղծագործութեան մը պատրաստութիւնը: Չմտնանք որ ամէն անկում կ'ենթադրէ բարձրութիւն մը:

Սակիս՝ չարիւն էր ժամանակին, գրական կերպարներու մը համար ունեցած մեր ատաղձին, պայմաններուն, ենթահողին ու մշակող ձեռքերուն:

Սկզբնակուն էր մեր ժողովուրդի հուարական ձգտումը՝ դէպի ստեղծագործութիւն: Եւ, ուրիշ կերպ չէր կրնար պատահիլ: Ամբոխ մըն է՝ ան ժամանակին անկարեկիր անօրիութիւններու վը, ու մնաց անբոխ մը: Այսօր, տակաւին իմացական գերարթնութեան մը կարելիութիւնները չունի, ու արդէն, չատ ուչ է:

Իր ամբողջ բոլորակով, ան ինկած է երկրորդական խորիւխի մը վրայ, որ կ'ենթադրէ անտապն տարիներու անխառնակ տեղադրոյն: Նախ սպասեցողման սերունդը՝ մտան սեն' րու դէպ մը բարձրացուց, գրական մակընթացութեան մը հաղաւորեալ լուծապատկերը դժողութիւնով ստեղծագործութեանց մեր մտթ կրկին: Բիւն վրայ է նկատու երազման սերունդ մը՝ չակերտաւոր է միջոյ, մեկուսացած, գժտեալ, աններ դ:

Ասիկա, գար ետ, չարիքը ժամանակին:

Մտաւորական խորխորակ մը մ. շ մնաց մեր ժողովուրդը: Կեանքը՝ կրկնապարի մը պէ՛ս ինկաւ իր վրէն վար, հանապազօրեալ հային, յոսին ու մրափին ի խնդիր: Սկզբուեցան իր գրական խիղախութի կարելիութիւնները, ու տառապանք արգրական խիղախութի կարելիութիւնները, ու մտածողական արգրականութիւն: Եւ Ե՛ս այլ ուրիշ չ'ունի իր թողուցիներն ու մէջ սեղ: Իր հայն ու իր զուակները կը սրտառայանուէին այնտեղ:

Չրկուած էր ընկերային բնաշրջումէ, ու զրկուեցաւ իմացա-
կան գերելքէ: Ընդհակառակն ունեցածն իւր վրայ տուաւ սարկա-
մատութեամբ մը՝ որ թուամբ ու արդելք կը կանգնէր հազուադիւ-
թեւածողներու առջեւ, անոնց թափանցումի եւ հազորդութեան
փորձերը նկատելով հերձուածուական, ամբարիշտ, հեղք, ու ար-
գիականութեան պոռնկութեամբը յագեցած:

Հոս՝ չարիքը, մասով մը, մեր բնորոշներու փաղանդին:
Մտաւորական խմբակներու՝ որոնք կառչեր էին մտաւոր անցեա-
լի համբաւներուն, անոնց մշակութեան մէջ որոնելով, զարդաց-
ման կամ հասունութեան մը սթանդակները: Նաեւ, չարիքը մա-
տով մը, նոր զրկուածներուն, որոնք խակակուծ յանգնութեամբ,
կամ երիտասարդական անփորձութեամբ, նորագոյնին մէջ կը զրա-
նէին գրական ազատագրութեան մը կուռանները: Ու չարիքը
մասնաւորաբար «Միարանութիւն»ներու, որոնք, դաւանական
մոլեցին կառաղութեամբ մը, կը խորացնէին խրամատը, եկե-
ղեցիին կամ կղերին անհղութեամբ պայմանաւորելով ամէն թեւ-
թափ կամ սրայք:

Ճակատներ ստեղծուեր էին, ենթադրատկայօրէն—մտաւորա-
կանի հաւանութեամբ գետին իջնող զուարթունքներու միջեւ:

— Քառու:

Իրականութիւնը անգուծ էր՝ միւս կողմէ, ու, սահմանաւո-
ւորումի կամ բանաձեւումներու այս յոր անքին մէջ, գետին կը
զանէր ծանծաղամտութիւնը, ստափակութիւնը, անձաչակութիւնն
ու գոհակութիւնը:

— Ենթադրատկայօրէն, կ'ըսէի:

Ու իրապէս, այդպէս եղան այս բոլորը, մեր մատենագրու-
թեան ամէնէն զպայուս շրջանին, ու ամէնէն խարխուղ հանդրուա-
նին: (922 923)

Վերանորոգուելու ուժեղ ձգտումով մը, մեր բանաստեղծու-
թիւնն ու արձակը ըլկեցուելու բացառիկ իմաստութեամբ մը կը
մկրտուէին, իբր արտասահմանի մէջ ծայր տուաւ քերթուածախա-
մը՝ հիններու ընդօրինակութեամբ, ու խորբրգահայերու կապիւ-
մով, քու հակազգեցութիւն մը՝ մաքրակրօններու կողմէ, իբրեւ
թէ «Երուպական»է հազորդութեան մը փորձին զէմ:

Սրագութիւն, կամ ներանձնական ու է խորասոյզ հայեցու-
ցութիւն «միջազգային ի պիտակով ներկայացնել» մեծադոյն ու

անանուն բանդիտութիւնն էր անոնց, որոնք, վարդապետական
պատմութեաններով, բուրխաւ ի ձեռին, միայն խունկ ու աղօթք
կ'ուղէին սրակիլ՝ փարատելու համար իմացական միութիւնը:

Մինչև Ս խիթար, միտքը պայմանաւորուած էր եկեղեցիով,
կրօնով կամ դաւանական իմաստով: Միտքարէն վերջ, աչ-
խարհական վանականներու շրջայ մը ունի մեր գրականութիւնը,
Մ. Պէշիկիթաւրանէն մինչև Վեր օրերը, վենետիկեան միարա-
նութեան պարտէզներուն մէջ, ուր հող ու երկինք կը գանձն
եկեղեցականի կոչումէ վիժածներ, կամ վանականներու արիւնով
կշտացածն ր:

Ասոնք կը հաստան «արուեստ»՝ մը որ տամարանական է
անպայման, բարոյակա՛նի կամ քրիստոնէութեան սահմանափա-
կումներով:

Միտքը, իբրև սեղծագործ գործիւն, վստուծոյ միայն սահման-
ուած է: Ո՛չ իսկ ասուածներուն: Մարդկային մտածողութիւնը, նե-
սեւաբար, խոնարհ ու ասուածալախ, կը ձգտի սեղծեալի մեր
աւիպատեղութեան:

ոչ կարելի է խտացած գանել, արդէն իսկ, եկեղեցիին բա-
ժինը՝ մեր գրականութեան երեսին չպրտուած ահաւոր նախա-
տինքներուն մէջ:

Ու դարձեալ, բաժինը նախապաշարումներու և մոլեռանդու-
թեան, որ ներարկուեր է մեր ժողովուրդի սիրտին, միտքին, ի-
ղերուն, ֆիզիկական ու բարոյական կուռան, իբրև մոլեխիւղ:

Տեղը չէ ընդլայնելու՝ գազափաբը:

Կ'ուղէի ճշդիւ, Հաճեանդ իմ հրահայ, որ «խեղձութիւնն»
ու ցամաքութիւնը՝ ձակաւազրօ էն կաակուեր են այժմ ժողովուր-
դին, մեղսակցութեամբ մեր կղերին կամ «Մտաւորական» որոշ
դասերու, — և անխուսափելի շարութեամբը՝ կեանքի պայմաննե-
րուն:

Մինչև հոս անձնական թեւածումի և զիմացութեան, նե-
րանձնական խորասուզումներու, բնագրական մշակումի կամ գրա-
կան ինքնիշխան զարդացման ո է բացարձակ կարելիութիւն չկար:
Ու չէ կարելի գտաապարտել ուէ զլուխ, յականէ անուանէ, իբ-
րև ոճրագործ, — բացի կղերին, կ'ըսէի, որ՝ քիչ մը աւելի ար-
թուն ու լուսամիտ, պիտի կարենար, զէթ, թուամբ կանգնել ան-
գրասակից գահավիժումին զէմ, պայքարելով՝ իր ուժերուն կամ
միջոցներուն հասեմատութեամբ:

Պատերազմը ամբողջ աշխարհ մը փոխեց:

Փոխեց մարդկային կազմակերպությունը:

Փոխեց մարդկային միտքը, սիրտը, հոգին:

Ընկերային ամբողջ կառույցներ տակնուվրայ եղան:

Ստեղծուեցաւ եւս (ե ուսի), անձնասիրութիւնը (egoisme), ու պրկուեցան անհաս սկան երկնիքներ՝ առանձինն ծարրելով, նուաճելու, մասնակցելու, քանդելու և քանդակելու առանձնաշնորհներով: Աստուածը պարտուեց էր, ու մարմին կ'անէր գերմարդը՝ կաշկանդումներու և նախապաշարումներու մոխրակոյտէ մը:

Մեր չըջագծէն դու ս, մասնաւորաբար արեւմտաբար՝ պատճառաւոր էր այս զիմայեղումին: Աւ, ասանց սարսկու չի մերջանալ իր գրախնայութեան եկեղեցին վերախոխեց մասնաշաղկապ անեղջրութեան մը, արձակելով արծիսներ, հակայաթեւ բազէներ, ու բազմութիւն մը սաւաննորներու:

Աւտարիմ մնալով հանդերձ դասական արուեստին, անձնամաճալութեան ու դաշտակութեան կորեր գտաւ, անդիտքին և ներկային միջև: — Մասնաւորութիւնը յախտնական է. կը գտնուի ան, ու որքան ալ հակասեն զիրար անով մկրտուող բազմութիւնները, — ձեռն ու խոբ փոխելով անդադար —, կը մնայ միտքը, արուեստը:

Կան յառաջադրանքները, ի ենդ արուեստագետները, զարտուողիները — կեղեցիկ կը գտապարտէր իսկ գանձը —: Քաղաքակրթութիւնը ալ էն ինչ վերածեց ծայրայեղ կեցողական հուններու: Եւս այդէս՝ մարդկային հունը, որ մարտնային անմիջական ազդեցութեամբ, անհասմաստական արջաթի մը լծուեցաւ՝ ստեղծագործութեանց և զիւտելու բնական մը սակ կորաքամակ թողլով ամբոխները:

Հոս արդէն իսկ չըջանականութիւնը (թերեւ) կը բաժնուի մասնաւորական բազմութիւնները, ու կը պայթէր համաժողովային սիրտը:

Աւ, դիտէ՛:

Մտնաթի նոր ձեւերու կամ ուղղութեանց մէջ, ընդհանրապէս անձ և աշխարհ կը պայքարին: Մինչ, ի սկզբան, անձը կը բաժնուի ար նոյն այդ աշխարհին, ու փոխադարձաբար աշխարհներ կը ստեղծուէին անձի ընդ:

Այս սեփականութեան մէջ բաժին ունէր գիտութիւնը՝ որ անձնէն դիմ գտնուի փոխադարձութիւնն է ներկայ ժամանակին ուս: Ան այդ գործ իմաստասիրութիւնը — կը ճշդէր միտքը:

գամընդմիջտ, թէ՛ անձը վեր է ի՛ր իսկ իրականութենէն, ստեղծելիքն աւելի ստեղծողն է ան:

Կը չըջուէին մինչեւ մեր օրերու բանաձեւումները: Աւ մարդկային էութիւնը կը զգենուր աստուածութիւն մը՝ որ աւելի բիրտ է քան եկեղեցիին Աստուածը: Աւելի չար, աւելի եսասէր, բռնակալ, ինքնահաւան:

Վէպը, առաջին թափով, այս յեղաշրջումը փորձեց պատմել, բեմի վրայ բերելով իրականութեան ու երազին (բաղձանքին), չարին ու բարիին պայքարը: Մինչեւ ժԹ. դարու վերջին սանդղամաս՝ յաւիտենական էր բարին, իրակա՛ն էր բարին: Այսօր՝ կը ձգտինք անաւոր հակասութեան մը, որու ճշմարտութեան մասին կը վկայեն պատմութիւնը, գիտութիւնն ու ամբողջներու գիտազննութիւնը:

Երկարեցաւ, ու հարկ է սեղմել:
— Բանաստեղծութիւնը անմասն չմնաց իրերու թաւալումէն: Աւ, տեսնուեցան, գոյնի, եղանակի, միտքերու անսովոր բախումներ:

Այսօրուայ բանաստեղծութիւնը՝ այդ բախումն իսկ է: Եռուեւի մը մտածումի, պատկերներու, երաժշտութեան, ու մասնաւորաբար՝ հեղինակի: Յաւի ու ունայնութեան արհաւիրքին դէմ, մտածող արուեստագէտը՝ կը ժպտի՝ արցունքի փոխարէն, կը վերածնի կարծես՝ մեռնելու տեղ: Աւ քանի՛ կ'արիւնին իր միտքը, այնքան աւելի կը բարձրանայ ան իր անձէն դուրս, իր երբեմնի միապաղաղ գոյութենէն վեր, դէպի իր աստուածութիւնը՝ որ, էր երբեմն, մենաշնորհն էր երկինքին:

Կը խոյանայ իր ընթացքը՝ վիշապաձեւ առուներէ, որոնց վրայով շատ յոռետես էին, հինգ վեց տարի առաջ, ֆրանսացի դրական քննադատները:

Անձնապէս, հաւատացած եմ, որ բանաստեղծութիւնը վեր էր այդ դասալքութենէն:

Մեր վէպը: Մեր բանաստեղծութիւնը:
Սրբեկեղբայր ու լուսնակ-քուրիկ, մին միւսին լոյսին ծարաւ, ինչպէ՞ս կ'ուղէիր՝ որ ջերմութեան ու կրակի բոց մը երկարէին կուրծքէդ ներս, ներսի մորթեղդ այրելու համար:

Ո՞ր աստղին կրակը, ո՞ր ճամբորդին զմուռն ու հարուէն՝
ապականութեան սա միջոցէն զուրս քաջելու համար արուեստի
ծարաւ խոր ու պատրաստուած հողիդ: Ի՞նչ տամ քեզի սա վեր-
ջին սերունդի քրտինքէն:— Չորս հինգ ծաղիկ միայն:— Բայց
դուն, բայց ես, կը հաւատանք թէ գարուն չի գար այդքանով:
— «Քիչ մը միտք»՝ կ'ըսես:

Քիչ մը ներգաշնակութիւն, գէթ եղանակ մը:
Ա՛յդ ալ չունինք:

Կ'ըսեն թէ չար ու ամբարտաւան եմ եղած, միշտ, առհասա-
րակ տարեկիցներու հանդէպ:

Որովհետեւ հաւատացած եմ՝ որ արուեստը չէ՛ անոր գործը
ապրեցնող կրակը:

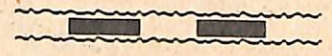
Այլ քիչ մը արցունք, ժպիտ, կամ զգայնութեան թեթեւ
առղեր:

Մինչ՝ ինչե՛ր կը փնտռէիր դուն...:

938 Նոյեմբերի,
Իսթանպուլ

ՄԻՆԱՍ ԹԷՕԼԷՕԼԵԱՆ

Ա Ռ Ա Ի Օ Տ

«Մարդ ի պատի էր
եւ ոչ իմացաւ»:

Գարնանային ցայգերու
Ըսպասումին պէս հիւս
Անյագ ծարաւ ւն յոյսի
Եւ աննկոթեան բազում քեւեր - կը գայարիկ ուտերուդ:

Ինչո՞ւ բառերն այդքան ծածուկ,
Չարսասանուած իրողութիւնն արգիլող
Շրթներդ
Այսօր կը դողա՛ն...

Արդ կը տեսնես —
Հսկայական երկիրներուն,
Խժրջացող ֆարսիներուն
Թեւերն անծայր կը բացուի՛ն...

Ձուրերդ գորշ
Կը հագնին արծաթի գոյն
Ու յաւեցող ֆայերը մեր կը ձայնեն:

Գիշերներն արդ կը հագնին յո՛յս բազմագունեան,
Լայն ֆառուղիկ ֆայերը մեր կ'առաջնորդի
Սահմաններու թոցալստ...

Գարնանային ծառերու քեւերուն պէս
Յոյսերդ հիւս
Կը բարբառն,
Կը քնդան:
Լսե՛, յե՛...

Այնչեղ ուր կան
Ծիծաղկոս հրե աչկեր
Մեզի նորեկ պիտի սակ սեր, քիչ մը աւիշ
Ու ապրելու հաճոյքը մեծ:

Հսկայական գաղիքի ասնանկերէն հեւացող
Ան՝ որ անա պիտի գայ
Պիտի ըլլայ հոգեկից
Իւշուանհար հոգիներուն մեր անպարս:

Ան որ անա պիտի գայ
Այս երկարի ու ծանրանիս շեղջերու
Հողագազար,
Փոշերաքաւ կոյտերէն վեր,
Պիտի ըլլայ իսկոթիւնը դարերու, իսկոթիւնը
Հոգեկան մեծ կոչումին:

Ան որ անա պիտի գայ
Հերոսական դախնիով
Պիտի ըլլայ
Կենսանորոգ
Յնծութիւն:

Հոգեկան այդ յաղթանակին ընդմեջէն
Շրթները մեր պիտի դառնան ցեծութեանը
Բաժակներուն կարեւրաշիթ,
Ծաղիկներուն, գեղեցկութեանց որ կ'անցնին
Աննշմար
Արժեքներուն, ու տրորուած դիմքերուն...

Ան՝ որ անա պիտի գայ
Պիտի ըլլայ
Մարդը
Լոկ:

Փարիզ 938

ԲԻԻԶԱՆԴ ԹՕՓԱԼԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻ ՄԷՋ

Ստեղծագործ աշխատանքի անընդունակ մեր միջավայրը վաղուց դադրած է ունէ դեր ու բաժին ունենալէ հայ իմացական կեանքին մէջ:

Եթէ նկատի չունենանք անհատական մէկ քանի ճիգեր՝ որոնք խաւարին խորը պլպլացող փոսուռաներու պատրանքը կուտան, յուսահատական կարելի է կոչել աւրող կացութիւնը: Ասոր գլխաւոր շարժառիթը հաւաքական գործունէութեան պակասն է, որ փոխարինուած է դժգոհ, այլամերժ ու ժխտական տարրերու մեկուսացումով: Օրաթերթերու խաբուսիկ եռանդը ոչ մէկ նըպաստ կը բերէ գրական ճաշակի ազնուացումին կամ նորահաս սերունդի մտաւոր զարգացման:

Յ. յս է պատկերը մեր միջավայրին:

Գրական որոշ շարժում բնորոշող երեւոյթներու կը հանդիպինք Ս. Հայաստանի եւ արտասահմանի գաղութներուն մէջ: Առաջինը դժբախտաբար մեր մտքի հասողութենէն հեռու, անթափանց քողի մը ետին թագնուած է, քանի որ Խորհրդահայ գրողներու ստեղծագործ աշխատանքին անհազորդ ենք բոլորովին մէկ երկու տարիէ ի վեր: Գիտենք միայն, թէ իմացական շարժումը չէ կասած այնտեղ և իրարու կը յաջորդեն նոր հրատարակութիւններ, և ինչ որ իսկ արտասահմանը մեծ չափով տեսանելի է: Յինչտեղ կան բաւական թուով հանդէսներ ու պարբերականներ, զորս կարելի է երկու մասի բաժնել: Ա. Անոնք՝ որ հաւաքական ձեռնարկի մը բնոյթն ունին, և Բ. Անոնք՝ որ լոկ անհատական նախաձեռնութեան շնորհիւ կը պահեն իրենց գայութիւնը:

Սիօն (Երուսաղէմ), Բազմավեպ (Վենետիկ), Հանդես Ամսօրեայ (Վիեննա), Հասկ (Անթիլիաս), Հայաստանի Կոչնակ (Նիւ-Եօրք) և ուրիշներ առաջին խումբին կը պատկանին: Տարիներէ ի վեր անոնք կը շարունակեն լոյս տեսնել այլազան բովանդակութեամբ,

լայն տեղ տալով ընդհանրապէս պատմական և ուսումնասիրական էջերու :

Իսկ Ա. Զօպանեանի Անահիսը, Պարսամեան եղբայրներու Կեանք եւ Արուեստը, անոնց քով Հ. Բալուեանի Զուարթնոցը, Զարոյեանի և Որբունիի Լուսաբացը, Վեմը և զեռ ուրիշներ առաւելապէս գրական-գեղարուեստական բնոյթ ունին և կը ներկայանան որպէս մտաւորական կեանքի ոգեւորիչ ազդակներ: Հնարաւորութիւնը կը պակսի մեզի՝ այս սեղմ սիւնակներուն մէջ անդ՝ թաղանաչու անոնցմէ իւրաքանչիւրին ուղղութեան, ստանձնած դերին:

Պէտք է խոստովանիլ, որ այս բոլոր հանդէսներն ու պարբերականները, աւելի կամ նուազ համեմատութեամբ, միշտ վառ կը պահեն գրականութեան սէրը, և հին թէ նորաձաս ուժերը կը լծեն աշխատանքի, զանոնք կը մղեն լոյս ընծայելու իրենց ինքնատիպ ստեղծագործութիւնները տարուէ տարի:

Այսպէս վերջացող տարուան ընթացքին մեր ձեռքը հասան՝ Բենիամին Նուրիկեանի արձակ երկերու հաւաքածոն, Այգեկուբէր, զաւառական կեանքի բարբախուն պատկերներով, հոգեկան ապրումներով և յուշերով լի մատեան մը, որ իր ինքնատուութեամբ, լեզուի ու գաղափարներու նորութեամբ ուշագրաւ յայտնութիւն մըն է:

Ահարոն Տատուրեան Մագաղաթներ ընդհանուր խորագրին ներքեւ համախմբած է տասնեակ մը տարիներու իր քերթողական վաստակը, որ լի է գեղեցկութիւններով, քնարական շնորհով, ներդաշնակութեամբ, հզօր երեւակայութեամբ և ինքնատիպ պատկերներով:

Նշան Պէշիկթաշեան, ժամանակակից մեր միակ տաղանդաւոր երգիծաբանը, լոյս ընծայեց նոր մէկ շարքը իր երկերուն, Ծաղրանկարներ անունով, ուր կը միանան բազմերանգ երեսները իր գրական խառնուածքին, գունազեղ ու պատկերալից: Պարոնեան և Օտեան կ'ունենան զիրենք գերազանցող յաջորդ մը:

Նիւեօրքէն Ալ. Գլըճեան երգեր Ուրացման եւ Զղջումի իր բանաստեղծութեանց հատորով, Մ. Իշխան իր Կրակը-ով (Պէյ-բութ) և Ս. Մարկոսեան իր Տրոփումներ-ով (քերթուածներ և արձակ էջեր) քերթողական նոր շունչ մը կը բերեն:

Անցնող տարուան մէջ լոյս տեսան նաեւ Յակոբ Օշականի Ասեփաննոս Սիւնեցի (քնարախաղ միջին դարէն) հատորը, զոր չենք տեսած, Ե. Նարդուենի Երուսաղէմ Երուսաղէմ վիպերգութիւնը Գ. Ֆէնէրճեանի Արեւիկ Զօպանեանի նուիրած չափեկան գործը (կենսագրական և մատենագրական նօթեր) անոր յիսնամեայ յոբերեանին առիթով, Բաճափի ծննդեան 100 ամեակին առթիւ մեծ վի-

պասանին կեանքն ու գրականութիւնը պատկերացնող երկասիրութիւն մը, Աստուածաշունչի հայերէն թարգմանութեան Յուսարձանը (Երուսաղէմ), Գրիգոր Նշանեանի Կորնթեան Նամականիկ (Պուքրէչ), նկարագեղ մատեան մը, Ե. Օտեանի Պատեալք եւ Խաղաղութիւն (Ընտանեկան Նամականի) գրքոյկը (Մատեալք Յանթ), Ա. Թէրզիպաշեանի Արծիւր Իր Բոյնիկ Մեջ հարաւորը, հայ գրագէտներու բարեկամներու մատենաշարին վերատորը, հայ գրագէտներու բարեկամներու մատենաշարին վերատահայ յետ պատերազմեան սերունդէն երկու տասնեակ գրողներ իրենց գրութիւններով ու կենսագրութիւններով, Հայաստանի Կրակաւորութիւն մատենաշարի Թ. 1 հատորը (հին ուղղագրութեամբ) որ նուիրուած է Ակսել Բակունցի, և զեռ ուրիշ երկեր, մասամբ զեռ մեզ անծանօթ, կը ներկայացնեն բաւական ճոխ հունձք մը:

Ասոնցմէ զատ մասնաւոր ուշագրութեան արժանի են Արշակ Արլոյոյաճեանի Կեսարանայ Պատմութիւնը և Հ. Մկրտիչ Վրդ. "Օտուրեանի Հայ Հանրագիտակը: Արլոյոյաճեանի գործը պատմական ու մատենագրական մեծածաւալ երկհատոր աշխատասիրութիւն մըն է, որ Կեսարիոյ հարուստ անցեալը կը պատերազմէ և իր տեսակին մէջ անհաւասար արժէք ունի:

Իսկ Հայ Հանրագիտակը, որուն երեք հատորները արդէն իսկ լոյս ընծայուեցան, ցարդ իրագործումը անհնարին դարձած ձեռնարկ մըն է, զնահատութեան ու քաջալերութեան արժանի:

Այս ամիսի ուրուագծումէն կը տեսնուի որ գաղութահայ իմացական շարժման մէջ Բարիզը կուգայ առաջին գծի վրայ: Գրական հանդէսներու մեծագոյն մասը այնտեղ կը հրատարակուին: Վաստակաւոր գրագէտ Ա. Զօպանեան իր Անահիսով, որ ամենէն բովանդակալիցն է, տաղանդաւոր գրագէտ Մկրտիչ Պարսամեան իր Կեանք եւ Արուեստով, «Շանթ» և գրագէտ-բարեկամներու մատենաշարքերով, երիտասարդ Հրանդ Բալուեան իր Զուարթնոցով յառաջապահի դերը կը կատարեն, արժանի ջերմ համակրութեան:

Թ. Ա.ԶԱՏԵԱՆ

ԹՈՒՐՔ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Թուրք գրականութիւնը մասնաւորաբար եւ Թուրք Գեղարուեստը ընդհանրապէս, շնորհիւ հանրապետական ազատամիտ վարչաձեւին, գտան գործունէութեան եւ աճումի ընդարձակ աւարելիք: Ամէն կարգի մշակութեաններ եւ արուեստագէտներ, հրատարակեցին այլազան բազմաթիւ գրքեր, թերթեր եւ հանդէսներ ու երեւան եկաւ նոյն Թուրք Գրականութիւն մը որ իր մէջ կը համբէ բարձրորակ արժէքներ: Այսօր, տասնեակ մը օրաթերթերէ գատ, կը վխտան շաբաթաթերթերն ու ամսօրեաները, բոլորք այլազան մտահոգութիւններով: Եթէ հոս անձերու եւ գործերու աճումներ տայինք, հարկ պիտի ըլլար ցանկը շատ երկարել: Այսօր հանդերձ, կը ցաւինք յայտարարելու թէ, մեր այս առաջին գրքով դժբախտաբար քանի մը թարգմանութիւններէ գատ ուրիշ բան չկրցանք տալ: Եւ սակայն մեր պարտքն է եւ կը խոստանանք յաջորդ հատորներու մէջ ընդարձակ տեղեկութիւններ տալ Թուրք մամուլին, գրական մշակներուն եւ զանազան յատկանշական շրջաններու մասին. տալով նաեւ այլազան գրագէտներու եւ արուեստագէտներու դիմագիծը, ինչպէս նաեւ անոնցմէ նմոշներ՝ խնամքով ընտրուած:

Խ. Ա.

ՍՏՈՐԵՒ ԿԸ ՆԵՐԿԱՅԱՑՆԵՆՔ ԱՐՅՈՒՆՔԻ ՇԻԹ ՄԸ,
ԱԹԱԹԻՒՐՔԻ ԿՈՐՈՒՍԵՆ ՅԵՏՈՅ ԹԱՓԱՃ ՀԵՂԵՂԷՆ:

ԱՐԵՒԸ ՄՍՅՐԸ ՄՏԱԻ

Քառուկա մեր հորիզոնէն դանդաղ ու փառաւոր: Տակալին կը շարունակէ իր ջերմութիւնը մեր արեւուն մէջ: Ու դեռ իր լոյսը կը փայլի:

Անո՛ր համար կ'այրիկն, իրմո՛վ կ'այրիկն:

Լուսեղէն հետք մեր արեւուն մէջ, բո՛ց, բո՛ց... Այն միա՛կ աւեր, որ իր ետէք առանց խաւար ձգելու, մայրը մտաւ:

Արցունքներս սեւալով բառեր ըլլալու էին, հեծկյառներս սանելով՝ նախադասութիւն: Սակայն, մեր արեւուն մէջ՝ անոր անեղջցոյք, մեր արսառումները աստիճան պէս կը փայլեցնէ եւ մեր հեծեծանքները աղօթներու նման կ'ասուածացնէ:

Իր մահէն իսկ՝ պակասուանք, կորով եւ ուժ կ'ըզգանք եւ կեանք կ'ըսանանք:

Իրմով կեանք առինք, անոր ուղիով է որ կ'ընթանանք:

Սա պահուն իր գոյութեան բոլոր անցաւորութիւնները չբացան: Իր մէջ սկսած է սպրիլ ամբողջական յախտեցականութիւն մը: Մեր հորիզոնէն ամէն մեկ խուսափումին, մեզի վայելել տուաւ մնացորդ գոյութեանը արժէք: Ի՛նչ դառն բայն...: Այն ինչ որ կորսեցուց իր մարմինէն, շահեցաւ իր հոգիին մէջ եւ աննախընթաց փառքով մը բարձրացաւ միլիոնաւոր արեւուն պարփակած երկինքը:

Ան կիսասուած մըն մեզ համար:

Ցարդ անոր համար մեր խօսքերն ու գրութիւնները իր վեհութեան առջեւ որքա՛ն անու՛մ, որքա՛ն անգոր կը մնան: Մենք չկրցանք զայն սիրել այնքան, որքան ինք մեզ սիրեց: Ամէն բանի մէջ, ան, մեր բոլորէն գերազանց էր: Իր մահէն ետէն իսկ մեր այս պակասը դարձեալ ինք պիտի լրացնէ: Մեր ապագայ կեանքը կը կայանայ մեր կապը իրեն հետ աւելի ամրապնդելու մէջ:

Անոր համար ծնանք, անոր նամբուն վրայ պիտի մեռնինք:

ՀԱՍՏՆ-ԱԼԻ ԵՒՆՆԷԼ

ԳԼՈՒԽՍ ՈՒ ՍԻՐՏՍ

Գլուխս բաւ. — Հանգչե՛. սիրսս բաւ. — Վազե՛.

Գլուխս բաւ. — Կեցի՛ր. սիրսս բաւ. — Յորդե՛.

Գլուխս անսիրս էր. սիրսս սախգլուխ,

Հեք էտքիւնքս տուեց ու հասա՛ւ...

Գլուխս ու սիրսս երբեք չեղան համաձայն.

Մին հարիւր, միւսը՝ քանակինց սարեկան.

Մինչեւ երդիքն իսկ ամխացաւ բուխ-բուխ,

Հեք էտքիւնքս տուեց ու հասա՛ւ...

Թարգմ. Խ. Ա.

ՃԷԼԱԼ ՍԱՀԻՐ (*)

(*) Ձգայուն բանաստեղծ: Մեռած 1936ի սկիզբները, քոխխէ:

ՍԱՂՄՈՍԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Սիրք ամեն աղուորի կարգով մեկ or եղաւ սեր,
 Հոգիիս մեջ ամեն or նարոս կապեց մեկ մեկ հարս,
 Տեսած ամեն աղուորի ձեւը առաւ սիրքս հե՛հ,
 Ջուրերն ինչպէս կ'ստանան ձեւը իրենց ամանին:

Մեզ ու շոգի է ըլլալ սաղեմական ինձ բաժին,
 Քանի ամեն կրքակի կասարեցի պաշտամունք.
 Ո՛չ լին եղայ, ո՛չ ալ գեհ, ո՛չ աւագան, ո՛չ առու,
 Այլ իր հուրը միտս փնտրող մի ծաւալուն այցելու,

Թրգմ. Գ. ԹՐՆՆՅ   ՖԱՐՈՒԳ ՆԱՅԻԶ ԶԱՄԼԸՊԷԼ

Մ Օ Ր Ս

Ո՛չ ոսկեցամ, ո՛չ ալ եիր աղեղնայօն,
 Ո՛չ արձանի նման գլուխդ եր ամբարձիկ,
 Ո՛չ արեգակ մայրամուտ, ո՛չ ծնող մահիկ,
 Ո՛չ մեկն եիր, ամենեւէն վեր՝ մա՛յր, ինձի ձօն:

Թրգմ. հայացուած
 Գ. ԹՐՆՆՅ

Է. ԷՔԻԶ

Ծ Ո Վ Ա Փ Ի Ն

Անոնք որ կը խուսափին արեւուն ջերմութենէն, կ'ապաստանին ծոփուն ջուրերուն զովութեան: Ծոփը, վտանգաւոր ծոփը, խելօք փիղի մը նման պատիճը հաւաքած, հողին մերկ զաւակները կը զուարճացնէ իր կոնակին վրայ:

Գացի աւազուտ մը եւ առանց հաճոյք զգալու, դիտեցի մարդկային այն հիւլէները, որոնք բարեկամաբար կը խաղային ահագին ծոփուն հետ: Ծոփուն, սա մերկ մարդոց հանդէպ նուաստագին համակերպութիւնը որքա՛ն ծաղրական է... ծաղրական՝ նման այն առիւծին, որուն ջղերը կը թմրեցնեն մօրֆինով եւ վանդակի մը մէջ բանտարկած՝ կը ցուցադրեն ասոր-անոր: Արդարեւ, մեծ թւեցրուն համակերպող այս վիճակը, անոնց արգահատելի այս երեւոյթը, հոգիին շա՛տ ծանր կը ճնշէ:

Ամրան, մեռած ծոփը դիտած ատենս, այս ճնշումը զգացի հոգիս փեռեկտող չարչարանքով մը:

Ծոփուն այս անկարողութեան հանդէպ, որքա՛ն քաջ եւ անպատկառ կ'երեւի քաղաքին սա սպիտակամորթ եւ անկեալը կոխտող մարդը: Թոյլ մտով, խոշոր փորով կիներ, հերաթափ այրեր, այս անատամ եւ անեղունգ ջուրերուն մէջ կ'ընկզմին, կը զլտորին, կ'իջնեն եւ առիւծի մը դիակին հետ խաղացող ճանճերու հրեռանքով կը ցատկուտեն:

Ծոփը, որ հսկայ նաւերը փոքր խաղալիկներու նման կը շարժէ, որ բուն իսկ իր զաւակներուն արոյրէ աւելի կաթծր հոգի մը կը խմորէ, որ ընդարձակ ցամաքները իր թեւերով կը բաժնէ, որ հայրենիքն է հաղար տեսակ վիշապներու, այժմ որքա՛ն սրտաշարժ երեւոյթ մը կը պարզէ եւ անվտանգ աւազանի նման զլուխ կը ծռէ բազմամբոխ քաղաքի մը ջղային ժողովուրդին:

Անոնք որ ծոփը կը սիրեն, հոփու եւ փոթորիկի եղանակներէն առաջ ծոփափ հանդիպելու չեն:

Թրգմ.՝ Խ. Ա.

Ա.ՀՄԷՏ ՀԱՇԻՄ

ՓՈՒՔՐԻԿ ԳՕՏԼԷՐԸ

ԱՆԴՈՆԻՑ ԹՈՓՍՅԵԱ

Ձեզ գիտեր ո՞ր յիշատակելի օրը, մեր դպրոցական ընկեր, իննարօն, չար դիպուածով մը իր առաջին ոտանաւորը կարդաց մեզի: Անլուր յաղթանակ մը եղաւ այս պարագան: Դպրոցին մէջ, նման յաջողութեան մը յիշատակը ցարդ չէր արծանագրուած: Ճիշեր, գոռոցներ, հարուածներ որոնք կ'իջնէին իր զխուռն, այս բոլորին հանդուրժեց խեղճ իննարօն, մելամաղձոտ ստոյիկութիւնով: Պէտք է ընդունիլ որ իր քերթուածը գէշ չի հնչեց մեր ականջին. բայց խորհիլ թէ, սեւածիր աչուկներով, կարկտուած ծունգերով, տասնըջորս տարեկան հղճիմ փոքրիկ մը մեզի տառապանքի մասին կը խօսի. (ան որ մանաւանդ «Տրտունջ Հօրքուր»ին տղան էր) միայն քրքջալիք ծիծաղ կրնար խլել մեզմէ:

Անշուշտ ան կ'անգիտանար թէ իր մայրը այդ մակդիրը կը կրէր: Կորաքամակ, խեղճ ու կրակ կին մըն էր որ միշտ կ'ողբար իր այրիութիւնը, իր աղքատութիւնը, իր վատառողջութիւնը եւ տակաւին չեմ գիտեր քանի տեսակ դժբախտութիւններ:

Շատ անգամ կամուրջէն կ'անցնէինք եւ Կատելոյի ճամբէն կ'երթայինք մինչեւ իր բնակած խարխուղ տնակը: Գաղտագողի կը մօտենայինք պատուհանին, կը պատռէինք թուղթը, որ երկար ատեն առաջ քարերու տարաւիէ մը կոտորած ապակիին տեղը կը բռնէր եւ ցուակից ձայնով մը՝

— Բարի երեկոյ, «Տրտունջ Հօրքուր», կ'ըսէինք:

Ան միշտ համակերպող շեշտով մը կը պատասխանէր:

— Ցաւերս վերջ կ'ունենան շուտով, զաւակներս, Աստուած կ'ողորմի ինձի:

Պարզ էր որ պառաւը մեր կատակներու մասին երբեք իննարօյի չէր խօսեր, վախնալով թերեւս որ տղան մեզ հետ կոռի բռնուի, եւ իրաւ ալ ատկէ զատ ուրիշ պատճառ չկար անոր հետ գժտուելու համար:

Հաճոյակատար ու գուրգուրոտ տղեկ մըն էր իննարօն, որ

մեզի իր նօթերը փոխ կուտար, մեր գծագրութիւնները կը սրբագէր եւ դասարանին մէջ իր վրայ կ'առնէր մեր սատանայութիւններու մեծ մասին հեղինակութիւնը:

Շատ անգամներ, հոգեբանութեան ուսուցիչը զայրացած կ'ըսէր.

— Խենարօ, գիտեմ թէ դուն չես, բայց քու սխալ ըմբռնուած բարութիւնովդ կը խանգարես պատիժներս եւ անկարգութիւն կը պատճառես: Ասկէ վերջ, դասարանին մէջ պատահած առաջին անառակութեան քեզ վերջնականապէս պիտի վտարեմ դպրոցէն:

Այդ ամսուան ընթացքին ոչ մէկ օրինազանցութիւն տեղի ունեցաւ, որովհետեւ բոլորս ալ շատ կը սիրէինք իննարօն: Սակայն, իրեն հանդէպ մեր սէրը, չէր արգիլեր մեզ խեղճ տղուն անխոստովանելի տառապանքներ պատճառելէ: Կը խնդրէինք իրմէ որ արտասանէ իր ոտանաւորներէն հատ մը, յետոյ անշնորհք ծիծաղներով կը քաշքշէինք զինքը:

— Խենարօ, կը յիշե՞ս լուսինն համար շինած տաղերդ:

Տղեկը լուրջ կը կանգնէր, իր պատկառելի, հոյակապ, սիրանոյական քիթը վեր կը տնկէր եւ մեզի կ'արտասանէր սրտայոյզ քերթուած մը:

Վերջաւորութեան, միշտ նոյն յանկերգը:

— Աւագ'կ, գո՞ղ, ըսէ՛, հէ՛, ո՞ւրկէ գողցար այս գրական ցափոտուքներդ, կորի՛ր, թշուառակա՛ն:

Օրին մէկը, «Ցայգերգ» մը կարդաց մեզի: Ձեռքէն առինք զայն եւ դասարանին ամէնէն խիզախը զայն տարաւ ճարտասանութեան ուսուցչին:

— Հանցե՛ք, նայիլ, Տօն Բասքալ, սա քերթուածին որ առանց կողքի գրքէ մը օրինակեցի, չեմ գիտեր թէ որո՞ւնն է այն:

Տօն Բասքալ կարդաց ոտանաւորը եւ շատ լքջօրէն՝

— Կարծեմ թէ թարգմանութիւն մըն է, ըսաւ: Կամ Միւսէէն է «Հիւսեցէք ինձ դափնիէ եւ փշէ պսակ մը»: Ան կը յիշէ թերեւս բարեկամները, ուրին: Կարելի է Պարզրինացիինն է, որ միշտ անոր նմանիլ կը ջանար: Թերեւս ալ ո՞վ գիտէ, Պօտլէրինն է...

Պօտլէր ըսա՞ւ... «Տրտունջ Հօրքուր»ին տղան այլեւս Պօտլէր մակդիրը կրեց եւ զինքը կոչեցինք իննարօ Պօտլէր:

— Պօտլէ՛ր, հոս եկո՛ւր, սա կօշիկս կապէ:

— Ի՛նչ կ'ըսէ քեզի այս էջը, Պօտլէ՛ր...

Դափնիէ եւ փշէ պսակին մասին չխօսուեցաւ: Բոլոր դպրոցով համաձայնեցանք որ իննարօյին նմանօրինակ պսակ մը հիւսնէք: Բայց ե՞րբ: Ո՛ր եւ է օ՞ր մը: Ի՞ր անուան օ՞րը: Բառասուն Մանկանց օ՞րը: Թերեւս... Ի՞ր ճակատը պիտի զարդարէինք անով, ուսամբարձ պիտի տանէինք եւ պտտցնէինք զիւրին մէջ, կեցցե՛-

— Ինչ պէտք է կայ որ այստեղ թողունք: Յառաջանանք:
Եւ բացաւ դուռը: Այդ պահուն բոլորս ալ սահմուկած մնացինք: Մեր առջեւ չնախատեսուած եւ ողորմելի պատկեր մը կը պարզուէր: Խրճիթին կեդրոնը, զորս մոմով շրջապատուած սեւ լաթ մը փռուած էր որուն վրայ խեղճ Խենարօն պատկած էր, դեղնած, կարծրացած, անկենդան...

Իր քովն էր մայրը ծնրադիր, նակատը գետնին տուած: Լոռիթիւն մը տիրեց, անծկալից, մահաշուք լոռիթիւն մը... Մեր ըրած գէշ գործէն ամօթահար, բոլորս ալ թէն ոտքի, սակայն դողդղալով իրարու քով խոնուած, սմբած էինք: «Նրտունը Հօր-քուրը» մեզ նշմարեց վերջապէս եւ սկսաւ հեծկտալ: Բաւական երկար ատեն լսեցինք անոր հեծկտուքներով ընդմիջուած լացը: Այդ ողբերը կարծես եղբրական բողոք մը ըլլային ընդդէմ այն խորհրդաւոր ուժին, որ այնքան վաղահաս ծաղիկներու բաժակներ կը պոկէր... Յետոյ վեր կանգնեցաւ եւ մեզի նայեցաւ սարսափած աչքերով: Տեսաւ պսակը, մօտեցաւ մեզի եւ զայն առաւ իր կարկամած ձեռքերուն մէջ:

— Շնորհակալ եմ, գաւակներս, շնորհակալ եմ, հեծկտաց: Համակերպած մարտիրոսի մը պէս, իր ձեռքերով տանելով դափնիէ եւ փշէ պսակը, զայն ջերմեռանդօրէն դրան մարմնոյն վրայ խեղճ փոքրիկ Պօտլէրին որ այլեւս բերթուածներ պիտի չհիւսէր...:

Բոլորս սկսանք լալ:
Մայրը վերադարձաւ ծնրադրելու եւ ողբալու համար իր ահաւոր, անյոյս վիշտը...: Թարգմ. Ժ. Պ.

ԱՆԴՈՆԻՑ ԹՈՒԱՅԵԱ

Սպանիական նորագոյն գրականութեան ամենէն ականաւոր եւ վաստակաւոր գրիչներէն մէկն է Անդոնից Թոթայեան, որ մշակած է գրեթէ ամէն նիւթ, բանաստեղծութիւն, վէպ, նորապէս, եւ մասնաւորաբար պատմուածքներու այն սեռը որուն մէջ կ'ապրին ու կը բարախին տասերկուքէն տասնըջորս տարեկան մանկական սրտեր:

Անոր արձակը եղական է ու պարզ եւ ոճը անվիճելի ձկուհուութիւնը ունի պատշաճելու իր մշակած բոլոր սեռերուն՝ հրապարակագրական աշխատանքներէն մինչեւ իմաստասիրական երկասիրութիւնները:

Անխոնջ աշխատող, ան երբեք փառք ու պատիւ չէ փնտռած եւ ճիշդ այդ պատճառաւ փառքն ու պատիւը զայն զիմադրուած են, անոր անվիճելի արժէքէն պարտադրուած: Մտորիտի մեծ հրապարակներէն մէկը կը կրէ այս բանաստեղծին անունը:

Այսօր արդէն ան բոլորած է երեք քառորդ գարու չըջան մը եւ իր բազմարդիւն տաղանդին փառաւոր հունձքը կը կրկնէ:
«Մարդ եմ ես եւ չկայ մարդկային բան մը որ անտարբեր թողու գիտ»:
Ժ. Պ.

Լ Է Ո Ւ Ն Ր Տ Ի

Ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը չէ որ պիտի կատարեմ: Լէոբարտի արժանի էր ատոր: Պիտի ջանամ քանի մը զիծերով ներկայացնել զայն նոր սերունդին:

Իտալացի մեծ բանաստեղծին մահուան հարիւրամեակը լրացաւ 1937ին: Իտալիա եւ հանուր աշխարհ երկիւղածութեամբ մեծարեցին անոր յիշատակը:

Սարգիսին տառապանքը թերեւս երբեք չէ հնչած այնքան խոր, ամենի արտիւնետով՝ որքան Լէոբարտի քնարին վրայ:

Յոռետեսութիւնն երբեք չէ ունեցած այնքան անկեղծ, վերջովի տարողութիւն՝ որքան Լէոբարտի ներաշխարհին մէջ:

Հրճուանքի ո՛չ մէկ ամուսն կարող է ընդդիմանալ ցաւին՝ որ ովկիանոսի պէս կը թաւալի, լեռնակուտակ ալիքներով, յաղթահարող, ընկուզող:

Լաւատեսութեան ո՛չ մէկ արեգակ կարող է մաքառիլ ընդդէմ յոռետեսութեան՝ որ կ'իջնէ գիշերուան պէս, համապարտ, անսահման:

Ովկիանոսը, թող ըլլայ ցաւի, ովկիանոսն է միշտ անարկու՝ բայց գեղեցիկ, իր անգունդներուն զաղանիւքներով, իր տարերային հրապրչներով:

Գիշերը թող ըլլայ յոռետեսութեան, գիշերն է միշտ, միթիւն բայց հոգեթով, լեցուն աստղերով, ջուրերուն վրայ լուսնի լոյսով, զեփիւռի չունչով, սերեւներու սօսափիւնով:

Ծննդավայր՝ Ռեքանադի: Ծննդեան թուական՝ 1798: Ծընողք՝ կոմս եւ մարքիզուհի, բայց զինք երբեք չըմբռնեցին:

Մտային արտասովոր պրոֆիւթիւն եւ սորվելու գերազօր կամք: Տակաւին մանուկ՝ կ'ընկղմի հօրենական մատենադարանին մէջ: Ինքնօգնութեամբ կը սորվի լեզուներ, ինչպէս դուն կը խմես ջուր. լատիներէն, յունարէն, եփրայեցերէն, ֆրանսերէն, սպաներէն, անգլիերէն:

17 տարեկանին արդէն ունի հսկայ հմտութիւն և խանգարուած ասողութիւն: Կը հետադատէ բանասիրական բազմակնճիռ հարցեր, ինչպէս դուն կ'ուտես հաց: Կը գրէ վարպետօրէն երկու տաղեր, դասական յունարէն, զանոնք կը վերագրէ Անակրէոնին, և գեղեցիկ դպրութեանց մասնադէտները կը հաւատան:

Կը թարգմանէ Հեղիոտոսէն, Վիրգիլիոսէն, Հոմերոսէն և ուրիշներէ:

Կը մեկնի Հոմ: Իտալիան միացած և անկախ չէր այն ատեն: Պապն ամենակալ էր յաւիտենական ոստանին մէջ. «Եկե՛ղեցոյ պաշտպան» օտարներ և տեղացի սարուկներ կը չըջէին հոն՝ իբրև տանուտէր: «Մեծ քաղաք և փոքր մարդիկ» կը խորհրդածէ իւրովի: Կ'երթայ ուխտի Իասոսի գերեզմանին: Հո'ն է որ Եւսեբիոսի քրոնիկոնին հայկական թարգմանութեան շուրջ (զոր հրատարակած էին Զօհրապեան վարդապետ և հռչակաւոր բանասէր Մայ) ուշադրաւ ուսումնասիրութիւն մը կը կատարէ:

24 տարեկանին՝ պատմաբան Նիքոլը, արքայական նախարար Բրուսիոյ, կ'ապշի իտալացի բանաստեղծին հմտութեան գիմաց և զայն կը հրաւիրէ Գերմանիա դասախօսութեան:

Չ'երթար: Չ'ուզեր հեռանալ հայրենիքէն:

Դարձ ի ծննդավայր: Զինք կը գտնենք յաջորդաբար Պոլոնիա, Միլան, Ֆիրենցէ, Բիզա, դարձեալ Ռեքանադի, դարձեալ Ֆիրենցէ:

Ամենուրեք դառնութիւն: Այն ատենուան «մեծ»երէն ոմանք կը համակրին իրեն, ուրիշներ՝ կը կարեկցին:

Յուսախարձ՝ կիներէն, յուսախարձ՝ մարդերէն:

Կեանքին վերջին չըջանին միա՛կ մխիթարութիւնն է եզբայրական բարեկամութիւն մը՝ յանձին Անտոն Ռանիէրի, որ զինք կը հրաւիրէ Նաբոլի, ուր հէք բառաստեղծը կ'ապրի հինգ տարի և կը վախճանի, 39 տարեկանին:

Այն շրջանին՝ երբ կ'ապրէր Լէոբարտի, Իտալիա, բաժան բաժան եղած կը հեծէր օտար գերիշխանութեանց տակ:

«Առ Իսալիա» տաղը, զոր շարադրեց 20 տարեկանին, խաբուած, ոտնակոխ հայրենիքի «աւա՛ղ փառացս անցաւորի»ն է և միւլենոյն ատեն ո՛ղբն է անոր ներկայ թշուառութեան:

«Տանդի յուսարձանին վրայ», ուրիշ տաղ մ'է, ուր կը յորդորէ յարգել մեծ նախնիքը և ըլլալ անոնց արժանի:

Հայրենասիրական այս երկու տաղերը Լէոբարտիի ազատատենչ ոգիի վկայութիւնն են: Բայց ան հետզհետէ սուղուե-

ցաւ իր ցաւի ովկիանոսին և յոռետեսութեան զիշերին մէջ:

Հայրենիք, Աստուած, փառք, առաքինութիւն, պարզապէս ցաւակոծ մարդկութիւնն ամոքելու համար ստեղծուած ցնորքներ համարեցաւ և մերթ յոռետես, մերթ պատրանայոյ՞լ երգեց: Հետզհետէ աստղերու պէս բացուեցան իր սրտին նուագները:

«Անուր»․ քիչ տողերու մէջ կը պատմէ բանաստեղծին վերացումը՝ համայնքին մէջ:

«Տօնի օրուան իրիկուր»․ հակադրութիւն զիշերային անդորրին և բանաստեղծին հոգեկան փոթորիկին միջև:

«Առ Աննէլո Մայ»․ կ'երագէ հայրենական փառապանծ յիշատակներէն ծագած տեսնել հիացման արժանի նո՛ր արարքներ:

«Պաղիկէ քոզս հարսնիքին առքիւ»․ կը թելադրէ կիներուն ծնանիլ մեծանձն որդիներ:

«Գնդախաղի մեջ յալթոյի մը»․ կը փառաբանէ չարքաշ կեանքն ու հելլէն խաղերը, որոնք երիտասարդութիւնը կը պատրաստեն մարտնչելու ազատութեան համար:

«Բրուսո կրսուր»․ առաքինութեան ունայնութիւնը կը ստուգէ, կը տարակուսի աստուածներու գոյութեան վրայ, (ինքզինք զգեստնուած կը զգայ չար ճակատագրէն, կ'ընդլղի անոր դէմ), ինքզինք կ'ոչնչացնէ արհամարհելով վերապրողներու լացը, արհամարհելով փառքը:

«Իր կնոջ»․ գաղափարական, երկնային կի՛նը կը փնտռէ:

«Առ Սիլվիա»․ Անդարձ մեկնած սէր մը կը վերակոչէ, թըրթոուն և զրաւիչ չեշտերով:

«Գիւղին շաբաթ», կ'ըսէ թէ հաճոյքին սպասումը աւելի գեղեցիկ է, քան ի՛նքն, հաճոյքը:

«Մայրամուտ յուսնի»․ կը արանջայ թէ երիտասարդութիւնը կ'անցնի անդարձ, անթառամ պահելով իրեն յատուկ փափաքներ, նոյնիսկ խոր ալեւոյթի մէջ:

«Գիշերային երգ Ասիոյ մեջ քափառող հովիւի մը»․ կը հարցընէ աստղերուն՝ ինչո՞ւ կեանքը, ինչո՞ւ մահը, ինչո՞ւ ցաւը:

«Գիւնեսրա կամ անապատին ծաղիկը»․ կը հռչակէ մարդուն ոչնչութիւնը բնութեան ուժերուն դէմ, հետեւաբար կը քարոզէ սէ՛րը մարդերուն միջև, իբրև նո՛յն դժբախտութեան ենթակայ արարածներու:

«Իր անձին»․ կը յուսահատի, կ'արհամարհէ ամէ՛ն ինչ:

Այն շրջանին՝ երբ «ոտմանդիք» շարժումն ակադեմիական պատմուճան զգեցած էր և ժամավաճառ կ'ըլլար ուղղութիւններ մատ-

նանիչ ընկելով, բանաձևեր չարադրելով, Լէոբարտի երգերը կը ճնէին անկախ, ինքնաբուխ, ինքնատիպ, անկորնչելի բովանդակութեամբ և թովչութեամբ օժուռ:

Ո՛չ ևս էր Լէոբարտի՝ երբ Ալֆրէտ աը Միւսէ կարգալով անոր քերթուածները՝ հիացաւ, ապշեցաւ և ի յարգանս իտալացի քերթողին՝ երգեց:

Այնուհետեւ է որ Սէնդ-Պէօլ բարեհաճեցաւ ուսումնասիրութիւն մը նուիրել Լէոբարտի:

Պէտք է յիշել նաև «Բարոյական գործեր»: Բաւական է ըսել թէ իր զդացումները՝ զորս այնքան ճարտարութեամբ արտայայտած է քերթուածներուն մէջ, դադարներու և պատկերներու վերածուած են վերոյիշեալ երկասիրութեանց մէջ, արձակ:

Եւ դեռ ունի մտածումներ, նամակներ, ուսումնասիրութիւններ:

Ի՛նչ պիտի ըսէիր, հէ՛ք Լէոբարտի, եթէ գիտնայիր թէ այսօր հայրենիքդ դտած է ազատութիւն, և կ'ուռճանայ նախանձելի աշխուժով:

Ի՛նչ պիտի ըսէիր, եթէ գիտնայիր թէ հայրենակիցներդ ըստրուկներ չեն այլեւս և քեզ կը շրջապատեն ո՛չ սառն համակրանքով մը կամ կարեկցութեամբ, այլ անհուն սիրով, հպարտութեամբ, փառքով:

Ի՛նչ պիտի ըսէիր եթէ գիտնայիր թէ այսօր իտալուհին հողեկան զեղումով մը կը կարգայ քերթուածներդ, կ'արտասանէ զանոնք յուզումով և, հարիւր տարի ետք, անա՛ կը սիրէ քեզ:

Ի՛նչ համբաւներ մթազնեցան, յորմէ՛հետէ փակեցիր աչքերդ, մինչդեռ դուն կը ճառագայթես լիալիր:

Ժամանակն անգութ է, կը փոշխացնէ բուրդեր, կը շարժէ լեռներ, կը թաղէ անուններ:

Եթէ ժի՛. դարու բանաստեղծներու ամբոխէն երեք հոգի դիմանան ժամանակի աւերին, մէկը դո՛ւն պիտի ըլլաս, մե՛ծ Լէոբարտի:

ՀՐԱԶ ՔԱՅԱՐԵՆՅ

Վեներիկ

Ա.

Ա Ն Հ Ո Ւ Ն Ը

Ես սիրեցի միտս բրնձն այս ամայի,
Եւ ցանկապատն այս՝ որ այնքան մասեւեկ
Կը զրկէ աչքն՝ հորիզոնին ծայրագոյն,
Բայց նրսեղով եւ դիտելով միջոցներ
Անկէ անդին անվախնան,
Գեմարդկային լրուրքներ, խորագո՛յն
Անդորուրին կը ստեղծեմ ի՛մ մրտխա մեջ,
Ուր սիրն հազի՛ւ չի՛ սոսկար.
Եւ տունկերուն մեջ այս երբոր կը լրսեմ
Մրտո՛ւնչն հովին, այն լրուրքի՛ւնն անսահման
Այս ձայնին հետ կը բաղդասեմ. կը յիշեմ
Յաւերժակա՛նն, անցած, մեռա՛ծ դարերն եւ
Ներկայ-ո՛ղջ դարն ու ձայնն իր: Այս անհունին
Միջեւ այսպէս մրսածուսն իմ կը խեղդուի,
Եւ քա՛ղցր է ինձ նաւաբեկիլ այս ծովուն մեջ:

Բ.

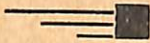
Ի Ր Ա Ն Զ Ի Ն

Այժմ առ յաւե՛ս պիտի հանգչիս
Յոգնած սի՛րս իմ: Անհետացաւ պատահին յետին
Զոր կարծեցի յաւերժական: Անհետացա՛ւ: Ըստոյզ կը զգամ՝
Մե՛ր մեջ սիրուն պատահներու
Ո՛չ միայն յո՛յսն, ի՛ղձն է մարած,
Հագչե՛ յաւե՛ս: Գուն բաւական
Բաբախեցիր: Ոչինչ չըկա՛յ զարկե՛րդ արժող,
Ո՛չ ալ աշխարհն է արժանի հառաչանքի:
Կեանքն է ձանձրոյթ եւ դառնութիւն,
Ուրի՛տ ոչի՛նչ, աշխա՛րհն է սի՛ղմ,
Այժմ հանդարտէ: Յուսահատէ՛
Վերջին անգամ: Մե՛ր սերունդին նակասագիրն ընծայեց մա՛հ,
Միմիայն մա՛հ: Արհամարհե՛
Քե՛զ, բրնձնի՛ւնն եւ ո՛յժն անարգ
Ուր ի վրնաս հասարակաց կ'իջիս, բա՛մուն,
Եւ անսահման ունայնութի՛ւնն ամենայնի:

Իտալերէն բնագրէն թարգմանեց
ՀՐԱԶ ՔԱՅԱՐԵՆՅ

ՕՏԱՐ ԱԾՈՒՆԵՐԷ
ՔԱՂՈՒԱԾ ԾԱՂԻԿՆԵՐ

ՖԻՐՆԱՆ ԿՐԷԿ

Մարդկութեան հրճուանքը, ցաւն ու երազը հայելիի մը նման կը
ցոյցանեն Ֆերնան Կրէկի գործերը: Ան երգիչը եղած է մարդկու-
թեան: Անոր արուեստը միշտ զգայուն, սիրուն, յաճախ անհասկացիւ-
կը դառնայ կեանքին հոգեւորն շուրջ: Անոր ամէն մէկ գործը շրջա-
նի մը յուշարձանը կը կերտէ:

«Մանկութեան տուն»-ը ուր ապրիչի առաջները, մեծադպային ե-
րեկոնները արթնցուցին հոգիի մը ճշմարիտ տեսողութիւնը ու «Ապ-
րեշու գեղեցկութիւն»-ը:

Կեանքը անբողջովին ցաւ է, բայց գեղեցիկ: Մեր եսասիրութիւ-
նը կը սառապի անոր մէջ...

Մեր կեանքը կապենք «կեանք»-ին՝ դառնանք մեծ շիրային մէկ
օղակը, այն աստի պիտի զսնենք արտի խաղաղութիւնը, որ կը պա-
հանէք ներդաշնակութիւն եւ հաւասարակշռութիւն: Ուրեմն պիտի է
բայենք Տիեզերքի նման ներդաշնակ:

Կարող էք երեւակայել թէ այս գաղափարներով սնած
միտք մը կա՞նք երբայրութեան ու մարդկային դասին նուիր-
ուած այս զգայուն հոգին, որքա՞ն դառնազաւ ու սառապեցաւ, տե-
նեղով մեծ եղեռնը որ քանկերոյ դարու իբրեւ մէկ անարբագրելի
արատը անչինջ պիտի մնայ ազգերու ճակտին:

Ընդհ. պատերազմէն յետոյ գրեց «Յաւագին Պատկը», բայց անոր
մեծ արտի խորը Հաւաստի ու Յոյսը հետզհետէ զօրացան ու անեզան
վերականգնումի նորանոր ճանաչներով:

Ա Ն Մ Ա Շ Ա Կ Ա Ն

ՖԻՐՆԱՆ ԿՐԷԿ

Անգին բոյրեր կը բարձրանան պարեզներէն վեր սօսառաս,
Գիտերներուն վրայ հսկող սենեակներէն ներս հանդարտ,
Խոսն ու տառապանք բախմանոս
Կոմ հոսք չոր սեղան, ծովերուն մօտ:

Անտառներու վրայ Առունն ոսկի ցանէ կենսալի,
Գիծերն յերանց կամ ցոլերը լնակին ուր երկինքը դող մ'ունի,
Տեսիլքը սէգ ամպերուն, որոնք բուրհն՝
Շօտափելի ու առկախ, ձեռակերտները հովին:

Խորհրդաւոր բոյսերու հոյզ՝ հացը մեր,
Ուր դեր ունին ջուրը ջիջ՝ ու երկնային համեմներ,
Անմահութիւնն զինուոյ, ալօյն առեւուն, պտուղները մեղրահամ,
Որոնց մէջ մարդ կը բուի ծծել արիւնը գաղջ, հողին բարմ:

Շառաչք ծովուն, երգերն թռչնոց, ազմուկ անթիւ ու երկար,
Մեղմ հառաչները ցորեանին, արժու՞մ յար:
Արեւմտեան գեփիւռի բախմոս մամուկն յետին,
Չոր յորձանքներուն մէջ խառնէ երեկոն, մէջն եղեգնութիւն:

Եւ դո՛ւք գոգսրիկ՝ շողկապներ... բաւիթը ճարգիսին,
Թաղիք մամուռին ու մարգերու մեհաբար միին,
Մեր սան ողորկ պատերուն, մայրամուտի գաղջութիւն,
Երեսակներ մարմարի մահուր փայլով խեցերուն:

Եւ այն ինչ որ ցոյցանէ այս բոլորը, կի՛ն,
Գեղեցկութիւնն է բխում քաւ միին,
Որ բովանդակէ իր մէջ գերք երկնային սափոր՝
Երանգ, Երջանակ, ծուլութիւն, համ. երգ ու բոյր:

Մտէ՛ք իմ մէջ նոր օրերու զոր ունիմ ես ապրելու,
Մտէ՛ք ուղիւտէն, բոլոր ուղիւտեամբ, մէջ իմ մարմնիս այցելու,
Աչքերէս, բերնէս, ծայրէն մասներուս քրքուուն...
Ու բոզ ձեզմով արքեմայ յաւէ հոգիս իմ գեղուն:

Ո՛վ հրաճներ, մտէ՛ք իմ մէջ, յեցուցէ՛ք զիս ամէն օր:
Ձեզմով գերեզմաններն իսկ իստուր՝
Մեզ կը հրապուրեն եւ անմահորոյ կը դառնայ
Կոյր ու խուլ, համբ կամ սառն ման...:

Թողէ՛ք որ ես ձեզմով յագեցնամ ամբողջովին
Մարմնս գուցէ օր մ'չգտնէ ձեզ բնութիւն:
Խառնին գիրկն ուր պիտի երթայ ննջել ան,
Օ՛հ, ձեզ փակել կ'ուզէ իր հետ յաւիտեան:

ՀԱՌԼԷԹ ՖԻՐՆԱՆ ԿՐԷԿ

Տիկին Հառիթ Ֆերնան Կրէկ իր մանկանարդ սարիքին մէջ գրեց
«Երիտասարդութիւնը», ուր հարուստ հոգիի մը բոլոր զգացումներուն
ազգս թեւ տուած՝ երգեց հակադաս ու ներդաշնակ: Այնտեղ կը բարձ-
րանայ նախնական անկործանելի մանկանարդութիւնի մը սիրոյ սպասան

պահերը, որոնք կը գեղեցկանան հովերու բիւր զգուսեցներուն սակ-
ինչպէս զարնան վարդը որ իր բոյրերով կ'օժե ւերնորոսը:

Սիրտը կնոջ ւր, որ հասուննալով կը մանկնայ հեզհեշտ անձնուի-
րութեան վեհուքիւնը եւ հանոյքը, ձգտուր գեղեցիկին, ու առիւն-
նուր արուեստին: Վերջապէս երիտասարդ մօր ւր առաջին ստեղծա-
գործական ցաւերն ու երազները՝ որ յղանալով զաւակը՝ կ'սարուած
կը նկատուի պարսկանութեան ւր գերագոյն խորհուրդը:

Ո՛չ տոյժի, ո՛չ խելառ յաղչակութեանց անդրադարձուր կայ
իւր տաղերուն մեջ, այլ՝ սիրող ու նուիրուած հոգիի ւր գիտակցու-
թիւնը՝ որով կ'արթնայ ու կ'արթեցնէ գեղեցիկ ու բնասուր հանոյքն
ու հրճուանքը:

Անոր գրիչը ունի մարդկային յուսաբեր մեղեդիին լնջուքիւնը,
ւայրական հրաշաքեր նուիրուելի ւր աննոտանալի պահերու զգուսե-
քը եւ կնոջ ւր ցաւերու եւ մղձաւանջներու այն սրբազան երգը՝ որ
ձշմարիտ հպարտութիւնը կը կազմէ մայրութեան:

Ո Գ Ե Կ Ո Ջ Ո Ւ Մ

ՀԱՐԱԷԹ ՖԷՐՆԱՆ ԿՐԷԿ

Ո՛վ զաւակս, դուն որ այժմ մէջս բոյն դրած,
Անձանօք, սարսամ, բայց պտուղս ես անկառկած,
Գորովս դողողօք, անտոյգ, վրադ կը հսկէ անդադար
Ու կը բաղձամ ապրիլ՝ տեսնելու համար գալոյ լոյս աշխարհ:

Կրեցի մարմնոյս մէջն աներկեւան,
Ապագայ սերունդիս ծնունդը՝ մե՛ծ հրաշքը մարդկութեան,
Բեռն գմայլելի եւ նորասեղծ հիմնի՝
Ինձ բացաքեց խորհուրդը եւ օրէնքը կեանքի:

Ո՛հ կ'ստեղծեմ, կը յղանամ, ա՛յ դարձած եմ կի՛ն,
Աշխարհի ապագան կը կրեմ մէջն իմ արգանդին:
Ո՛վ անոյժ գաւակս դրոճմուած կան արդէն ցակցիդ գրեք,
Թող ծաղկի հոգիիդ մէջ նոր օրերու պտուղը բազմաբեր:

Զգիտե՛մ թէ մասնեղ արդեօք բո՞ւրդ մանկ սովորին
Պիտի թէ կրեն իրենց մէջ ցակաս մը՝ կ'իմ ցակր երազին:
Զգիտեմ նաեւ հանգած բնասնեկան օճախին դէմ
Ի՛նչ նոր յոյսեր պիտի շողեն սիրտդ երկնանմամ:

Ի՛նչ վառք վիտս կամ բերկրանք, քանի ունիս անսպառ հոյզ՝
Սէրն իմ մայրական էեզ իբր յոյս,
Զի եթէ մի օր բախար դառնայ խաբող էեզ՝
Պիտի իյնաս գիւրը մօրկանդ ցաւակէզ:

Այսպէս հոգեւին, բնագոյարար,
Ո՛վ իմ սերերուս սերը վեհափառ,
Կը սիրեմ էեզ, պիտի սիրեմ ես էեզ յա՛ր
Ինչպէս Աստուած նախօրօք սիրեց աշխարհ:

1938

Վ. Ս. ԾՈՎԱԿ

ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

(ԱՄՓՈՓ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ՄԸ)

Կարելի է ըսել թէ Ամերիկա իր քաղաքական անկախութեան
տիրանալէն դրեթէ դար մը յետոյ էր որ գտաւ իր իմացական
ազատութիւնը: Ուրիշ խօսքով՝ այն թուականին երբ Միացեալ
Նահանգները երկարատեւ կռիւներէ յետոյ վերջնականապէս թօ-
թափեցին Անգլիոյ բռնապետական լուծը, այս երկիրը հարիւր
տարի եւս կամաւոր գերին մնաց Շէյքսպիրի և Միլտոնի գրա-
կանութեան, ինչպէս նաեւ եւրոպական և հելլէն գրականութեանց:

Այս գերիշխանութենէն ազատագրուելու համար առաջին ձայն
բարձրացնողները եղան ձէյմս Ֆէնիմօր Բուվըր (1789—1851), և
Բալֆ Ուալթօ Էմըսըն (1803—1882), և սակայն Ուոլթ Ուէրթ-
մընն էր որ բողոքի այդ ձայնը մարտակողջի փոխեց, և հին աշ-
խարհի գրականութեան դէմ ապստամբութեան շեփորը հնչեցուց:

«Եկո՛ւր, Մուսա, գաղթէ Յունաստանէն և Իոնիայէն, ջնջէ՛
այդ առաւելապէս վճարուած հաշիւները, մոռցի՛ր Տրոլա-
դան եւ Աքիլլէսը, Ենէասն ու Ողիսեւսը, «Փոխադրուած» և
«Վարձուէ» նշանը դիր Պարնասիան ձերմակ ժայռերուն վրայ,
նաեւ պատերուն վրայ գերման, ֆրանսական, սպանիական
և իտալական դղեակներուն:

Գանդի դիտցի՛ր, աւելի լաւ, աւելի թարմ և աշխոյժ և անխորձ
և ընդարձակ իշխանութիւն մը կ'սպասէ քեզի, կը պահանջէ
քեզ:

Անցաւ, անցաւ մեզի համար առյաւէտ, այն հզօր աշխարհը,
այժմ թափուր, անկենդան, ուրուական, մտաւ գերեզման,
թաղուած իր թագով ու զրահով, ոսկեղրուած Շէյքսպիրի
ծիրանի էջերով, և Թէնիսընի մեղանուշ յանգով ողբերգուած:»

Այսպէս, ահա, Ուէրթմըն իր «Սոտի Տերեւներ» խորագրով
քերթուածներու հաւաքածոյին մէջ նոր պատգամ մը բերաւ ռամ-
կապետական այս երկրի ժողովուրդին: Սովորական բանաստեղծ-

ներու նման վարդն ու մանիչակը չ'երգեց ան. այլ հասարակ խոտը, և անոր հետ մէկտեղ հասարակ մարդը, որովհետեւ բազմաթիւ է ան, որովհետեւ ասկէ առաջ ոչ մէկ բանաստեղծ երգած էր զայն: Ունիթմըն չեղեցաւ նաեւ բանաստեղծական և տաղաչափական աւանդական օրէնքներէն, և նոր ձեւ ու եղանակ մը ներմուծեց Ամերիկեան գրականութեան, որուն ապագայ սերունդներ պիտի հետեւէին: Անվարան կրնանք յայտարարել թէ Ունիթմըն Ամերիկայի ճակատագիրը ձեւա որող հսկայ ոյժերէն մէկը եղաւ:

Ուօլթ Ունիթմընէն յետոյ Էմիլի Տիքինսընն է (1830—1886) որ ճանչցուած է իբրեւ Ամերիկայի մեծագոյն բանաստեղծը: Իր ապրած դարը, սակայն, ոչինչ զիտցաւ անոր բանաստեղծութեան շուրջ: Մեր դարն է որ ճանչցաւ զայն և գնահատեց իր հանձարը: Որովհետեւ իր ձեւին և եղանակին մէջ ան կը պատկանի մեր սերունդին:

Երբ Ունիթմըն կ'երգէր ռամկապետական Ամերիկան, անոր նուաճումներն ու յաղթանակները՝ լայն և տարածուն ծովէ ծով, անդին, Նիւ-Ինկլէնտի փոքրիկ մէկ քաղաքին մէջ, իր հօրենական երգիքին տակ կամովին արգելափակուած՝ Էմիլ Տիքինսըն երգեց Մարգուն Նար, իր Նար, և այդ Նարն մէջ բովանդակուած տիեզերքը: Ունիթմըն և Տիքինսըն գրեցին և երգեցին այնպէս որ կարծես իրենցմէ առաջ բանաստեղծութիւն գրուած չ'ըլլար, որ կարծես Լօնկֆէլօ, Պրայընթ, Ունիթմընը երբէք գոյութիւն ունեցած չ'ըլլային:

Էմիլի Տիքինսընի ապրած կէս դարը Ամերիկայի գրականութեան ամէնէն փայլուն շրջանն է: Այդ տոնին է որ Նիւ-Ինկլէնտ իր ճոխ և ծաղկեալ գրականութիւնը արտադրեց: Էմըրսըն, Հէրման Մէլլիլ, Թ'հօրօ, Մարք Թուէյն, Փօ, Ունիթմէն և ուրիշներ իրենց գլուխ գործոցները լոյս ընծայած էին:

Ասոնց մէջ Էմըրսընն է միայն որ մօտ եղած է Տիքինսընի ոչ միայն աշխարհագրական դիրքով այլ նաեւ խառնուածքով և մաքրակրօն անցեալով մը, և Տիքինսըն մեծապէս ազդուեցաւ անոր խորհրդապաշտ վարդապետութենէն, որովհետեւ Էմիլի ճակատագրին բռնած ուղին էր այդ խորհրդապաշտ անհատականութիւնը, և կնոջ հանձարը գրեց անցաւ վարպետինը՝ այդ անհատականութիւնը հասցնելով Օւլթի մը: Իր ֆիզիքական հորիզոնը իր պարտեզի ցանկապատէն անդին չէր անցնէր բայց. աշխարհի առանցքը իր բնակած տունն էր, և այդ տան մէջ ամբողջ մարդկութիւնն ու տիեզերքը պարփակուած էին:

Ժամանակի տեսակետով Ամերիկեան գրականութիւնը կը բաժնուի հարեւանցիօրէն երեք շրջաններու: Առաջինն է գաղ-

թային շրջանը, երբ Միացեալ Նահանգներու կորիզը կազմող տասներեք նահանգները մէյմէկ անգլ. գաղութներ էին, և իրենց մտային ու մշակութային սնունդը կ'առնէին մայր երկրէն: Հոս արտադրուած «Գրականութիւնը» կը բաղկանար միմիայն վարչական տեղեկագրութիւններէ և կրօնական ու բարոյական քարոզներու հաւաքածոներէն:

Ամերիկեան հարազատ գրականութեան հիմը գրուած է անկախութեան կոիւններէն մինչև քաղաքային պատերազմ տեւող շրջանին մէջ:

Այս տոններուն գրողներուն մէջ կարեւոր դէմքերէն մէկն է Վաշինկթըն Ըրվինկ (1783—1859): Բարեկեցիկ ընտանիքի գաւակ, բողոքական և մաքրակրօն խիստ միտնորոտի մը մէջ մեծցած և դաստիարակուած Ըրվինկ, Ամերիկայի առաջին երգիծաբանը հանդիսացաւ: Ոչ միայն իր ապրած ընկերութեան գաղտնի շարիքները հրատարակ կը հանէր և հասարակութեան ծաղրանքին նիւթ կը հայթայթէր, այլ նաեւ հանրապետութեան և իր վարիչներուն դէմ կասաղի պայքար մը մղեց: Բիլի Վան Վիկթըր և Մէյ-Պուֆ, սակայն կը մնան Ըրվինկի մեծագոյն օժանդակութիւնը Ամերիկեան գրականութեան:

Անոր ժամանակակից և անկէ աւելի կարող գրագէտ մը ճանչցուած է Ճէյմս Յէնիմօր Քուփըր: Ազնուական գերգաստանի գաւակ, խառնուածքով և հակումով աւելի աւատապետական քան ռամկալարական, Քուփըր Ամերիկեան գրականութեան բողոքովին նոր և ջղուտ շեշտ մը ներարկեց: Իր ծանօթ գործերն են Առաջնորդները, Լրեսնը, Մօնիքրնետու Վերջինը: Առաջին անգամ ըլլալով Քուփըրն էր որ բերաւ ռոմանթիք շունչը նոր աշխարհի գրականութեան:

Էտկար Ալան Փօ, անտարակոյս հանձար մը, և Ամերիկայի լաւագոյն բանաստեղծներէն մին, կը մնայ ամենէն զժբախտը, գրեթէ, ողբերգական դէմք մը: Ամերիկեան հանրապետութեան (1809—1849) ծնունդ, կարծես օտար երկինքներէ ինկած անծանօթ մը մնաց իր ապրած շրջանին: Պատանի հասակէն Փօյին վիճակուեցաւ, թափառաչըլիկ կեանք մը ապրել: Իր ծնողքը չ'ըջիկ թատերական խումբի մը կը պատկանէին և Փօ ծնաւ Պոսթոն: Իր ծառայութիւնը բանակին մէջ, իր ամուսնութիւնը և ընկերային յարաբերութիւնները նոյնիսկ Պալթիմօրի մէջ իր մահը, ողբերգութիւններով լեցուն են: Կարծես աստուածներէն հալածուած ուրուական մըն էր: Այդ է պատճառը որ իր արձակ գրականութիւնը սարսափ լեցուն պատմուածքներ են, և իր բանաստեղծութեան մէջ իսկ գեղեցիկն ու սիրունը երազական են: Թամսթրէյն և Ագուարը իր լաւագոյն ոտանաւորներն են:

Վերը բսինք թէ Ամերիկեան գրականութեան ազատագրու-
թեան համար առաջին ձայն բարձրացողներէն մէկն էր Բալֆ
Ուարթո Էմբրսըն: Քննադատական վերլուծումով դժուարին է
գրականութեան մէջ որոշ տեղ մը յատկացնել Էմբրսընին: Իսկա-
կան իմաստով Էմբրսըն ոչ բանաստեղծ է և ոչ ալ վիպագիր: Ան
կը մնայ Ամերիկայի մեծագոյն բարոյախօսը և փիլիսոփան: Եւ
սակայն, Էմբրսըն այնքան մեծ ազդեցութիւն մը գործեց իր գա-
րու գրականութեան վրայ որ քիչ Ամերիկացիներ կարողացան են
հաւասարիլ անոր: Պէտք է անցողակի յիշել այս շրջանի պատ-
կանող ուրիշ ականաւոր գէմքեր, որոնք առաւել կամ նուազ չա-
փով իրենց անջնջելի գրոշմը ձգեցին Ամերիկեան գրականութեան
վրայ: Ատոնցմէ են Հէնրի Տէյվիս Թօրօ (1817—1862), Միտնի
Լէնիէր, Նաթանաէլ Հօթհօրն (1804—1844), որուն ամենէն ծա-
նօթ գործերն են Կարմիր Նամակը և Կրկին Պատմուած Պատմու-
քիւններ: Հէրման Մէլլիլ (1819—1891), որուն Մօպի Տիքը իրա-
ւամբ Ամերիկեան գրու զործոցներէն մէկն է:

Այս շրջանին մէջն է որ Ամերիկան իր գրական գիտակցու-
թեան կը մտնէր: Կայ նաեւ երրորդ ժամանակամիջոցը, որը կը
բովանդակէ քաղաքային պատերազմէն մինչեւ քսաներորդ գա-
րու սկիզբը:

Քաղաքային պատերազմէն յետոյ անագին յեղաշրջում մը
տեղի ունեցաւ այս երկրին մէջ, յեղաշրջում մը որ աւանդական
տնտեսական զարգացումներէն հիմնովին փոխեց: Այս պա-
տերազմին յաջորդեց ճարտարարուեստականութիւնը, և գիտու-
թեան օժանդակութեամբ բնութեան նուաճումը: Այս ատեննե-
րուն էր որ միջին դասակարգ մը երեւան ելաւ, և աշխատաւո-
րական կարգերը սկսան կազմակերպուիլ:

Ամերիկայի արեւմտեան հորիզոնին վրայ նոր հարստութիւն-
ներ գտնուեցան: Քարիւղ, պողպատ, ածուխ, պղինձ, և հեռա-
ուաւոր Գալիֆօրնիոյ մէջ ալ ոսկի: Դրամագլուխը, փոխադրու-
թիւնը, մեքենաները սկսան բազմապատկուիլ, և երէկի ազատ
Ամերիկան դարձաւ թաղանթի և շահագործումի ընդարձակ գաշտ
մը: Երկրին բնական հարստութիւնները պետութեան ձեռքէն
անցան անհատներու ձեռքը:

Քաղաքական և տնտեսական այս կացութիւնը անպայման ծնունդ
պիտի տար նոր Ձայնի մը որ պիտի ներկայացնէր Ամերիկան, ար-
եւմուտքը, նոր սահմանագլուխը: Այս շրջանին կարկառուն
գէմքն է Մարք Թուէյն (1835—1912) (Samuel Clemens): Հա-
րազատ ամերիկացի մըն էր Թուէյն որ անգլիական և եւրոպա-
կան ամէն հետք թօթափած, կը խորհէր, կը խօսէր և կը գրէր
այնպէս ինչպէս որ ժամանակին ոգին կը պահանջէր: Այդ ոգին
Ամերիկեան նոր հոգեբանութեան մը և գրականութեան մը ոգին

էր որ արեւմուտքի մէջ ձեւաւորուելով կը տարածուէր զէպի
Ատլանտեան ծովափ: Ուրիշը՝ Տիյն Հաուէլը, Ամերիկեան գրա-
կանութեան կարպեաններէն մին, Թուէյնը անուանեց «Մեր գրա-
կանութեան միակ և անբաղդատելի Լինքընը»:

Մարք Թուէյն ճանչցուած է իբրև Ամերիկայի մեծագոյն եր-
զիծարանը: Իր Թալ Սոյրը, Հրքլպիի Ֆիկը, և Քրնէրիքը Եան-
ֆի մը Արքուր քաղաւորի պալատին մեջ գործերը կը ճանչցուին
իրեւ գրու զործոցներ: Իր երգիծանքը աւելի խայթող պիտի
ըլլար Էթէ Մարք Թուէյն երկիմաստ նշանակութիւններ չի գնէր
իր բառերուն մէջ: Իր նշանակէտը հեռու էր, և իր սլաքները չի
կրցան համարիլ իրենց նպատակին: Վէրնին Փարրինկլթըն քննա-
դատը կ'ըսէ թէ՝ «Մարք Թուէյնի ուղեղը գրական ուժածիքներով
լեցուն էր, բայց կատակարանը յաղթեց երգիծարանին, և Թուէյն
վախցաւ այդ ուժերը պայթեցնել»:

Սակայն նոր ձայներ սկսան լսուիլ արեւմուտքէն, նոր հո-
գիներ որոնք աւելի համարձակօրէն պիտի նետուէին ընկերային
պայքարին մէջ և պիտի յարձակէին իրենց տեսած շահագործում-
ներուն վրայ:

Պէտք է նկատել նաեւ նորագոյն շրջանը որ քսաներորդ գա-
րու առաջին երեք տասնամեակը իր մէջ կ'առնէ: Այս միջոցին է
որ Ամերիկան ելաւ իր պատեանէն և դարձաւ աշխարհի հզօր
կայսրութիւններէն մէկը: Ոչ միայն ներքին արտագրութիւնն ու
փոխադրութիւնը ինկան սահմանափակ թիւով անհատներու ձեռ-
քը, այլ պետական զաւակիցներու աջակցութեամբ այդ անհատ-
ները սկսան իրենց նւաճողական սխրագործութիւնները տանիլ
Ամերիկայի սահմաններէն անդին, Փիլիպեան կղզիներ, Գուպա,
Վէնէզուէլա, Մէքսիքօ և ինչ:

Այս օրերուն էր որ Ֆրէնք Նօրիս սկսաւ գրել իր Octopusը
և Pitը, որոնցմով ան երեւան կը հանէր երկաթուղային և ցո-
րենի մենաաէրերուն շահատակութիւնները: Ըփթըն Սենքլէր իր
Jungleով պարզեց Շիգակոյի սպանդանոցներու մէջ կատարուած
շահագործումները:

Անգլիացի գրագէտ մը ըսած է թէ Ամերիկայի լաւագոյն ար-
տագրութիւնը վէպիկներու գրականութիւնն է: Եւ որքան իրա-
ւացի է այս յայտարարութիւնը: Մանաւանդ քսաներորդ դարու
առաջին քառորդը ամէնէն ճոխ շրջանն է այդ վէպիկներուն. Ա-
տոնց գլխաւորն է Օ. Հէնրի (Միտնի Փօրթըր) (1862—1910), ու-
րուն կարծ պատմուածքները ժամանակ մը գրեթէ ամբողջ Ամե-
րիկայի ընթերցումին նիւթ կը հայթայթէին: Անոր հետեւողնե-
րուն մէջ յաջողագոյններն են Շէրվուտ Էնտէրսըն, (1876 —)
Էտնա Ֆրէյզըր, և ուրիշներ:

Բանաստեղծութեան դաշտին մէջ Ուօլթ Ուէրթմընի և Էմիլի Տրքինսընի հետ պէտք է դասել Քարլ Սանտպըրկը, Բոպերթ Ֆրոսթը, Էտվին Այչինկթըն Բապենսըն և Վաչէլ Լինտդի:

Ուօլթ Ուէրթմըն իր բանաստեղծական գուշակութիւններէն մէկուն մէջ ըսած էր թէ արձակ բանաստեղծութիւնը Ամերիկայի կատարեալ արուեստը պիտի դառնայ: Թերեւս տակաւին կանուխ է ըսել թէ Ուէրթմընի գուշակած մարդը Սանտպըրկն է: Բայց ան գրեթէ մինակն է Ամերիկեան վերածնունդի բանաստեղծներուն մէջ որ Ուէրթմընի մարգարէութիւններուն և երազներուն իրականացումը մօտեցուց: Սանտպըրկի բանաստեղծութիւնը ամփոփուած է քանի մը հատորներու մէջ: «Շիգալոյի Ոսանաւորներ», «Մուխ և Պոլպաս» և ուրիշ փոքրիկ հաւաքածոներ:

Ամերիկեան վիպագրութեան մէջ ամէնէն ծանօթ դէմքերն են ձէք Լանտըն (1876 - 1916) որ առաջին բնապաշար եղաւ: Թ՛հէտտոր Տրայզըր, որ իրապէս տիտան մըն է վիպասանական ասպարէզին մէջ: Յաճախ անոր կ'ակնարկուի իբրև Ամերիկեան Զօլան: Իր գլուխգործոցն է «Ամերիկեան Ողբերգութիւն Մը»: Կին գրողներուն մէջ արժանի համբաւ մը չինած են իրենց գրական արտադրութիւններով Էտիթ Ուօրթըն և Ուիլլա Քէյթնըր: Այս վերջինը ճանչցուած է իբրև Ամերիկեան վիպասանութեան արուեստագիտուհին: Իր ոճին սահունութիւնը, իր մշակուած լեզուն և գեղեցիկ նկարագրականները իրաւամբ իրեն համար շահած են այդ տիպոսը:

Պէտք է յիշել վերջին անուն մը որ միակ Ամերիկացին եղաւ Նոպէլի մրցանակին արժանացող: Սինքլէր Լիուիս, ներկայիս Ամերիկայի մեծագոյն վիպագրողն է: Իր «Մէյն Սթրիթ»ը, «Պեպիք»ը, «Էլմըր Կենքթին», և «Էրրօսմիթ»ը, և մանաւանդ «Հոս Զի կրնար Պատահիլ»ը, իր լաւագոյն գործերն են:

Կան տակաւին երիտասարդ գրողներ, որոնց արժէքին դնահատուած պէտք է վերապահել ասպագային: Այսպէս, Ճան Տօս Փասօս, Էրնէսթ Հէմինկուէյ, Ճէյմս Ֆարրէլ. Ուիլլեմ Ֆօլքնէր, Ուիլլեմ Սարոյեան, տակաւին իրենց մեծագոյն գործը չեն տուած: Բայց Ամերիկեան միջավայրը, ընկերային և անտեսական յարափոփոխ պայմանները պիտի արդիւնաւորեն անոնց գրական աշխատանքները, և անոնք ալ պիտի բերեն իրենց արդար բաժինը Ամերիկայի ճոխ գրականութեան:

Նիւ-Եօրկ

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

ԱՅՈՒՂ ՍԱՅԵԱԹ ՆՕՎԱՅԻ

ԱՆՅԱՅՏ ՄԻ ԵՐԳԸ

Երեւանի Պետական Թանգարանի պատմա-գրական բաժնում, մի ապակեգարդ պահարանում, ցուցադրւած է յայտնի քնարերգակ-աշուղ Սայեաթ Նօվայի ձեռագիր «Կարբար»-ը որի մէջ ամփոփուած հայերէն երգերն առաջին անգամ լոյս տեսան 1852 թ. Մօսկւայում, բանասէր Գէորգ Ախվերդեանի ուսումնասիրութեամբ: Այնուհետև անցան տարիներ եւ աշուղի ձեռագիր մատնան տոանծին ուսումնասիրութեան նիւթ դարձրին նաև բանասէր Գէորգ Ասատուրը, բանաստեղծ Յովհաննէս Թումանեանը եւ ուրիշներ:

1926 թւականին, երբ որպէս գիտական հսկիչ, պաշտօնավարած էինք Երեւանի Պետական Թանգարանում, յիշեալ «Կարբար»ը մանրակրկիտ ուսումնասիրութեան ենթարկեցինք, պարզելու համար երկու էական հանգամանք. 1) Ո՞ւմ ձեռքով է գրուած «Կարբար»-ը եւ 2) Աշուղ է Սայեաթ Նօվան, թէ՞ ոչ: Անհրաժեշտ է պարզել մանաւանդ վերջին կարեւոր կէտը, որովհետև պատմաբան Լէօն Երեւանի «Խորհ. Հայաստան» օրաթերթում, առանց փաստական տեւալների եւ առանց գիտական վերլուծութեան, աղաւաղելով պատմական իրողութիւնը, ժխտում էր Սայեաթ Նօվայի աշուղական կերպարանքը: Անհրաժեշտ էր դիւրիմացութիւնը պարզել եւ հակադրել Լէօն անհիմն տեսակէտին: Եւ հէնց նոյն «Խորհ. Հայաստան» օրաթերթում Սայեաթ Նօվայի երգերից առաջ բերելով փաստական աղբիւրներ, ապացուցեցինք, որ Լէօն տեսակէտն ո՛չ միայն անհիշող է եւ չի դիմանում քննադատութեան, այլ եւ նրա մօտեցումը միանգամայն զուրկ է գիտական վերլուծութիւնից: Եւ փաստն այս է, որ Սայեաթ Նօվան եղել է աշուղ:

Հմուտ եւ վաստակաւոր բանասէր՝ Գ. Ասատուր եւս «Խոր. Հայաստան» թերթում հաստատեց, որ Սայեաթ Նօվայի մասին մեր արձանագրած տեսակէտը միանգամայն ճիշտ է:

Ահա լէօի պատասխան-յօղածը պատրաստելիս եւ Սայեաթ Նօվայի ձեռագիր մատեանը քննելիս մեր ուշադրութիւնը գրաւեց աշուղի մի երգը, որ հիւսւած էր հայերէն եւ թուրքերէն խառն լեզուներով, (սկսում է երկու բառ հայերէն, ապա յաջորդում թուրքերէն, յետոյ դարձեալ հայերէն եւ թուրքերէն): Քննելով երգի կառուցւածքն ու հիւսւածքը, եկանք այն եզրակացութեան, որ նա կազմւած է հայերէն եւ թուրքերէն սարբեր երգերից որոնք աշուղի վարպետ գրչի տակ միանալով՝ աշուղական մի նոր երգի ձեւ են ստացել:

Այդ առիթով էլ նորից թերթելով Գ. Ախվէրդեանի 1852 թ՞ Մօսկւայում հրատարակւած յայտնի «Սայեաթ Նօվա» գիրքը, ինչպէս եւ Գէորգ Ասատուրի «Բանբեր»ում եւ «Ազգագրական հանդէս»ում լոյս ընծայած անյայտ նոր երգերն ու «Հրատարկ. Բ. Հ. Կուլտուրական Միութեան» 1914 թ. լոյս ընծայած գրքոյկը, տեսանք, որ բոլոր հրատարակութիւնների մէջ էլ պակասում է յիշեալ երգը:

Ընդգծենք եւ այն, որ Գ. Ախվէրդեանն աշուղի «Դաւթար»ը օգտագործել է բաւական ազատ եւ առհասարակ չի կենտրոնացել թրքախառն երգերի վրայ: Նոյնպէս հետագայ ուսումնասիրողները հայերէն եւ թուրքերէն խառն հիւսւած այդ երգից, թւում է, որ գրչախաղի տպաւորութիւն են ստացել եւ անուշադրութեան մատնելով՝ չեն մտցրել իրենց հրատարակութիւնների մէջ:

Այդ անտիպ երգը գրւած է «Դաւթար»ի 14-րդ էջում, բոլորազրով: Չունի ժամանակաթիւ եւ մի քանի տողեր էլ, դժբախտաբար, աղաւաղել են: Թուրքերէնի հետ հիւսւած հայերէն տողերն անջատելով վերականգնեցինք ոտանաւորը, որ սիրային բնոյթ ունի: Նրա մէջ աշուղն արեւելեան գունեղ ոճով եւ պատկերաւոր համեմատութիւններով երգում է իր «Գողալին», երգում է նրա «Դաստառէհան» մագերը, «կալամով քաշած» ունքերը, աստղանման աչքերը, անգին քար ատամները: Ահա երգի ամբողջական պատկերը.

«Մագիր ունիս դասա ուհան,
Ունեւոյ կալամ քաւած.
Թերթերուկրդ նիս ու նաւսար,
Աչկիրքս օսկէ փիպա,
Ասղի նրման հավասար,
Չանքս արաւ դավար-դավար:

Ակրոսնիրքս անգին քար,
Պոսեմէս միլլըր է կաքում.

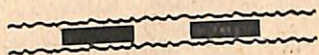
Վիզս է նրման դարդարի,
Ինն ամա չիս դար-դարի,
Մում դունգրս արավ ինն սարսարի:

Գիշեր-ցերեկ եւխի մեջըն
Կանչում իմ աման-աման,
Հոսրդ գուգա աննրման.

. . . . .
: . . . .
(*)

Շամաման կու բխեցնե
Կաքնե ախպուր չայիր-չիման,
Սայեաթ Նօվու գօգալն աննման է,
Մարբու հոգին կու հանե,
Մարալ, եւխրդ ինն կսպանե:»

Պատեաւորի լեզուն, կառուցուածքը, բարբառը եւ վերջապէս Սայեաթ Նօվա անուան յիշատակութիւնը հաստատում են մի հանգամանք, որ դա աշուղի գրչին է պատկանում (*):
ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

[*] Պակասում է:
[*] Տես այդ մասին մեր յօդուածը Թիֆլիսում հրատարակւող «Պրալեսար»-ի Ա. Ե.
1926 թ. 124-ում:

ԱՄԻՐՏՈՎԼԱԹ ԲԺՇԿԱՊԵՏ

Ո՞վ էր Ամիրտովլաթ, որուն հինգհարիւրամեակը տօնեցին այս ամիս (1938 Յունուար) Բարիզի և Մարսիլիոյ Հայերը:

Ամիրտովլաթ՝ ժն. դարու մէջ փոքր Ասիոյ Ամասիա քաղաքը ծնած հայ բժիշկ մըն է, որ չորս գիրք գրած է և իր անունը անմահացուցած:

Այս գրքերն են Ա.— Օգոս Բժեկուրեան, Բ. Անգիսաց Անպիս, Գ. Ախապասիւն և Դ. Գիրք Ռամկական:

Ամիրտովլաթի զիտութեան աստիճանը ցոյց տալու համար ըսեմ, թէ ան գիտէր 5 դար առաջ՝ սխսուրին օղուաները, արեւաբուժութիւնը և այլ նորութիւն համարուած դարմանները: Գիտէր նաև իրմէ առաջ գոյութիւն ունեցող գործերը հայ բժիշկներու, որոնց անունները կը յիշատակէ իր գրքերուն մէջ, ինչպէս՝ Ահաբան բժիշկ, և որդին նորա՝ Ստեփանոս բժիշկ, և սոհմն նոցա՝ Ճոշիւն բժիշկ, և արգիս բժիշկ, և Յակոբ բժիշկ, և Դեղին բժիշկ, և Սիմաւոն բժիշկ, և Վահրամ բժիշկ, և Մխիթար բժիշկ, որ չստ գրեանք չիներ էին:»

Ամիրտովլաթ զանազան տեղեր պարտելով բուսաբանական հետազոտութիւններ կատարած է, ինչպէս իրմէ առաջ ըրած են յոյն և արաբ բժիշկներ, գեղերու բնոյթը փորձելու համար:

Ամիրտովլաթ կ'ըսէ. «Շատ դարիպութիւն էի քաշել, և զժամանակին դարն և զբարին զպատանմունքն էի կրել, զկարօտութիւն և զաղքատութիւն էի քաշել. ի յերկրէ յերկիր շատ բժշկութեան զարուեստն էի գործել. և փորձել էի ես իմ միտքն՝ շատ տեղեր. և շատ ծառայել էի հիւանդաց, և մեծամեծաց, և իջխանաց, և հաղարապետաց, և հարիւրապետաց, և քաղաքացոց, և աղքատաց, մեծի և փոքու. և շատ չար ու բարի էի տեսել, և հմանց եղաւ ես հիմի, որ ո՛չ կարօտութեան կու ինդամ, և ո՛չ աղքատութեան կու տրամիմ. և զամէն չար և բարին՝ մէկ կու տանեմ. և անձողել եմ այս ամենայն ցանկութենէն կենցաղոյս:»

Ամիրտովլաթ իր գործերէն երեքը գրած է իսթանպուլի մէջ, բնակելով Ս. Նիկողայոս եկեղեցւոյ մէկ խուցին մէջ, 1478ի ժամանակները: Եղած է Փաթիւ Սուլթան Մէհմէտի պալատական բժիշկ՝ արժանանալով բարձր պատիւներու: Մեռած է հաւանապահաբար Պրուսայի մէջ 1496ին: Իր «Անդիտաց Անպէս» գործը միայն հրատարակուած է իմ կողմէս, 1927ին, Վիեննայի Մխիթարեանց քով:

Փարիզ

Կ. Յ. ԲԱՍՄԱԶԵԱՆ

Ա Ր Ո Ւ Ե Ս Ս

ՀԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ
ՆԿԱՐՉՈՒԹԻՒՆ
ՊԱՏՄԱԳԵՂԱՐՈՒԵՍ
ԹԱՏՐՈՆ
ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ

Հ Ա Յ Կ Ա Կ Ա Ն Պ Ա Լ Ա Տ Ն Ե Ր Ը

Շատ բան գրուած, խօսուած է հայկական քրիստոնէական կրօնքի ճարտարապետութեան մասին: Այն աստիճան որ, շատերու մտքին մէջ սա գաղափարը կազմուած է թէ մեր ճարտարապետութիւնը կ'ըսկսի քրիստոնէութենէն ասդին և կրօնական ճարտարապետութիւն մըն է միայն: Նոյն իսկ կան ուրիշներ ալ որ կը կարծեն թէ հայ ոճի պարծանքը՝ կաթողիկէ գմբէթը՝ կրօնական յուզումի և ներշնչումի արդիւնք ըլլայ:

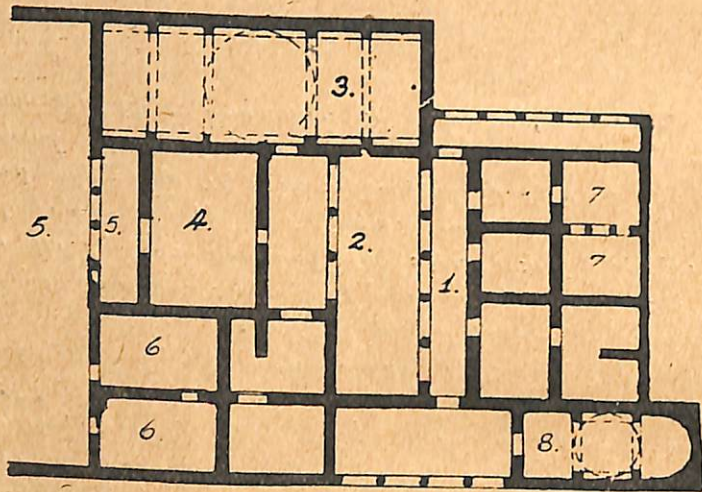
Իրականին մէջ հայկական ճարտարապետութիւնը կ'սկսի շատ հինէն, քրիստոսէ առաջ՝ հայ հեթանոսական շրջանէն: Արդէն՝ քարի և պրօնդի դարերէն մնացած կիկլօպեան անտաշ որձաքարերով շինուած քաղաքներու և բերդերու մնացորդները դեռ Հաստանի մէջ (Երուանդաշատ, Բագարան, Օճախլու, Շիշթէբէ, Տէրպէնտ, Տիրէքլի, Ղափըլը, Հոռոմ, Քրքտէյիրմէն, Հաճի Խալի; Թալին և յն.) կուզան հաստատել թէ այդ երկրին մէջ գոյութիւն է ունեցած քաղաքակրթութիւն մը և ճարտարապետութիւն մը:

Այս ճարտարապետութիւնը սկսաւ իր ինքնուրոյն ձեւը գրանալ երբ երկաթէ շինուած գործիքներով կարելի եղաւ կոփել ու կոկել, յղկել ու տաշել քարերը և զանոնք վերածել աւելի փոքր ծաւալներու: Այսպէսով՝ շինուածաձեւը կ'ստանաք ճկնութիւն մը, ոճը կարենալ ձեւաւորելու համար: Արդէն Ուրարական շրջանին ոճը կ'սկսի տաշուած քարի գործածութիւնը Հայաստանի մէջ, և ան կէց ասդին, հետզհետէ կը զարգանայ ճարտարապետութիւն մը, որ Հայկազեան և մանաւանդ Արշակունիներու իշխանութեան վերոր Հայկազեան և մանաւանդ Արշակունիներու իշխանութեան վերջերը անհամեմատ զարգացումի մը հասած էր. որքան կրօնական մեհնաններու շինութիւններով, նոյնքան նաեւ աշխարհիկ շինութիւններու տեսակէտով. կամուրջ, բերդ, բաղնիք, ապարանք ու պալատ: Այս շինութեան զանազան մարդերուն մէջ, հայկական ճարտարապետութիւնը ետ չէր մնար իր զրացիներուն շինութիւններէն:

Այնպէս որ քրիստոնէութիւնը, Հայաստանի մէջ գտաւ, արդէն տեղաւորուած ո՞՞ մը և չինուածակերպ մը: Այս ո՞՞՞ն չինուածքներէն ան օգտուեցաւ ձեւափոխելով և նոր ծէսին յարմարեցնելով հայկական մեծահանր և զարդերը: Սակայն հայ իշխաններու և թագաւորներու ապարանքներն ու պալատները մնացին անփոփոխ:

Թէեւ կրօնական յիշատակարաններուն չափ բազմաթիւ աչ-

Հայկական պալատի տեսքը մը Վերակազմութիւն
Ս. ձեւափոխեցանի

խարհիկ բնակարաններու մնացորդներ չեն հասած մեզ, սակայն գտնուած քանի մը պալատներու և ապարանքներու մնացորդները ուշադիր քննելով և մեր մատենագիրներու տուած թէեւ հազուադիւրս սակայն թանկագին նկարագրութիւններէն օգտուելով, կրնանք վերակազմել աշխարհիկ ճարտարագետութեան գոնէ գլխաւոր գիծերը:

Բնական է թէ չինուածաձեւի մը ուսումնասիրութիւնը կատարելու համար աւելի ձեռնտու է քննել իշխանական չինութիւններու ձեւը, քան հասարակ բնակչութեան բնակարաններու ձեւը: Որովհետեւ առաջին չինութիւններուն մէջ արուեստը իր կատարելութեան հասնելու բոլոր ազդակները կը գտնայ: Մինչդեռ երկրորդ ձեւի չինութիւնները՝ առ հասարակ խնայողական չինուածքներ, չեն տար արուեստին իրական պատկերը և կը կազմեն խորքին մէջ իշխանական չինութիւններու մէկ յազաւուածք:

Հայկական բոլոր բնակարանները ունեցած են նրբանցք մը

որ կը կոչուէր «փողոց» (1), որուն վրայ, աջին թէ ձախին կը բացուէին բնակարանին, պալատին միւս բաժանումները: Այս փողոցը ծածկուած էր քարաչէն կամարով մը, ինչպէս մնացեալ մասերը կամարակապ ծածկոյթով էին: Իշխանական ապարանքին «Փողոց»ին վրայ կը բացուէր «Սրահ»ը (2), որ, երբեմն՝ պարզ սիւնաշարքով մը կը բաժնուէր անկէ (Ներսէսի պալատը Զուարթոցի մէջ): Այս «Սրահ»ը կը ծառայէր որպէս տեսակ մը սպասման վայր: Հոս էր որ նախարար, իշխան, դեսպան կ'սպասէին թագաւորէն ընդունուելու: «Սրահ»ին վրայ կը բացուէին կարգ մը դուռներ, դանազան բաժանումներու յատուկ: Այս դուռներէն մին կը բացուէր պալատին էն կարեւոր մէկ բաժանումին վրայ, այն է «Տաճար»ը (3): «Տաճար»ը երկայն, քառանկիւն, մեծ չինուածք մըն էր, որմնասիւններով զարդարուած և քարաչէն կամարակապ ձեղունով: Այս վայրը, պալատին խրախճանութեանց և հանդէսներու յատկացուած բաժինը ըլլալով շատ մեծ խնամքով և ճոխութեամբ կը շինէին (տե՛ս, Թոմաս Արծրունի): Քանդակներ, արձաններ, նկարներ կը զարդարէին պատերն ու ձեղունը: Ընդհանրապէս «Տաճար»ը պատուհան չէր ունենար և կամ գտնուածները կը ծածկուէին, որոնք կը ծառայէին օդ ստանալու և որոնք դրուած էին պատերու վերի մասերը: «Տաճար»ին լոյսը կ'ստացուէր տանիքէն գլխի մը միջոցաւ:

Ահա, այս դմբէթն է որ տուաւ մեր քրիստոնէական եկեղեցիներու հայկական կաթողիկէին նախատիպը:

«Սրահ»ին վրայ բացուող ուրիշ դուռ մը կը տանէր «Դահլիճ»ը (4) ուր թագաւորը ժողովի կը նստէր իր աւագանիին հետ: «Դահլիճ»էն կարելի էր անցնիլ «Նրապարակ»ը (5), որուն ծածկուած մասը կը ծառայէր որպէս դատարան, ծանրակշիռ դատեր տեսնելու, իսկ բացօթեայ մասը կը ծառայէր թագաւորին՝ իր ժողովուրդին ներկայանալու և աղերսագիրները ստանալու: Ենթադրին այս մասին մէջ կը մտնային նաև «Գիւլանատուն»ները (6):

Փողոցին միւս կողմը, բոլորովին անջատուած՝ կը գտնուէին ընտանեկան բնակութեան յատկացուած բաժինները՝ լոգարան, հանդերձարան, խոհանոց, և այլն: Այս մասին մէջ գլխաւոր չինուածքը կը կազմէր «Առագաստի սենեակ»ը (7), որ աւելի ճիշդ կազմուած էր երկու իրարու կից սենեակներու միացումով: Այս սենեակները բաժնող պատին տեղ կար վարագոյրով ծածկուած սիւնաշարք բաժանում մը:

Այս չինութիւնները այնպէս մը իրարու համադրուած էին և այնպէս մը իրարու կապուած, որ, բազմաթիւ բաժիններ հնարաւորութիւնը չունէին պատուհան ունենալու: Արդէն հայկական չինուածքները շատ քիչ պատուհան ունէին և լոյսը բոլոր բաժա-

նուններու համար ալ կ'ստացուէր տանիքէն: Այս պատճառաւ ալ, անհասարակ հայկական շինուածքը միայարկանի կ'ըլլար: Շատ հազուադէպ է որ (Անիի թագաւորական պալատը) գտնուին երկյարկանի շինութիւններ:

Քրիստոնէութեան մուտքովը իշխանական ու թագաւորական ապարանքները ստացան յաւելում մը, ընտանեկան մատուռի (8) շինութեամբ:

Հին հայկական վարք ու բարքերը կը պահանջէին, բնուարանները երկուքի բաժնել: Այս բաժանումներէն ընտանիքին յատկացուած բաժինը օտարներու առջեւ փակ էր, թէեւ, «Տաճար» խորհրդանշանութեանց, կիները բաժին կ'առնէին ու ներկայ կ'ըլլային:

Անա իր ընդհանուր դիժերուն մէջ հայ իշխաններու պալատը՝ Ոչ-իշխան, հարուստ հայերու բնակարանները կը ջանային նմանիլ այս ապարանքներուն և դանաղան յապաւումներով կը մտենային անոնց շինուածքին: Բնականաբար՝ սրահը, դահլիճը, հրապարակը և մատուռը կը ջնջուէին: «Տաճար»ը կը վերածուէր «հարսանիքի սենեակ»ին ուր կը կատարուէին կերուխումները և դուարձութիւնները: Այս շինութիւնը կ'ըլլար աւելի համեստ, շինողին հարստութեան համեմատ, վերածուելու համար աղքատին «թոնրատան»: Առաջաստի սենեակն ալ կտրելի եզածին չափ կը ջանային պահել: Ամէն անոնք որ քիչ թէ չատ կարողութիւն ունէին, անպատճառ իրենց բնակարանին մէջ կը պահէին հարսանեկան և առաջաստի սենեակները:

Չարգարանքի տէսակէտով, իշխանական ապարանքները ճոխ էին սիւնաշարքերով և քանդակներով, որոնք կը նմանէին, գծադրութեամբ՝ կրօնական շէնքերու զարգարանքներուն, բոլորն ալ աւնուած ասեղնագործութեան պատկերներէ և գծադրութիւններէ: Քանդակագործուած փայտեր, դուռ, սիւն և այլն, առատօրէն կը գործածուէին, կազմելով այս շինութիւնները մէյմէկ գեղարուեստական վայր:

Լօզան 1938

Ս. ՃԵՎԱՀԻՐՃԵԱՆ
Ճարտարագէտ

Վ Ա Ր Դ Ա Ն Մ Ա Խ Ո Ւ Մ Ե Ա Ն

(Դ Ի Մ Ա Ն Կ Ա Ր)

Առ հասարակ այն համարումը կը տիրէ մեր մէջ, թէ հայ ժողովուրդը բնածին յատկութեամբ մը չատ արուեստագէտ չ'ար-

տագրէ: Ըստ երեւոյթին, մասամբ ճիշդ է այս մտեցումը, բայց կը կարծենք թէ պղտիկ սրբազրութեան մը կը կարօտի: Աւելի ճիշդ պիտի ըլլար, եթէ ըսէինք թէ խրաքանչիւր սերունդ իր

երիտասարդութեան մէջէն շատ արուեստագէտներ կ'արտադրէ,
բայց ատոնք երբ կը կրթնին իրենց երեսունին գրեթէ բոլորն ալ կը
թափփին եւ պատահաբար հատ մը կամ երկու, ցցած իրենց ան-
հատականութեան մեծութիւնը, առաքեալներու պէս կ'ընթա-
նան կեանքին մէջէն, ստեղծագործելով մինչեւ իրենց վերջին
չունչը, իւրաքանչիւր քայլափոխի մէկ մէկ հրաշագեղ կեանքեր
հնարելով: Այդ բացառութիւններէն մէկն ալ, մէկ երկու ասորի
առաջ անհետացած Վարդան Մախոխեանն էր:

Երբ կը փորձուիմ իր յիշատակին սա քանի մը էջերը գրի
առնել, յաջորդաբար, խոր և անջնջելի յիշողութիւններ աստի-
ճանաբար մէջս ծնունդ կ'առնեն: Նախ, 1925 թուականին Փա-
րիզի մէջ սարքած իր մեծակառոյց ցուցահանդէսը. այդ օրերուն
Պոլէն, գրեթէ մէկ քանի տարիներու զանազանութեամբ մը տե-
ղաւորուած Փարիզ, առաջին անգամ ներկայ պիտի գտնուէի հայ
անուանի արուեստագէտի մը նկարահանդէսին: Եւ ինչ անձկու-
թեամբ կը բարձրանայի սանդուղներէն վեր, նախորօք արդէն հա-
մակուած Ծովանկարիչ Մախոխեան» անունէն: Ատկէ վերջ յա-
ճախակի հանդիպումներս ու պտոյտներս իրեն հետ՝ Փարիզի շըր-
ջակայ գեղեցկահիւս բնութեան գիրկը: Դանդաղօրէն կ'առաջա-
նայինք դարարողեղ արահետներէն, և հարցումներս մէկզմէկու կը
յաջորդէին. կը խօսէր գրականութենէն, երաժշտութենէն, նկար-
չութենէն և նոյնիսկ կ'արտայայտուէր այդ օրերուն նոր ձեւ առ-
նող յետպատերազմեան երիտասարդ հայ գրականութեան մասին:
Իրեն համար ծանօթ հեղինակներ էին Շ. Նարդուհին, Հրաչ Զար-
դարեանը, Համասոսեզը, Գ. Կառվարեանը, ու կը կրկնենք, ասի-
կա 1925 թուականին՝ երբ մեր ժամանակակից սերունդը իր ա-
ռաջին խարխափումները կը կատարէր և նոր էին սկսեր հրատա-
րակուիլ «Հայրենիք Ամսագիր»ն ու «Նաւասարդ»ը Սիրունիին:
Ուրեմն Մախոխեան օրը օրին կը հետեւէր հայ և օտար իմացա-
կան չարժման: Իմ զարմանքս կը մեծնար՝ քանի որ վերջապէս
ինք նկարիչ մըն էր, և կ'ըսեն թէ նկարիչի մը նկարչական աչ-
խատանքը վերջ չ'ունենար: Յետոյ մեր մէջ տեսնուած երեւոյթ
մըն է որ դերասան մը արուեստի այլ մէկ ճիւղին մասին հետա-
քրքրութիւն և ծանօթութիւններ ունենայ, և փոխադարձաբար
երաժիշտ մըն ալ թատրոնի կամ դրականութեան մասին: Մա-
խոխեան, իր բազմակողմանի հմտութեամբն ուր նդունակութիւն-
ներով բացառութիւն մըն էր մեր բոլոր արուեստագէտներուն մէջ:

Ու վերջապէս, քանի մը ամիս առաջ ալ Նիս կատարած այ-
ցիս՝ իր հողակոյտը: Ուրեմն այս բացառիկ շքեղութիւնը, որ ա-
նընդհատ քառասուն ասորի և արոպական մեծագոյն մայրաքաղաք-
ներուն մէջ հայոց ստեղծագործական չնորճին հպարտութիւնն էր

պտըտցուցած նկարահանդէսներէ մինչեւ թանգարանները, վերջա-
պէս հայոց ժամանակակից նկարչութեան այս փառքը, կը հանգչէր
այլեւս հող, Միջերկրականի ափին, վերստին ու յաւիտենաբար
ծեծուելով ալիքներու ամհի արձագանգէն և քամիներու մոռն-
չէն:

Ու ճիգ կ'ընեմ իր դիմաստուերը կենդանացնելու մէջս: Եզա-
կի էր ան: Այո՛, այդ ալիքներն ու քամիները տուած էին իրեն
մասնայատուկ դիմագոյն մը. կրնամ ըսել թէ առաւելապէս պղըն-
ձագոյն էր առիկա: Այսինքն ծովեզերեայ երկարատեւ թափա-
ռումներէն խանձած իր գոյնը այլեւս խոտոր կը համեմատէր գըլ-
թուն եզերքէն իջնող սպիտակ մազերուն հետ: Մէկ կողմէն վայրի
բնութիւնը որ իր հրապոյրներն էր զետեղած արուեստագէտին
արտայայտութեանցը մէջ, միւս կողմէ իր կրթուած մարդու շար-
ժուձեւերը, իր եզակի դիմագոյնով, զինքը կրնայինք անմիջա-
պէս զատորոշել հոծ ամբոխի մը մէջէն:

Այդպէս, գրուեստ յեցած իր մարմարակերտ դամբանին, տա-
կաւին կը ջանայի վերստեղծել իր երբեմնի շարժուձեւերը, աչ-
քերու մասնայատուկ քթթումները ու մանաւանդ բառերը արտա-
բերելու իր բոլորովին ինքնայատուկ կերպը: Այն ապաւորութիւնը
կը ձգէր թէ, կարծես իր ամբողջ կեանքը անցուցած ըլլար մար-
դոցմէ հեռու, ճգնարանի մը չուքին: Նախագաստութիւնները կ'ար-
տասանէր հատիկ հատիկ, բառերու, իմաստներու փնտռուքի
չարչարանքով մը: Միայն այս պարագան կը բաւէր, հաստատելու
համար թէ, Մախոխեան իր ամբողջ գոյութիւնը միախառնած ձիւ-
նամրիկներու և ծովանիփեայ միամիտակ ժայռերու մտերմութեանը
հետ, կորսնցուցած էր սովորական մարդու մը սովորական խօսակա-
կերպն իսկ:

Եւ տակաւին, ինչո՞ւ չէ, հող, կ'ուզէի տարիներ առաջուան
իր խօսակցութիւններէն ալ բեկորներ մտաբերել, չիրիմներու առ-
թած տեսքը, կոխտուած խոտերէն բարձրացող բոյրը այս բոլորը
միախառնուած իր երբեմնի բառերուն հետ, զիս կը հրէին տարբեր
միջավայրի մը մէջ. այժմ իր բառերը տարբեր իմաստ և տարբեր
գոյն կը հագնէին: Օր մը, Նէօյիի եզերեայ գետնիվեր, մեր պը-
տոյտին, հարց կուտայի, իր և Այվազովսկիի միջեւ գոյութիւն
ունեցող նիւթի նմանութեան և կերպաւորման աղերսներու մասին,
ու վարպետը կը բացատրէր ինձ թէ՛ Վիմ գեղարուեստի նախնա-
կան պայմանը իրապաշտութիւնն է, անհատական ոճով ներկայա-
ցուած, ուր գեղարուեստականը կ'անցնի արուեստի իտէալի մա-
սին: Իսկ Այվազովսկին, ընդհակառակը, իր անբաղդատելի յիշո-
ղութեամբ միայն այս վերջին պարագան մշակած է: Ինձի համար

անիկա տաղանդաւոր եղբորիս մըն էր և զոհուած՝ իր միջավայրին մէջ դիւրաւ գտած մեծ յաջողութիւններուն»:

Մէկ ուրիշ անգամ, դարձեալ նոյն նիւթին ակնարկելով՝ «նկարչական արուեստին մէջ արուեստագէտի մը յիշողութիւնը որչափ ուժով ըլլայ, բաւական չէ: Գոյներու անհամերաշխութեան մէջ կը սայթաքի գեղարուեստականը և նկարիչը չունենալով այն վստահութիւնը, որ պիտի ունենար բնութեան առջեւ, իր գործերը կուտան լրուածի, տպագրուածի յատկանիշ—տպաւորութիւնը»:

Անշուշտ այս բոլորը տեսակէտներ են, որոնք կը կարօտին մանրադննին մօտեցումներու: Չենք տեսած Ալվադովսկի,— Ա. րեւմուտքը չունի իրմէ գործեր— սակայն ինչ որ բացարձակ է, Խրիմցի այդ մեծ ծովանկարիչին գտած յաջողութիւնները, փառքն ու համբաւը մղիչ ոյժ մը հանդիսացած են, որպէսզի յաջորդաբար ունենայինք Չ. Չաքարեանը, Ս. Շապանեանը, Է. Շահինը, Թէոօմէզեանը, Ադամեանը, Մախոխեանն ու տակաւին ուրիշներ:

Յաջորդ տարի եթէ լոյս տեսաւ «Ովասիս»ի Բ. հատորը, կ'անցնինք Մախոխեանի կեանքին և գործին, ու մանաւանդ իր նկարչ. թէքնիքին վերլուծութեանը:

Փարիզ Դեկտ. 1938

ՀՐ. ԲԱՆՈՒՅԱՆ

Ա Կ Ր Ո Պ Ո Ւ Ի Ս

Այնքան բաղձակողմանի է ու բազմապատիկ՝ իր խորհուրդն ու պատմութիւնը՝ որ Աթէնքի Ակրոպոլիսին վրայ գրուած ո՛չ հատորները և ոչ ալ յօգուածները պիտի ըլլան վերջինք:

Իր տարածութեան ու զանգուածին հաւասար ո՛չ մէկ հողա-մաս կամ կերտուածք այնքան պատմական է եղած, այնքան պատ-հառանք է տարածած, այնքան քաղաքական զօրութիւն մըն է ունեցած, որքան Աթէնքի Ակրոպոլիսը: Մարդկային հանճարը՝ ո՛չ մէկ տեղ կրցեր է այսքան հրաշալիօրէն համագրել՝ գեղեցիկն ու վեհը, վսեմն ու պատկառելին, ուր կրօնքն ու արուեստը, Աստուածն ու մարդը, հայրենիքն ու ժողովուրդը գերազանցօրէն շաղխուած, մէկ մարմին են եղած:

Մշտավառ ջահ մը, սրբազան ուխտատեղի մը, գերագոյն ա-պաստանարան մըն է եղած ան, ջլեւլադայի պատմութեան սկիզբէն ի վեր: Բոլոր Հելլէններու հոգեւոր թէ մարմնաւոր աչքերը հո՛ն են ուղղուած, խաղաղութեան թէ պատերազմի, անդորրու-թեան թէ վտանգի, ցնծութեան թէ տխրութեան օրերուն: Անոր խորհուրդն է որ առաջնորդեր է դարերու ժողովուրդները և այսօր իսկ, զարդ ու գոհարներէն կողոպտուած կմախսեցեալ վիճակին մէջ, երեսուն դարերու հոլովոյթին, փոթորիկներուն, տաքին ու պաղին, ցնծութեան ու սուգին, յաղթանակին ու պարտութեան, գերիշխանութեան և սորկութեան բազում գրուագներուն և շըրջաններուն իբր կանգուն վկան, իր վիրաւոր ու հաշմանդամ մար-մարներուն մէջէն, Հիմեոսէն փչող սիւզերը՝ հագներգութիւննե-րու և ողբերգութիւններու նուրբ թրթռացումներ կը բերեն ուշա-դիր ունկնգրողի ականջներուն:

Բանաստեղծ Արիստոփանէս՝ «Աթէնքի սրբազան տաճարն ու սիրտը», Պինդարոս՝ «քաղաքին սրբազան պորտը» կոչած են Ակ-րոպոլիսը, ինչպէս Աթէնքն ալ եղած էր Հելլադայի սիրտը: Եթէ առանց Ակրոպոլիսի, Աթէնքը պիտի դառնար, առանց գլուխի մար-մին մը, Ակրոպոլիսն ալ նոյնը պիտի ըլլար առանց Պարթենոնի՝ առանց Կոյս Աթենասի տաճարին: Աթենաս Պարթենոսի — Ա-

Թէնքի պաշտպան և հովանաւորող աստուածուհիին — ոսկեփղոսկրեան հրաշակերտ արձանը՝ որ կանգնուած կը մնար Պարթենոնի մէջ, կեանք ու աւիւն կը տարածէր՝ աշխարհի չորս ծագերուն, հեռաւոր թէ մօտաւոր բոլոր հելլեններուն: Այդ անկենդան մարմնէն սաք ու ջերմիկ արիւն կը հոսէր հելլէն մարդիկին երակներուն մէջ և զայն կ'առաջնորդէր յաղթանակէ յաղթանակ: Ան կը դառնար՝ հելլէն բանաստեղծին ու արուեստագէտին ներշնչմանը անհուն ու անսպաս աղբիւրը: Բարեպաշտ ու հաւատացեալ ժողովուրդը կ'օժտէր անխախտ ու անայլայլ յոյսով ու հաւատքով և սերունդներու լուսոյ և հայրենապաշտութեան անմար փարոսը կը դառնար:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Ակրոպոլիսը (ծայրաքաղաք, վերնաքաղաք), իր համադրութեանը մէջ իսկ, ճարտարագիտական և դեղարուեստական աննման

1 — Պրոպիլեայք [=ճախադուռ]: 2 — Ապսերոս Նիկէի [Սնքեյ յաղբանակ] սանար: 3 — Երեքէոն: 4 — Պարթենոն: 5 — Ակրոպոլիսի բնօրինակը: 6 — Կարթագիղներ:

և անսպաս նմոյշ գլուխ-գործոց մըն է: Ծովէն 156, իսկ պատուանդանէն 92 մեթր բարձր, 270 մեթր երկարութեամբ և 156 մեթր լայնութեամբ ու մօտաւորապէս 30 հազար քառ. մեթր տարածութեամբ ժայռահարթ մըն է: Շատ հին օրերէն, չրջակայ ժողովուրդներու համար, ծովահէններու դէմ ինքնապաշտպանութեան վայր մըն է եղած: Եւ այս նպատակով, խոշոր քարերով պարսպած էին:

Ինչպէս կ'աւանդուի, իբր պարսպաքաղաք և ամրոց կառուցուած այս վայրը, Ատտիկէի ամենէն հին բնակիչները եղող Պելլասգոս և իր ժողովուրդը Պելլասգեաններու ձեռակերտը եղած է: Աթենացիներու նախահայրերը նկատուած Կեկրոպներու անունով, Ակրոպոլիսը կը կոչուէր նաեւ՝ Կեկրոպիա:

Միւլկենական չրջանին (Ն. Ք. 160) — 1110) Ակրոպոլիս պաշտպանուած է վերոյիշեալ պարիսպներով, որոնք ունէին ինը դռներ և այս իսկ պատճառով կը կոչուէր՝ Ինը Դռներով Պելլասգեան: Ակրոպոլիսի նորագոյն պարիսպներուն տակի մասերուն և մասնաւորաբար հարաւային կողմէ, մինչեւ այսօր ալ կարելի է տեսնել այդ հին շինուածքին հետքերը:

Նախնական չրջանին, Ակրոպոլիսի վրայ բնակած է նաեւ թագաւորը, ունենալով իրեն յատուկ պալատը: Ասոր ամենէն ծանօթ մէկ դէմքն է Երեքէոսը՝ որուն անունով շինուած տաճարին աւերակները կը մնան մինչեւ օրս:

Պելլասգեան պարիսպներու մուտքի դռները ցցապատանէջներով չրջապատուած էին, մինչեւ երկրորդ հելլէնօպարսիկ պատերազմը: Ն. Ք. 490ին Մարաթոնի մէջ պարտուած պարսից Դարեան արքան, որոշած էր նոր յարձակում մը գործել, բայց ծրագիրը չլրացուցած մեռած էր: Սակայն Քսերքսէս իր յաջորդը փորձեց գլուխ հանել ծրագրուած արշաւանքը: Ն. Ք. 480ին, իր նաւատորմը խաբսիսով Փաիերոն (որ այդ օրերուն ալ կը ծառայէր իբր Աթէնքի նաւահանգիստը), յարձակեցաւ քաղաքին վրայ: Բնակչութեանն ողջ մնացողներ Ակրոպոլիս սպաստանած էին, դիմելով ինքնապաշտպանութեան: Պարսիկ բանակը տիրանալով Արիսպագոսի բլուրին, կրակի տուին Ակրոպոլիս փայտէ գոները: Եւ գաղանի ճամբան գտնելով, Ակրոպոլիսի վրան խուժեցին, կոտորեցին ներսը գանուղները, քանդեցին ու հրկիզեցին վրայի տաճարները որոնք Պիսիստրատոսի կողմէ կանգնուած էին: Իսկ տարի մը յետոյ ալ, Քսերքսէսի սպարապետը Մարտոնիոս քանդեց ու հիմնադրեց զբաւ, ինչ որ մնացած էր արքայէն խնայուած: Կործանեց Աթէնքն ու Ակրոպոլիսը, փչրեց բոլոր արձանները:

Ակրոպոլիս մնաց այս աւերակ վիճակի մէջ, մինչեւ Ն. Ք. 458, երբ հելլենականութիւնը պարսիկներէն փրկող Կիմոն, քաղաքին նոր պարիսպներ բարձրացուց և ձեռնարկեց քանդուած տաճարի վերականգնումին: Եւ սակայն Պերսիկէսի վիճակուած էր զայն լրացնելու և կիսաւարտ տաճարին տեղ նորը կանգնելու պատիւը, մինչեւ օրս մասամբ կանգուն մնացած հոյակապ Պարթենոնի: Դերսէն փոխադրուող Աթէնքի համաքաղաքացիական գանձը այնքան հարուստ էր որ Պերսիկէս զայն գործածեց Աթէնք

քի և Ակրոպոլսի վերականգնումին, վերադարձնումին, վերածե-
լով հելլէն քաղաքներու ամենէն փայլունին: Բարբառազարար,
քաղաքական ու պետական կարկառուն գէմք ըլլալէն զստ ար-
ուեստի ալ սէր ու ճաշակ ունեցող Պէրիկլէս, իրեն արժանի գոր-
ծակիցներ ալ գտաւ, յանձին ճարտարապետ Իկտինոսի, քանդա-
կագործ Փիդիասի և ուրիշներու: Եւ տարիներ զբաղելով կանգնեց
աշխարհի հիացման ու պաշտամունքին առարկայ դարձած Ակրո-
պոլիսը, իր Պրոպիլէայովը, Պարթենոնովը և այլ տաճարներովը ու
արձաններովը:

ՊՐՈՊԻԼԷԱ (= նախադուռ, գաւիթ, նախամուտ):

Ակրոպոլսի այս մասը՝ որ կարելի է կոչել ըլլին մուտքը,
նախասենեակ մըն է, ամբողջութեամբ Պենտիլիկոսեան սպիտակ
մարմարէ կառուցուած: «Աստուածներու միջնաբերդին ճառագայ-
թարձակ թաղը» կոչուած է այս գաւիթը: Նախապէս Պիսիստրա-
սոսի կողմէ սկսուած և սակայն Պէրիկլէսի օրով տարբեր ուղղու-
թիւն տրուած և տարբեր հիմերու վրայ կանգնուած, արուեստի
հրաշալիք մըն է: Ճարտարապետը եղած է Մնեսիկլէս: Պրոպի-
լէան, մինչեւ օրս ալ մասամբ կանգուն մնացած է Ն. Ք. 437—
432 և արժած է՝ 2012 տաղանդ (մօտաւորապէս 12 միլիոն ոսկի
Ֆրանք):

Գլխաւոր չէնքը աջէն եւ ձախէն պատերով զոցուած է, իսկ
գէպի Ակրոպոլիս և քաղաքին կողմերը՝ բաց քառանկիւնի մէջ
են: Բաժնուած է երկու գաւիթներու — ներքին ու արտաքին:
Գաւիթները զոթական ոճով վեցական սիւներ ունէին: Սիւներուն
բարձրութիւնը 29 ոտք էր: Միջին մուտքին առաջնորդող ճամ-
բուն երկու կողմերը կանգնուած էին յոնիական ոճով երեք բա-
րակ սիւներ՝ 33 ոտք բարձրութեամբ: Տանիքը ծածկուած էր
մարմարեաց տախտակներով (կղմինդրներ), որոնք գեղարուեստի
հրաշալի նմոյշներ կը կազմէին:

Պրոպիլէան անվթար ու անփոփոխ մնացած էր մինչեւ Յ. Տ.
Փ. Գ. դար, երբ Փրանկեան իշխանութեան շրջանին, Աթէնքի
զուքսերը, սիւներուն միջոցները որմնապատերով պալատի վերա-
ծած էին: Թրքական տիրապետութեան շրջանին ալ զէնքի ու
ռազմանիւթի մթերանոց եղած էր, երբ 1645ին, ինկոզ կայծա-
կէն կրակ աններով մթերուած վառօդը, յառաջ եկած պայթիւնը
քանդուելուն պատճառ եղաւ, ճարտարապետական գլուխ-գործոց
ու արուեստի բարձր նմոյշ այս չէնքին: Աւելի յետոյ, 1794ին,
սիւներէն մին ալ այրուելով կիրի վերածուեցաւ, իսկ 1827ի Ակ-
րոպոլիսի պաշարման ընթացքին (հելլէն ազատագրական կռիւնե-

րուն) ալ, արձակուող թնդանօթի հարիւրաւոր ուսմբեր եկան
լրացնել քանդումի պակասը:

ԱՊՏԵՐՈՍ ՆԻԿԷԻ ՏԱՃԱՐԸ

Պրոպիլէայի աջակողմը կանգնուած՝ Անթեւ Յաղթանակ կոչ-
ուած աստուածուհիին այս տաճարը ատտիկեան արուեստի պար-
ծանքը նկատուած է: Ն. Ք. Ե. դարուն կանգնուած այս սրբա-
վայրի շինութեան հրովարտակը Ն. Ք. 457ին եղած էր, երբ Ա-
թէնք առաջին անգամ յաղթած էր Սպարտայի և սակայն աւար-
տուժր, կը կարծուի թէ Պարթենոնի ժամանակակից եղած է:
Ակրոպոլսի մուտքին, բարձր կտուրի մը վրայ կանգնելով այս
տաճարը, Հելլէնները անտարակոյս յոյսն ու հաւատքը ունէին՝
հաստատելու յաւիտենական յաղթանակը: Շնորհագեղութեան ու
սիրունութեան արտայայտիչ այս տաճարիկը անկեղծ ու անվթար
մնացած էր մինչեւ 1679:

Օթոն թագաւորի Աթէնք հաստատուելէն յետոյ, 1835ին,
գերման հնախոյզներու կատարած պեղումներուն շնորհիւ, այս
տաճարին պատկանող շատ մը քարեր գտնուելով, տեղաւորուե-
ցան իրենց նախկին տեղերը ու վերականգնուեցաւ՝ յոնիական
ոճով այս փոքրիկ տաճարը:

Ե Ր Ե Ք Թ Է Ո Ն

Ակրոպոլսի հիւսիսային պարսպին մօտ կը գտնուի Երեքթէո-
նը: Ճարտարապետական գլուխ-գործոց շնորհալի տաճար մըն ալ
այս է՝ որ սկզբնական սրբավայրը եղած է Աթենաս Պոլիասի (Ա-
թէնք քաղաքի պաշտպան աստուածուհիին), Պոսիդոնի և Երեք-
թէոսի, իբր խնամակալները՝ Աթէնքի: Նախկին տաճարը կը
կարծուի թէ կանգնուած էր Երեքթէոս թագաւորին կողմէ: Կը
պատմուի թէ Աթենաս հող ու խնամք տարած էր երախայ Ե-
րեքթէոսին՝ որ մեծնալուն, իբր երախտագիտական արտայայտու-
թիւն, Ակրոպոլսի իր բնակարանը նուիրած էր այս աստուածու-
հիին, որպէսզի իբր տաճար ծառայէ անոր և Պոսիդոնին: Եւ այդ
օրէն սկսեալ Երեքթէոնը և շրջակայքը կոչուեցան՝ Աթենէ, իսկ
բնակիչներն ալ Աթենացիք:

Երեքթէոնի հին սրբավայրը հրկիզուեցաւ Պարսիկներու կող-
մէ, Ն. Ք. 480ին: Վերականգնումը կը վերագրուի Պերիկլէսի և
սակայն կը կարծուի թէ չէր աւարտած նախ քան 420: Երեք-
թէոնի կառուցուածքը, նոյնիսկ հին ատենները, սքանչացումի

առարկայ դարձած էր, իր ատարիկ-յոնիական ոճի սիրունու թիւնովը
ու ճարտարագիտական անթերիութիւնովը:

Տաճարին երկայնութիւնը 65 ոտք, իսկ լայնքը 36 ոտք էր:
Առջեւի մասը կանգնուած էին յոնիական ոճով վեց սիւներ, ու
բոնցմէ հինգը կը մնան, իսկ մէկը Լորտ Էլիինի (*) աւարներուն
մաս կաղմած է և Լոնտոն փոխադրուած:

Տաճարի արեւելեան գաւիթէն ներս, ներքնատաճարին մէջ
կը գտնուէր Աթենաս Պոլիասի մէկ պատկերը՝ որուն առջեւ կը
մնար մշտավառ լամբար մը: Երեք բազիններ կային, մին Պոսի-
դոն և Երեքթէոսի նուիրուած, երկրորդը՝ Հեփեսոս և հերոս
Բիւտէսի (որ քուրմն էր նաև այս տաճարին), իսկ երրորդը
նուիրուած էր Չեւս Հերիքիոսի (ընակարանի և ընտանիքի պաշտ-
պանի հանգամանքովը):

Այս տաճարին մէջ կը գտնուէր ճեղքուած ժայռ մը որուն հա-
մար կը հաւտային թէ Պոսիդոն իր եռաժանիին դարկած և հոնկէ ձի մը
դուրս հանած էր, Աթենասի հետ Աթէնքի սեփականաատիրութիւնը
ձեռք ձգելու մրցումին մէջ, իբր մարդոց ամենէն աւելի օգտա-
կարը (սակայն Աթենասն ալ ձիթենին ստեղծելով և աւելի օգտա-
կար դատուելովը, աստուածներու դատաստանին կողմէ, քաղաքին
իր անունը տալու և անոր հովանաւորութեանը տիրանալու իրա-
ւունքը տրուած էր Աթենասի:

Երեքթէոսի հարաւային կողմը կը գտնուի Պարիասիդներով
վեր բռնուած փոքր սրահ մը: Գեղակերտ պատշգամբ դրուած է
վեց շնորհալի և նուրբ օրիորդներու ձեւով արձաններու վրայ,
ճակատը ունենալով չորս, իսկ երկու կողմերն ալ՝ երկու, որոնց
մէ մէկն ալ գողցուած է Լորտ Էլիինի կողմէ: Այս փոքրիկ սրահը
կը կոչուէր Կորէի սրահը և կը կարծուի թէ հոս կը գտնուէր
Կեկրոպներու դամբանը: Քայլ մը վար, որմնապատ սրահ մըն ալ
կար Պանդրոսեան (***) անունով, ուր կը մնար հաեւ Աթենասի
ստեղծած ձիթենին:

2. դարուն, Երեքթէոնը վերածուեցաւ եկեղեցիի և այս առ-
թիւ ներքին մասերը այլափոխուեցան: Աւելի յետոյ, 1463ին,
թրքական տիրապետութեան շրջանին, Ակրոպոլսի փաշային հա-
րեմը եղաւ: Հելլէն ազատագրական կռիւներուն (1826), Արիս-
պագոսէն արձակուած թրքական ուժերէն կործանեցաւ այս

[*] Լորտ Էլիին, Պոլսոյ անգլիական դեսպանն էր՝ որ օրուան Սուլթանէն
հրովարտակ սը ձեւէ ձգած, 1815ին Աթէնէ գալով Ակրոպոլսի քանդակներուն քան-
կագին մասերը Լոնտոն փոխադրեց և անգլիական կառավարութիւնն ալ իրմէն
զննելով գեեղեց բրիտանական քանդակար:

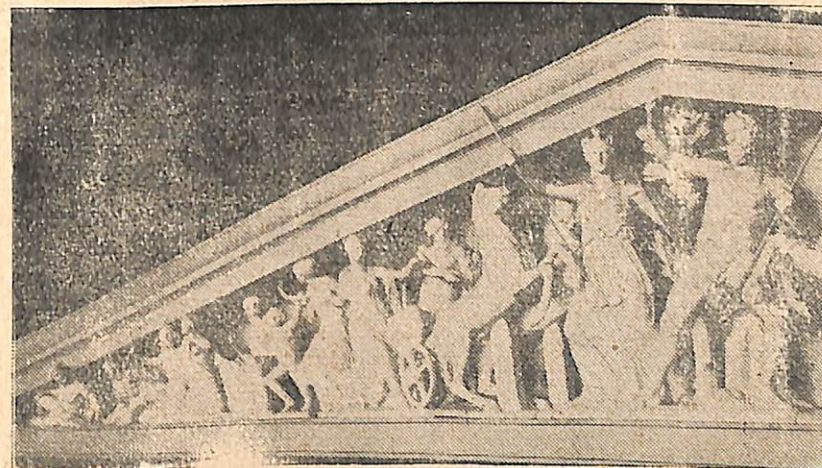
[**] Կեկրոպսի դուստր կը կոչուէր Պանդրոսոս՝ որ Աթէնի առաջին
քրմունինն եղած էր:

այս հրաշակերտը՝ որ իր նրբութիւնովը ու գեղարուեստական ճա-
շակի անհասանելիութիւնովը համբաւաւոր էր:

Պ Ա Ր Թ Ե Ն Ո Ն

Ու ահա Պարթենոնը՝ որ աշխարհ մըն է, ու աշխարհը՝ իր
մէջ: Աշխարհ իր ոտքը եկած, իր հիացումը յայտնած է և պիտի
չարունակէ հիանալ ու սքանչանալ անոր արուեստին, անոր գե-
ղեցկութեան, անոր խեղալին ու խորհուրդին:

Պարթենոնը (= կուսարան, խուց օրիորդի) կանգնուած է
Ակրոպոլսի բարձրագոյն կէտին վրայ: Աթենաս կոյս աստուածու-
հիին ձօնուած այս տաճարը ամբողջութեամբ Պենտելիկոսեան

Պարթենոնի արեւմտեան ճակատը՝ որ կը պատկերացնէ Աթե-
նաս և Պոսիդոնի մրցումը: Ըստ արքայական արձանագրութեան մը, Պոսիդոն իր եռա-
ժանիին ժայռին զարնելով աղի ջուր (ձովու) հանած էր: Պատկերին մէջ, Պոսի-
դոնի երկու սրունքներուն միջեւ կը տեսնուի ժայռոյ ջուրը: [Վերակերտուած
պատկեր:]

սպիտակ մարմարէ կառուցուած է: Իր մեծութիւնովը, շինուած-
քին գեղեցկութիւնովը և իր գեղարուեստական զարդարումին
չքեղութիւնովը յատկանշական դիրք մը կը զբաւէր իր նմաննե-
րուն մէջ:

Սիւնապատ է տաճարը և իւրաքանչիւրը 35 ոտք բարձրու-
թեամբ 46 սիւներով շրջապատուած է: Երկու ծայրերը՝ ութնա-
կան, իսկ երկու կողմերն ալ տասնևհինգական սիւներ կան՝ որոնց
խարսխի արամագիծը 6 ոտք, 2 ինչէղ է: Շէնքը շինուած է գու-
րական ոճով: Երկայնութիւնը 228, իսկ լայնութիւնը՝ 110 ոտք
է: Պէրիկլէսի յանձնարարութեամբ և իր հսկողութեան տակ

կանգնուած այս հրաշալիք տաճարի ընդհանուր վարչութիւնը յանձնուած էր Փիղիասի որու հրամանին տակ կ'աշխատէին՝ ճարտարագէտներ Իկտինոս և Կալիկրատէս: Շինութիւնը սկսաւ Ն. Ք. 447ին ու վերջնական աւարտուածը Ն. Ք. 438ին եղաւ, երբ տեղի ունեցաւ Մեծ Պանաթենական տօնակատարութիւնը:

Տաճարին քովթարը նախապէս զարդարուած էր 92 բարձրաքանդակ սիւնաձև կառնիկով, որոնց վրայ վահաններ և արդաղիք արձանագրութիւններ աւելցուեցան Ն. Ք. 338ին, Մեծն Աղեքսանդրի կողմէ: Արոյրէ այս վահանները Ն. Ք. 298ին գողցուեցան աթենացի արձանագործ Լէոքարէսի կողմէ:

Միւնաձև կառնիկներու նիւթերն էին արեւելեան կողմէ, աստուածներու և Հսկաներու պատերազմը. հարաւային կողմը՝ Կենդաւորոսներու և Լապիթեցիներու կռիւը. արեւմտեան կողմը՝ Աթենացիներու յաղթանակը, Ամազոններու վրայ. իսկ հիւսիսային կողմը՝ Տրոյայի կործանումը: Արեւելեան ճակտոցը կը ներկայացնէր աստուածուհիին (Աթենաս) ծնունդը, իսկ արեւմտեանինը՝ Աթենաս և Պոսիդոնի մրցումը (արեան պատկեր) Աթէնքը իրենց անունովը օժտելու և անոր հովանաւորութեանը տիրանալու համար: Այս ճակտոցները 93 ոտք երկայնութիւն և 11 ոտք 4 ինչէզ լայնութիւն ունին: Ճակտոցի զազաթին բարձրութիւնը 66 ոտք է:

Իուն տաճարի. — Նաոս — երկայնութիւնն է 194 ոտք իսկ լայնութիւնը՝ 69 ուկէս ոտք, իւրաքանչիւր կողմը ունենալով 33 ոտք բարձրութեամբ վեց սիւներ: Նաոսի արտաքին պատին վերի եզերքը, 524 ոտք երկարութեամբ շարունակական քանդակներ կային որոնք կը ներկայացնէին Պանաթենական տօնակատարութիւնները: Այս զարդարումներու ուրուագծերն ու նկարները պատրաստուած էին Փիղիասի կողմէ: Տաճարին ներքին ու արտաքին զեղազարդումին մէջ, նոյնիսկ ներկեր գործածուած են, իսկ ձիերու սանձերը և ռազմիկներու կրած զէնքերը պատրաստուած էին արոյրէ:

Պարթենոնի ամէն մասերուն, յայտնի կամ գաղտնի, ի յայտ բերած վարպետութիւնը, արտասովոր վսեմութեան մը բարձրագոյն աստիճանը կը պարզէ: Ճարտարագէտներ, քանդակագործներ և աշխատաւորներ, բոլորն ալ անկեղծ և նոյն ատեն վարպետ մարդեր էին: Աւելորդ է բնդել, թէ գործին գիտականօրէն կատարումը, ամէն տեսակէտէ, ներկայի գործիքներովը ձեռք ձգուելիքին համապատասխան ճշգրիտ է: Նգերազանցելի է աշխատաւորներու նուիրումը: Իսկ ամենէն հիանալին՝ այն շեղումներն են, բիրտ մաթեմատիկական գիծերէ, որոնք կը չհատեն արուեստի այս գլուխգործոցին ջերմիկութիւնն ու փափկութիւնը: Այս մեղմ

շեղումներուն աչքի տեսողութեանը վրայ ձգելիք ազդեցութիւնը նոգերանական է՝ որը տակաւին չէ բացատրուած հանգամանօրէն:

Պարթենոնը մինչև Յ. Տ. հինգերորդ դար մնացած էր անվրթար: Յունաց, քրիստոնէութիւնը ընդունելովը, Կոյս Աթենասի այս տաճարը վերածուեցաւ Կոյս Մարիամի եկեղեցիին: Պատերը զարդարուեցան քրիստոնէական պատկերներով և սրբոց նկարներով: Նոյնիսկ, 1204ին, փրանկներու կողմէ լատին եկեղեցիի վերածուեցաւ, իսկ տասնհինգերորդ դարուն, երբ Ակրոպոլիսը անցաւ Օսմանեան կառավարութեան ձեռքը, 1456ին, Պարթենոնը

ԱԹԵՆԱՍ ՊԱՐԹԵՆՈՍ
Ընդօրինակուիլը՝ Փիղիասի ոսկեփղոսկրեան արձանից
[Ազգ. թանգարան — Աթէնք]

վերածուեցաւ մզկիթի ու հարաւարեւմտեան կողմն ալ մինարէ մը կանգնուեցաւ: Այս մինարէն կը մնար, մինչև 1687, երբ Վենետիկցիներու կողմէ Աթէնքի պաշարումին, քաղաքին թուրքերը Ակրոպոլիս կեղրոնացան և իրենց ռազմանրէթի մթերանոցը ըրին Պարթենոնը: Թշնամութիւններու ընթացքին ուումը մը

ինկաւ Պարթեւոնի վրայ ու կրակ առաւ վառօդի մթերանոցը, ու պայթիւնէն օդը ելաւ դարերու հրաշակերտը: Ողջ մնացին միայն երկու ճակտոցները և քովի պատերուն վերի երիզներուն քանդակները՝ որոնք ալ, 1815ին, առեւանգուեցան Լորա Էլիինի կողմէ և 35000 անգլ. ոսկիի գնուելով անգլիական կառավարութեան, զետեղուեցան Բրիտանական թանգարանը:

Պարթեւոնի ներսը, արեւմտեան կողմը, ամպհովանիի մը ներքեւ կը կանգնէր Աթենաս Պարթեւոնի հոյակապ արձանը: Փիղիասի զլուխ-գործոցը եղող այս հրաշակերտի մարմնոյն մերկ մասերը չինուած էին փողոսիքէ, իսկ զգեստները ոսկիէ: Մեծահամբաւ քանդակագործը, իր հանձարն ու արուեստը կեդրոնացուցած էր, մասնաւորաբար աստուածուհիի գլխուն վրայ: Որպէսզի աչքերուն ու մազերուն տայ պէտք եղած գրաւչութիւնն ու հրապուրը, գործածած էր շատ մը թանկագին քարեր որոնք լուսաչող ճառագայթներ կ'արձակէին, կենդանի տպաւորութիւն ձգելով երկրպագութիւններու վրայ: Արձանը իր պատուանդանովը միասին, 30 ոտք բարձրութիւն ունէր: Թէոդոս Բ. ի օրով (Յ. Տ. 408—450) կատարուած աւարներու կարգին էր նաեւ Աթենաս Պարթեւոնի ոսկեփղոսկրեան արձանը:

Սակայն ինչ է մնացած Փիղիասի ստեղծագործութիւններէն: Ինչ է մնացած Պէրիկլէսի Աթէնքէն: Պէրիկլէսի Աթէնքը գտնելու համար պէտք է երթալ Հոփմ, Փլորէնս, Միւնիխ, Պերլին, Բարիզ և Լոնտոն: Եւ եթէ կ'ուզէք ուսումնասիրել Փիղիասի հանձարը, պէտք է որ օրեր, չաքաթներ ու ամիսներ յատկացունէք Բրիտանական թանգարանի Էլիին մարմարներուն վրայ: Հոգ, Պարթեւոնի աստուածային համախմբումներու հսկայ պատկերներուն չոփորները, ճակտոցներէն՝ կենդաւորոսներն ու Լապիթեցիները, Թեսէոսի քաջագործութիւնները և պանաթենական թափօրէն մեծ մաս մը՝ որոնք Փիղիասեան հանձարի և Պերիկլէսեան զարու ծաղիկները կը պարզեն:

Սակայն Աթէնքը կը մնայ տակաւին. Պարթեւոնը՝ իր աւերակներուն մէջ իսկ վեհաշուք, կը կանգնի Ակրոպոլսի վրայ: Պրոպիլէան կը շարունակէ ընդունիլ այցելուներ և առաջնորդել զէպի սրբազան վայրը, որ իր հազարաւոր քարի կտորներուն անցեալ մեծութեան ու փառքի մէջմէկ նշանը, կամ մէջմէկ յիշատակը կը կրէ:

Մ. Յ. ԲԱՐԹԻԿԵԱՆ

ԹԱՏՐՈՆԸ ԹՈՒՐԳԻՈՅ ՄԷՋ

Պարոններ,
Բոլորդ երեսփոխան կրնաք ըլլալ,
Բոլորդ նախարար կրնաք ըլլալ,
Բոլորդ նոյնիսկ հանր. նախագահ կրնաք ըլլալ,
Բայց արուեստագէտ չէք կրնաք ըլլալ:
Սիրե՛ճք այս գաւազները, որոնք իրենց կեանքը արուեստի մը նուիրած են: ԱԹԱԹԻՐԲԸ

Վերջին տասնըհինգամեակի ընթացքին թուրք թատրոնը մեզի չի տուաւ իրմէ ակնկալուած արդիւնքները, մինչ քաղաքական, տնտեսական, իմացական ու այլ մարզերու մէջ հանրապետական վարչածեւը ձեռք կը ձգէր աննախընթաց ու անբաղդատելի նուաճումներ: Յէ իրապէս անիմանալի կը մնան այս անբաղձալի երեւոյթին պատճառները, նկատելով որ ներկայիս բեմական արուեստը ո՛չ միայն չենթարկուիր Օսմանեան նախկին կայսրութեան բոլոր արուեստներու հանդէպ ընդհանրապէս, իսկ թատրոնի դէմ մասնաւորապէս ցոյց տուած ջլատիչ անտարբերութեան, այլ կը վայելէ պետութեան բարոյական ու նիւթական աջակցութիւնը: Անվերադարձ կերպով պատմութեան անցած է այլեւս նախահանրապետական շրջանի այն այլամերժ ու նախաջրհեղեղան ըմբռնումները, ըստ որոնց մեղք ու ամօթ էր «օյունի» ըլլալը, նամանաւանդ կիներու համար: Հանր. վարչածեւը թուրք կնոջ ազատութիւն շնորհեց ոչ միայն բեմ բարձրանալու, այլեւ գրաւելու ամենակարեւոր դիրքեր երկրին գիտական. ընկերային ու նոյնիսկ քաղաքական մարզերուն վրայ:

Արդ, հակառակ այս դրական երեւոյթներուն, թուրք բեմը չյայտնաբերեց իրմէ սպասուած վերելքը, ու բաւականացաւ պահպանել իր գոյութիւնը՝ միջակ պայմաններու մէջ: Տակաւին մինչեւ անցեալ տարի, պետական դրամով իր կեանքը ապահովող

քաղաքապետական թատրոնին զատ, Թուրքիոյ մէջ նկատողութեան արժանի ոչ մէկ թատերական կազմ գոյութիւն ունէր: Հոս ու հոն մարմին առած համակրութեան արժանի մէկ քանի թատերախումբեր, նիւթական վիասներու պատճառով ասուպներու նման անհետացան արուեստի երկնակամարին վրայէն:

1937-1938ի շրջանին մէջ թուրք բեմը ունեցաւ զգալի վերելք մը, շնորհիւ պետութեան թելադրանքին ու խրախոսանքուն: Իսթանպուլի քաղաքապետական թատրոնը բաժնուեցաւ երկու անջատ մասերու, տրամի եւ քոմէտիի բաժիններով: Անգարայի մէջ ծրագրուեցաւ հիմնել երկրորդ պետական թատրոն մը: Իսթանպուլ հաստատուեցաւ նաեւ կարող արուեստագէտ՝ Է. Սատի Թէք, որ սեփական համեստ միջոցներով կը ջանայ գլուխ հանել դժուարին գործ մը: Եւ սակայն, ըլլայ իր շուրջիներուն միջակութենէն (առայժմ յիշելու արժանի միայն երկու դերակատար կայ այս թատերախումբին մէջ), ըլլայ իր միջոցներուն ու միջավայրին համեստութենէն, ժողովուրդը կը յամենայ քաջալերել այս արուեստագէտը Սատի Թէք իր բարեկամին՝ Վահրամ Փափագեանի նման կը պաշտէ Շէյքսպիրը, եւ երկար ատեն աշխատած է մարմնացնելու Համլէթն ու Օթէլլոն, յաճախ յաջողութեամբ, բայց չհասնելով Փափագեանի կատարելութեան: Սատի Թէքի յաջողութեամբ տարած մէկ դերն է նաեւ հօրը անձնաւորութիւնը, Շթրինպէրկի Հայրը տոսամին մէջ: Միանգամայն բեմադրող, գերուսոյց ու դերակատար եղող այս արուեստագէտը յառաջիկայ եղանակին մէջ պիտի ներկայացնէ Հայրի Մուհիթթինի՝ Ինտան Մապուք անուն կարեւոր մէկ բիւսը, մեծ մասով ներշնչուած՝ Աթաթիւրքի հրաշակերտ կեանքէն:

Հոս ու հոն պատահական ներկայացումներով իր գոյութիւնը քարշ տուող Հալք Օփէրէթին Րաշիտ Րիզայի գլխաւորութեամբ իր մասնաւոր թատրոնը ունեցաւ Պէյոզլումեծ պողոտային վրայ: Հոս ալ կը տեսնուի յամառ ու սխաթէմաթիք աշխատանք լաւագոյնը արտաբերելու համար, թէեւ ցարդ միջակէն վեր ներկայացում մը չկրցինք տեսնել: Այս խումբին մէջ լաւ տեղ մը կը գրաւէ Օր. Իրմա Ֆէլէկեանը:

Իսկ երկար ատենէ ի վեր թուրք բեմական արուեստը առանձինն մարմնաւորող Քաղաքապետական թատրոնը էրթուղորդ Մուհսինէ զատ իր մէջ ունի քիչ ու շատ արժէքաւոր արուեստագէտներ, որոնց մէջ մասնաւոր տեղ կը գրաւեն՝ Պէտիա Շթագէր, Նէյրէ Էթուրուլ, Հալիտէ Փիշկին, Պէհգաթ, Ի. Կալիպ:

Վ. Րիզա, Հազրմ, Է. Պէլիդ ու Թալեաթ: Գերմանական բեմին հետեւորդ մը եղող Մուհսին վերջին տարիներու ընթացքին յաջող կերպով բեմադրեց մէկ քանի դժուարին գործեր, ինչպէս՝ Արֆայ Լիւ եւ Փեք Կիւնք: Մուհսին առաւել կամ նուազ յաջողութեամբ յաջորդաբար մեզի ներկայացուց՝ Շէյքսպիրի. Իպսէնի, Փիրանտէլլոյի, Շոյի, Ֆօրէնչիի լաւագոյն եւ դժուարին գործերը, եւ ասոնց կարգին նաեւ արդի թատերական արուեստի լեզուով խօսող մէկ քանի գործեր: Յաջող. գրեթէ անթերի կերպով բեմադրուեցաւ նաեւ Մօրիաքի Ասմօսկն:

Անցնող շրջանի ընթացքին Քաղաքապետական թատրոնին մէջ ներկայացուեցաւ նաեւ երկու երիտասարդ բանաստեղծ-թատերագիրներու ինքնագիր գործերը: Նէհիպ Ֆազըլ տուաւ Մարդ մը սեղծել հոգեբանական վիճելի կառուցուածքով բիւս մը, Իսկ Վէտաթ Թէօր՝ Իմրալի մարդերը: Մուհսին այս երկուքն ալ բեմադրեց լաւագոյն եւ մեծ յաջողութեամբ անձնաւորեց Նէհիպ Ֆազըլի հերոսը՝ մարդ մը ստեղծել ճգնող տառապող հեղինակը:

Ցարդ յամրաքայլ ընթացող թուրք բեմական արուեստը արագավազ յառաջացում մը կը խոստանայ մեզի: Սպասե՛նք:

Ա.Ի. Ա.Լ.Ի.Մ.Ս.Ն.Ս.Ն.

1876 ԹԻՒՖԻՍԻԱՆԿԱՆ ԸՐՋԱՆ

1876 թվականի Ռուսահայ թատրոնի պատմութեան էջերն ուսումնասիրելիս՝ տեսնում ենք մի հիմնական փաստ, որ այդ շրջանում թիֆլիսի հայ թատրոնը ո՛չ միայն ծանր հարւած է ստանում, այլ և հայ բեմական արւեստը կորցնում է իր նախկին փայլն ու կենդանութիւնը, մի երեւոյթ, որի հետեւանքով էլ թատրոն յաճախող ժողովրդի թիւը հետզհետէ պակասում է:

Նշենք և այն, որ հասարակութեան անտարբեր ու դառն վերաբերմունքը ա՛յնքան խոր է ազդում դերասան-դերասանուհիների արամադրութեան ու հոգեկան աշխարհի վրայ, որ նրանք այլեւս ո՛չ միայն կենդանի գոյներով չեն կերտում իրենց տիպերը, այլ և ուրոյն դժերով չեն քանդակում հերոսների բնորոշ առանձնա-յատկութիւնները: Նման հանգամանքներում ներկայացումներն անցնում են սառը և նոյնիսկ ձանձրալի: Այդ երեւոյթն են ընդ-գրծում ժամանակի լրագիրները—«Մեակ», «Մեղու Հայասանի», որոնց մէջ ներկայացումների մասին կարդում ենք այսպիսի տո-ղեր.— «ներկայացումը սառն անցաւ», «տաղտկալի էր», «ժողո-վուրդ քիչ կար»:

Իայց պատկերը դրանով չի վերջանում: Դերասան-դերասա-նուհիների համար ստեղծւում է տնտեսական ծանր դրութիւն: Նիւթական անապահովութիւնը, կիսաքաղց վիճակը նրանցից չատերի մէջ առաջ է բերում այնպիսի յուսահատութիւն, որ մի քունիսը նոյնիսկ լքում են բեմական դրօշը և ընդմիջտ հեռանում թատրոնական ասպարիզից: Բնորոշ է և այն, որ հայ թատրոնի և դերասան-դերասանուհիների անմխիթար վիճակը նիւթ է դառ-նում անգամ ֆելիէտօնի: Հրապարակ է գալիս «Մշակ»ի խմբագի-րը՝ Գրիգոր Արծրունին և իր թերթում (1876 թ. No 19) հայ թատ-րոնի մասին տպւում այսպիսի տողեր.—

— Եթե՞ մի քան կամ մի քան անգամ հինգ արի առաջ մե՞նք մի քան հետ մի-ջոց ունէինք քաղաքում անձեւ պատճառելու՝ բաւական էր ինքե՛լ հայ

քաջօրհանների խումբը, որ հայերէն ներկայացումն ան,— և նմարիս հէնց որ երևում էին քաղաքի սենի պատերի վրա Հայոց ներկայացման յայտարարութիւնները, իսկայն գալիս էր սաստիկ անձեւ և հովացնում էր օղբ... Իսկ այժմ երկինգն էլ խռովել է մեր խեղճ Հայոց քաջօրհի գրի-խին... Հայոց քաջօրհի այդ «անձեւային» յատկութիւնը առաջ այնքան մեծ էր, ես մի անգամ նպասակ ունէի ճեղիտօնիս միջոցով առաջարկել Թիֆ-լիսի դումային փոխանակ օտարագի մասնագետներին կանչել մեզանում ջրանցի շինելու համար, նպաստել քաղաքային փողոցով Թիֆլիսում Հայոց քաջօրհի շինելու կամ գոնէ այդ միջոցներով Հայոց ներկայացումները պահ-պանելու... Բայց այժմ էլ չէ կարելի այդ սեսակ բան առաջարկել, որով-հետեւ Հայոց քաջօրհի այն օրից երբ միացել է վրաց քաջօրհի հետ՝ «չարա-ցել» է, կորցրել է իր միակ գովելի յատկութիւնը՝ քաղաքի մէջ և նրա քաղաքներում անձեւ յարուցանելու...»:

Այսպէս՝ 1876 թվականի շրջանում թիֆլիսի թատրոնական կենդանի շարժումը հետզհետէ կանգ է առնում, որովհետեւ պա-կասում են նիւթական միջոցները: Ի՞նչ անել— յուսահատուե՞լ, փա-կե՞լ թատրոնի դռները, այն թատրոնի, որ իւրաքանչիւր ժողո-վրդի առաջադիմութեան, լուսաւորութեան և վերածնութեան գործում խոշոր դեր է կատարել և կատարում: Հարցեր, որոնք մամուլի միջոցով նորից արծարծւում են և դրազեցնում ժամանակի յառաջադիմական ձգտումներով տողորած և նախաձեռնութեան ոգի ունեցող գեղարւեստասէր երիտասարդներին: Նրանք ուսում-նորդի ունեցող գեղարւեստասէր երիտասարդներին: Ընդգծւում են մի նասիրելով բեմական կեանքի երեւոյթները, ընդգծւում են մի հիմնական տեսակէտ — փրկել թատրոնն իր անկումից և թատրո-նական արւեստը դնել իր բարձրութեան վրայ:

Այդ դժով էլ պայքարի առաջին դիրքերում կանգնում է դարձեալ խմբագիր-հրատարակախօս Գրիգոր Արծրունին: Նա «Մշակ»ի էջերում մի շարք յօդուածներով նորից է շեշտում թատ-րոնի հասարակական խոշոր դերն ու նշանակութիւնը: Նորից է քննում և վերլուծում թատրոնի անկման հիմնական պատճառները և միաժամանակ թատրոնն իր գեղարւեստական բարձրութեան վրայ դնելու, թատրոնական արւեստը ժողովրդականացնելու հո-մար անում լուրջ ու գործնական առաջադրութիւններ: Նա գտնում է, որ թիֆլիսի հայ թատրոնի անկման պատճառը ո՛չ թէ հասա-րակութեան անտարբերութիւնն է, այլ նախ և առաջ թատրո-նական յայտագիրը: Նա գտնում է, որ աղքատ է բեմադրւած պիէսների ցանկը: Գտնում է, որ գրական հրատարակի վրայ, բացի Սուեղուկեանի կօմէդիաներից, չկան նոր պիէսներ, չկան դրամաներ, որոնք խառնազանե՞ն հայ հասարակական կեանքի բա-ցասական ու անապահով երեւոյթները, որոնք ուսուցանեն նոր գաղափարներ, նոր իդէալներ, որոնք նոր ուղիներ ցոյց տան և միաժամանակ յեղափոխեն ժողովրդի միտքն ու աշխարհայեացքը: Դեռ աւելին. հին յայտագիրն այնքան է բեմադրւել, որ այլեւս

չի հետաքրքրում զեղարևեստասէր հասարակութեանը: Հարկաւոր է նորութիւն, նոր բովանդակութիւն, նոր կառուցուածք: Այսպէս է դեռում հարցը Սրժրունին: Բայց ի՞նչպէս, ի՞նչ ուղիով լրացնել այդ հիմնական բացը: Սրժրունին գրական պատասխան է տալիս. առաջագրում է թարգմանել եւրոպական և ռուսական գրականութեանից հասարակական զեղարևեստական արժէք ներկայացնող լաւագոյն պիէսները:

Նոյնպէս նա թատրոնի անկման պատճառ հանդիսացող հիմնական երեւոյթների շարքում է դասում նաև Թիֆլիսում շատացող փոժ զւարճութիւնները ցիրկ, գաղանանոց, դիմակաւոր պարահանդէսներ («Մշակ» 1876 թ. No 1):

Նոյն տեսակէտն է արձանագրում նաև դերասան Գէորգ Չմշկեանը: Նա եւս գտնում է, որ Թիֆլիսի հայ ժողովուրդը չէ կանգնած կուլտուրական բարձր մակարդակի վրայ, այդ պատճառով էլ նա սիրում է թեթեւ զւարճութիւնները և չի յաճախում թատրոն:

Բնորոշ է և այն, որ Թիֆլիսի հայ թատրոնի անմխիթար վիճակը նիւթ է դառնում նաև բանաստեղծութեան: Թատրոնի անկման դէմ իրենց բողոքի ձայնը բարձրացնում են նոյնպէս ժամանակի բանաստեղծները: Նրանք գտնում են, որ իւրաքանչիւր ժողովրդի կուլտուրական յեղափոխութեան գործում չափազանց մեծ է թատրոնի դերը: Գտնում են, որ առանց թատրոնի, առանց բեմական արեստի հայ հասարակութեան համար չկայ գեղարևեստական կեանք: Այդ գիտակցութեամբ էլ նրանք իրենց քնարի լարերի վրայ երգում են «տարաբախտ» հայ թատրոնի անկումը: Երգում են «աստ անդ սփռեալ տարագիր» դերասանների ծանր և անմխիթար վիճակը: Առաջին երգը հնչեցնում է Կ. Տէր-Ասուածատրեանը: «Մեղու Հայաստանի» լրագրում նա ժամանակի թատրոնի պատկերը գծում է այսպիսի մտայլ գոյներով:

«... Գճե', Բճե', հայոց քաւորն սարաբախս,
Քո Բճելու քարն արդե՞ն հասել է...
Մի' վհասիր, որ բիւր անգամ պարտե՞րում,
Ո՛ն, լուրջիւն եր համօրէն խոր սիրած...
Եւ արողաց անկիւններ, մեշերբում
Երկու, երեք մարդիկ էին նստոսած:
Դերասաններ աստ անդ սփռեալ սարագիր,
Պիեսներդ զո՞ն են դարձել մկների...
Այժմ Բճե', մի՞նչէ փողը արքունիչ
Յանկարծ կը գայ Բճե' այդ Բճից կը կանչէ,
Եւ նա կը լինի քո բարեգութ ազատիչ»:

Այս ոտանաւորը վաղուց է մոռացւել, բայց ժամանակին դա մի երեւոյթ էր, որ միայն բանաստեղծական հետաքրքրութիւն չէր ներկայացնում, այլ վճռում էր մի կենսական և կարեւոր խնդիր — չը վհատուէլ, չը յուսահատուէլ: Դա միաժամանակ դերասաններին և թատերասէրներին ուղղած մի կոչ էր — դէպի գործ:

Կոչն արձագանք է գտնում և ահա դարձեալ հրապարակ է դալիս դերասան Գէորգ Չմշկեանը: Նա նորից իր շուրջն է համախմբում ժամանակի դերասաններին ու սիրողներին, ոգեւորում նրանց և պատահական ներկայացուցիչներով դարձեալ ծածանում է հայ թատրոնի դրօշը:

Ներկայացուցիչից մէկը տրւում է 1876 թ. Յուլիսի 6ին, Երեքշաբթի օրը, յօգուտ դերասանուհի օրիորդ Մանդուխտի: Այդ առիթով էլ դերասանական խումբը բեմադրում է Մօլլիէրի «Ակամա Բժիշկ» պիէսը: Ներկայացումից յետոյ թատրոնական այգում տրւում է նաև կօնցէրտ:

Այս թատերական շրջանում եւս դերասանական խումբը խաղում է գլխաւորապէս Գարրիէլ Սունդուկեանի պիէսները: Բայց այս անգամ բեմադրութիւնները պատրաստուում են առանձին խնամքով և ըըջութեամբ: Փորձերին ներկայ է լինում նաև հեղինակը — Սունդուկեանը — և շատ անգամ կատարում ռէժիսորի պաշտօնը: Նա այնքան լուրջ և բարեխիղճ վերաբերմունք է ցոյց տալիս դէպի իր ստանձնած պաշտօնը, որ թոյլ խաղացող դերասաններին հրաւիրում է իր բնակարանը և անձամբ վարժեցընում:

Շուտով Չմշկեանի դերասանական խումբը բեմադրութեան համար պատրաստում է «Եւրաբալա» և Գէորգ Մասիսեանցի դերը յանձնում երկրորդական դերասան Ա. Սարգսբեանին: Փորձերի ժամանակ նա չափազանց թոյլ է խաղում: Սունդուկեանն ստիպւած նրան կանչում է իր բնակարանը, բացատրում իր դերը և միաժամանակ անձամբ ցոյց է տալիս, թէ ինչպէս պիտի կերտեալ Մասիսեանցի տիպը: Այդ հետաքրքիր էջը դերասան Սարգսբեանը նկարագրում է այսպէս.

մատ Տիկին Սոփիան եւ ապա՛ծ նայում էր երկուսիս, հանգուցեալը չր կարողացաւ խօսելով բացաւրել եղելութիւնը, միայն ձեռքի շարժումով ցոյց էր տալիս պատգամը: Տիկինը գլխի ընկաւ եւ ծիծաղը դարձաւ ընդհանուր:»

Ահա նման լուրջ փորձերից յետոյ պիէսի բեմադրութիւնն անցնում է բացառիկ յաջողութեամբ և խոր տպաւորութիւն թողնում հասարակութեան վրայ:

1877 թւական

Դարձեալ նոյն պատկերը: Չկայ դերասանական կանոնաւոր և մշտական խումբ: Չկայ թատրոնական կենդանի շարժում, որով բեմն այլեւս չի գրաւում հասարակութեանը, չի հետաքրքրում, չի ոգեւորում: Բեմն այլեւս կենդանի գործ չէ:

Չկան և նոր հեղինակներ, որոնք հաւատարիմ մնալով ժամանակի ոգուն, համարձակութեամբ քննադատեն և մտարկեն հայ կեանքի տխուր բարքերն ու արատները և միաժամանակ հասարակական նոր գաղափարներ արծարծեն:

Բեմն այլեւս չի քննադատում, չի մերկայնում, չի ուսուցանում: Ի՛նչ են ասում այդ անմխիթար երեւոյթները: Արդեօ՛ք այն, որ ուսանայ թատրոնը 1877 թւականին միանգամայն լուռ է. արդեօ՛ք այն, որ այլեւս չեն տրւում ներկայացումներ: Եթէ քննենք ժամանակի գեղարւեստական շարժումը, այդ էական հարցերի պատասխանն ինքնին կը պարզուի:

Դա այն չըջանն էր, երբ թատրոնական շարժումը հետաքրքրիչ նւաճումներ էր անում վրացական բեմի վրայ: Այդ երեւոյթի հանդեպ արդեօ՛ք կարո՞ղ էին անտարբեր մնալ ժամանակի առաջադէմ, գեղարւեստասէր հայ երիտասարդները: Երբէ՛ք: Եւ անա տիրող ընդհանուր մտայլ ֆօնի վրայ հրապարակ են գալիս պատահական սիրողներ, խմբեր և ասլիս են պատահական ներկայացումներ: Հէնց այդ երեւոյթով էլ պիտի բացատրել, որ տրւած ներկայացումները չեն ներկայացնում գեղարւեստական արժէք: Բեմադրութիւնների ընթացքում հասարակութիւնը բեմի վրայ լուռ է միայն խօսակցութիւններ, տեսնում է շարժող մարդիկ, բայց նրա աչքերի առաջ չեն նկարւում կենդանի տիպեր, բնաւորութիւններ, գեղարւեստական պատկերներ: Մխիթարական է միայն այն, որ երբեմն-երբեմն հրապարակ են գալիս գլխաւոր դերասանները և սիրողների մասնակցութեամբ տալիս ներկայացումներ: Նրանք էլ խաղում են գլխաւորապէս Սունդուկեանի քանիցս բեմադրւած պիէսները:

Ահա նման անմխիթար պայմանների մէջ Թիֆլիսի հայ թատրոնը ծածանում է իր գրօջը և պահպանում իր գոյութիւնը:

1938

Ա.Ր.ԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄՏԱՆՈՒՄ

Երաժշտութիւնը միակն է արուեստներուն մէջ որ ամենէն աւելի կ'ըբազեցնէ փիլիսոփաները, հակառակ անոր որ անոնցմէ ոչ մէկը կատարելապէս երաժշտագէտ եղած է: Մասնաւորաբար վերջին շրջաններուն բոլոր մտածումի վերլուծումներուն մէջ երաժշտութիւնը կը ներկայանայ գրեթէ միշտ, հասկնալի օրինակներ պարտադրելու և զարտուղութիւններ լուսաբանելու համար: Իսկ գրագէտները, անոնք որ մեծ խորհողներ և վերլուծողներ են միանգամայն, անպայման մուտ կը գործեն այդ միւս արուեստին սահմաններէն ներս, երբ խնդիրը կը դառնայ մտածումի մը կազմաւորման շուրջ:

Անտարակոյս ամէն խորհող մտածումի մը ծնունդն ու կազմութիւնը բացատրող իրողութիւններ ջանացած է գտնել հաւանական փաստեր ներկայացնելով և սակայն հակառակ բոլոր ճշգրտութեանց այդ հոգեբանական կարողութիւնը մի միայն երեւութական լուծումի մը յանգած է: Աւելի կը մթանայ խնդիրը երբ նկատի ունենանք երաժշտական մտածումը, որ սովորական մտածումէն, այսինքն բառերով արտայայտելի մտածումէն բոլորովին անկախ իրողութիւն մըն է:

Մտենալէ առաջ երաժշտական մտածումին փոքրիկ փակագիծ մը բանանք նկարչութեան համար: Վերցնենք ձեռք նկարչութեան մէջէն և տեսնենք թէ ի՛նչ կը մնայ. մի միայն գոյն: Արդ աչքի առջեւ ունեցէք այն արուեստը որ իբրեւ արտայայտութեան միակ միջոց գոյնը ունի: Որոշ է որ եթէ գոյութիւն ունենայ այդ արուեստը, գոյութիւն պիտի ունենան նաեւ միմիայն դոյներով արտայայտելի մտածումներ:

(Հարկ կա՞յ ըսելու թէ այս սկզբունքին մօտեցած են արդէն նոր նկարիչները:)

Դառնանք երաժշտութեան: Անոր ալ արտայայտութեան միակ միջոցն է ձայնը, ոչ-յօղաւորուած ձայնը: Դարձեալ որոշ է ուրեմն որ ձայներով արտայայտելի մտածումներ կան քանի որ ամենքս ալ համաձայն ենք թէ երաժշտութիւնը արուեստ մըն է:

Կը տեսնուի թէ կը գտնուինք մտային գործունէութեանց
հրեք տարբեր դասերու առջեւ: Գոյներով, ձայներով և բառերով
արտայայտելի մտածումներ ունինք,

Բառը ամէնուն համար նշանակութիւնը մը ունի և ամէնուն
համար ալ նոյն նշանակութիւնը: Ի՞նչ կը նշանակէ ձայն մը,
սոյ մը օրինակ առանձինն առնուած: Բացարձակապէս ոչինչ: Ի՞նչ
կը նշանակէ օրինակ կարմիր գոյնը առանձինն առնուած և երբ
չի պատկանիր ուրիշ ձեւաւոր առարկայի: Գարձեալ ոչինչ: Մէկէ
աւելի ձայներու իրարու հետ ունեցած յարաբերութիւնն է զոր
երաժշտական մտածում կը կոչեն: Ուրեմն և երաժշտական մտա-
ծումը հիմնուած ըլլալով ձայներու յարաբերութեանց վրայ, այդ
յարաբերութիւնները զգալու համար մասնաւոր դատողութիւն մը
պէտք է ունենանք: Այդ դատողութիւնը ունին անշուշտ անոնք,
որոնց համար գոյութիւն ունի երաժշտութիւնը իբրև արուեստ,
և սակայն տրուած ըլլալով որ ամէն մարդ ծնած օրէն սկսեալ
սովորական մտածումներու բանի և ակամայ դասընթացքի մը կը
հետեւի, ապագային երբ պէտք ունենայ իր միտքը աշխատցնելու
երաժշտական մտածում մը ըմբռնելու համար, ստիպուած է ծայ-
րէն երկար բարակ վարժութեան շրջան մը անցնել ձեռք ձգելու
համար այդ դատողութիւնը: Ատոր համար է որ այս դատողու-
թիւնը կատարելապէս չունեցողներ ընդհանրապէս ճաշակի
խնդիր կը յարուցանեն երաժշտական գործերու առթիւ, մինչդեռ
կայ հաստատուն իրողութիւն մը զոր կարելի է չափել կայուն
չափանիշերով:

Ուշադրութեան արժանի կէտ մը կայ միայն, Սա՛ որ երաժշ-
տական մտածումը ըմբռնելու համար հարկ եղած դատողութիւնը
չափազանց դժուար է կազմել անհատի մը մէջ, որքան ատեն որ
ան չ'ապրի զուտ երաժշտական շրջանակի մը մէջ: Հաշուենք և
և տեսնենք: Որքան տարիներու պէտք ունեցած ենք ըմբռնելու
համար փիլիսոփայական գրուածք մը կամ աղուոր քերթուած մը,
և դեռ չմոռնանք որ ամէն օր, ամէն վայկեան կ'ապրինք բառե-
րով արտայայտելի մտածումներու մէջ և մեր միտքը կը վարժուի
չարունակ: Արդ կրնանք երեւակայել թէ ո՞րքան ժամանակի և
չարունակական վարժութեան պէտք ունինք օրինակ ըմբռնելու
համար Պախի արուեստը:

Վայրկեան մը շեղելով նիւթէն, պիտի ուզեմ սակայն որ
երաժշտութիւնը մասնագիտական արուեստ մը չի նկատուի: Ան-
կախ այդ ըմբռնուի տարրերէն չմոռնանք որ երաժշտութիւնը ա-
մէնէն աւելի յուզող և զգացումներու խօսող արուեստն է: Ա-
ռանց խորապէս ըմբռնելու դայն, ան կը խանդավառէ, կը գի-

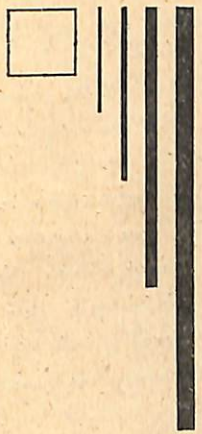
նովցնէ բոլորս ալ, հոգ չէ թէ անըմբռնելի աշխարհի մը մէջ
փոխադրէ մեզ:

Ծօբէնհատէրի, Պէսկոսնի և ուրիշ մեծ խորհողներու այնքան
թանկադին և նշանաւոր վերլուծումներէն ետք, կը հաստատուի
թէ իսկապէս ընդհանուր իրողութիւն մըն է երաժշտական մտա-
ծումը, որ միւս մտածումէն վեր, կատարեալ automatisme ով
մը իր գոյութիւնը կը պահպանէ և կը զարգացնէ:

Եւ նոյն այդ մտածումն է որ ամէնէն հասարակ մարդոց
կը թուի մատչելի ըլլալ...

Ո՛չ, մտածումը չէ որ կ'ըմբռնէ սովորական ունկնդիրը: Ան-
նոր պարտադրած արամաբանութիւնը չէ որ կը հիացնէ դայն,
այլ այն զգացական տարրերը, որոնք անկախ մտածումէն, գո-
յութիւն ունին երաժշտութեան մէջ: Ունկնդիրը կը յուզուի, կը
սիրէ կամ կ'արհամարհէ երաժշտական գործը և սակայն երբ
հասկնալ սկսի հաւանաբար այրէ իր պաշտածը, որովհետեւ քանի
չէ կազմուած երաժշտական ըմբռնումը այնքան աւելի կ'աղլուի
մարդ մակերեսային effet ներու համար գրուած գործերէ:

Մ. ՀԱՃԵԱՆ

ՔԼԱՎՍԷՆ ԵՒ ԴԱՇՆԱԿ

Ներկայ յօդուածը քննարկում է Պ. Սո. Քարէլեանի պատճառներով վրայ եղող մէկ գործէն որ կը կրէ հետեւեալ խտրագիրը. «Դառնակը, մեծ դառնակահարները եւ ուսուցանողները»:

Քաղաքիս երաժշտագէտ եւ երաժշտասէր ընտրանին, որ դաշնակով նուագած էր կամ լսած քլավսէնի դորձեր, մեծ հետաքրքրութիւն ունէր լսելու դանոնք քլավսէնով ալ:

Այս բաղձանքին իրականացման յոյս չկար սակայն՝ Իսթանպուլի մէջ գոյութիւն չունենալուն ոչ քլավսէն ոչ քլավսէնահար: Իժմարտութիւն մը այս, որուն դառնութիւնը կը ճաշակէր նաեւ այս տողերը գրողը:

Բայց օր մըն ալ, բարի եւ օրհնեալ օր մը — կայ երկու տարի — թերթերը ծանուցին թէ «հոչակաւոր» քլավսէնահար Տիկ. Քոռուստինա Մալա Իսթանպուլ էր ժամանած իր քլավսէնով եւ պիտի տար քանի մը ռէսիթալ:

Երեւակայելի է թէ ի՞նչ ոգեւորութեամբ, ի՞նչ խանդավառ ուրախութեամբ ողջունուեցաւ այս լուրը: Մանաւանդ որ վերջերս չարժուած մը ծայր տուած էր վերստեղծելու քլավսէնը եւ քլավսէնի դարձ՝ գլխաւորութեամբ մեծանուն քլավսէնահար եւ ներհուն երաժշտագէտ Տիկին Վանտա Լանտովսքաի: Այս չարժուածը ըստ սա. հիմնակէտին թէ, այդ նուագարանին բնութեան եւ ոգիին պատշաճ հանգամանքներով ստեղծագործութիւնները գրեթէ անծանօթ մնալու դատապարտուած էին, պակսելով գաշնակին՝ քլավսէնի յատկանիշները եղող գունազգեղման եւ գրոշմաւորութիւնը բազմաթիւ միջոցները որոնց գործակցութիւնը սակայն ստեղծուած երկերուն անհրաժեշտ պահանջներն էին:

Դահագրգորողներու խառն բազմութիւն մը ուրեմն վաղեց ու լեցուց նոյն օրը Քաղա s'Իրալիայի սրահը:

Ոչաւոր գաշնակի իր գրսերեւոյթով Քլավսէնը, հո՛ն, բեմին

վրայ կ'ըստասէր: Տարբերութիւնը սա էր որ ունէր երկու ստեղծանաչարք (*), ճերմակներուն տեղ սև՝ եւ սևներուն տեղ ճերմակ ստեղծներով, եւ ութը գրոշմափոխող եւ գունազգեղող ստեղծներով (pédales):

Վերջապէս բեմին վրայ երեւցաւ Տիկին Քոռուստինա Մալա 17րդ դարու սեղմ մէջք եւ ուսուցիկ քղանցք կրող վարձագոյն զգեստաւորուածով մը:

Ամէն ինչ կատարեալ էր քլավսէնի պատմական մեծ դարը վերապրեցնելու համար. մինչև իսկ չէր մոռցուած նօթակալին վրայ բաց թողուլ նօթատետրը (**):

Տիկինը ժպտադին խոնարհեցաւ յուզումնալից ծափող յոյնին եւ նստաւ:

Աստուած իմ... Ի՞նչ ձայն պիտի լսէինք: Նոր ու տարօրինակ սրբալիսի զգայնութեամբ պիտի համակուէինք երբ այդ հին դարերուն մէջ ապրած հանճարներուն անայլայլ մտածումները իմանայինք հիմա իրենց ի կական շեշտերուն եւ գոյներուն, իրենց իրական ոգիին, իրենց հարազատ յոյգերուն եւ ճիշերուն մէջ: Ի՞նչպէս ասոնք պիտի երնէին քլավսէնին հոգիէն ու արձագանդէին մեր հոգիին մէջ: Ահ՛, ի՞նչ վայելք, երանատու ի՞նչ ապրում եւ խոովք կը սպասէր մեզի...:

... Քլավսէնահարուհին արդէն իսկ սկսեւ էր մատները պըտըտըտել ստեղծանաչարին վրայ:

Անթափանցելի նայուածքով մը եւ արտայայտութեամբ մը անչարժացեր էին ունկնդիրները: Զմայլա՞նք արքեօք, յափշտակութիւն, երանութիւն, դարմա՞նք...:

Առաջին ասպարուութիւնս ինձ տուողը եղաւ անշուշտ լսողական զգայարանս ի լուր երեւան եկած ձայնական որպիսութեան: Եւ ջնջուած յիշատակ մը նոյն պահուն արթնցաւ մտքիս հեռուներէն: Վեց տարեկան կայի չկայի այն ստեղծանաչարական ընդարձակ տուն մը: Անսահման բակ թմր. հեռուն երկու իրար

[*] Միջևն չորս հինգ կլավիէ ունեցող կլավսէններ գոյութիւն ունին:

[**] Այդ դարերուն մէջ ներքի չէր գոց նուագելը:

հանդիպող սանդուխներ՝ առաջնորդ երկար սրահի մը: Խորը, ան-
կիւն մը դեղնորակ կարասի մը չորս ոտքի վրայ կեցած, կափա-
րիչ մը բացուած պարզելով դեղնած և մաշած ոսկորներ: Յետոյ
խնդրանքի մը պատասխանելով ծերունագարդ, քթան մազերով
բարձրահասակ չքեղ կին մը անոնց վրայ մատները պարագուց:
Կարծես փայտիկներով թիթեղներու վրայ հարուածներ կ'իջնային:
Երբ արկինը ոտքի ելաւ համարձակեցայ հարցունել թէ դաշնակ
էր առիկա:

— Այո՛ դաւակա, սիրեցի՞ր:

Լուս մնացի:

Հարցումը կրկնուեցաւ: Այն ատեն համարձակեցայ պատաս-
խանել.

— Մեր դաշնակին ձայնը սակի աղւոր է. ձեւն ալ աւելի աղ-
ւոր է. ասիկա սեղանի կը նմանի: Ձայնը չսիրեցի:

Չհասկցայ թէ ինչո՞ւ ամէնքը մէկ խնդացին:

— Աս դաշնակը, յարեց այն ատեն պառաւ կինը քաղցր լըր-
շութեամբ մը, իմ մօրս մանկութեան դաշնակն է: Յիշատակ մըն
է, ուրիշ չեմ կրնար բաժնուիլ. անոր վրայ երբ նուագեմ մայրս
դէմս ու քովս կ'զգամ: Ինձի համար գեղեցկագոյն դաշնակն է իմ
դաշնակս:

Արդեօք քլավսէն մըն էր այդ, թէ clavi-zimbalon մը (*):
Ամէն պարագայի երբ Տիկ. Մօլա հիմա կը նուագէր Բէռլինի
ութը մասէ բազկացած մէկ սօնաթը, այդ գործիքէն ելած ձայներն
խակ էին որ կը վերհնչէին ականջիս և կ'զգայի նորոգուիլը ու վե-
րապրիլը սակի կրած տպաւորութիւններուս:

Հետզհետէ ապահովուեցայ թէ արտայայտութիւնը որ նկար-
ուեր էր ունկնդիրներու դէմքին վրայ, չէր յափշտականութեանը,
վերացումինը, երանութեանը, այլ — պէտք է յանդգնիմ ըսելու —
... յուսախարութեանը:

Տիկին Մօլա հետզհետէ նուագեր էր կտորներ Տաքէնէ, Բա-
ռատիչիէ, Սքառլաթթիէ, Հայտընէ եւն.:

Ասոնց ընթացքին հակառակ մերթ կրած ոչ անհաճոյ տպա-
ւորութիւններուս ալ, զոր կը պարտէի մանաւանդ Տիկին Քօռոս-
տիկոյի մատներու ճարտարութեանը և արուեստագիտական
որոշ ձիրքերուն քան թէ քլավսէնին ընծայած բարեմասնութիւն-
ներուն, կ'ափսոսայի այդ գերմարդերը, Պախը, Հայտընը, Հէն-

[*] Կր յիշեմ՝ մանկութեան իմացած ըլլալ յանախ, պառաւ կնոջ մը
բերնէն, դաւակախն՝ Երմալալո [cymbale] րսելը:

ալըը, Սքառլաթթին, Բարատիչին և ամբողջ չքախուժը այդ մե-
ծամեծներուն, որոնք այս հիւժախտաւոր, թերաստեղ, նախնա-
կան նուագաբանին վստահեր էին իրենց քաջակազմ և դերագոյն
ներչնչումները՝ այդ կարճաչունչ, վտիտ, չոր ու ցամաք ձայնե-
րուն՝ իրենց խոր և հզօր խորհուրդներն ու պատգամները, աւան-
դուելու համար յետոյ մարդկութեան: Ինչ եղերական և անդար-
մանելի դժբախտութիւն պիտի ըլլար երբ քլավսէնը ծնունդ չի
տար դաշնակին և որքան սակայն ցաւալի է եղած որ ան այսքան
ուշ աչխարհք էր բերեր, զա՛յն, դաշնակը՝ իր ներուժ, լիանունչ,
թովիչ առողջութեամբը, իր թաւիչի գեղեցկող թրթոացումներու-
վը, իր զոռ ամպրոպներովը, իր սրտայոյզ ներդաշնակութիւն-
ներովը:

Հող, քլավսէնի խուլ և մանկական ձայնախաղերն ու ամէն
ինչ Օրիորդ Սանթա Լիքիտան ոգեկոչեցին. Սանթա Լիքիտան,
որ այս նոյն բեմէն դեռ քանի մը օր առաջ նուագեր էր դաշնակի
վրայ Սքառլաթթիի այն նոյն երկու սօնաթները, զոր այսօր իմա-
ցուցեր էր մեզ Տիկ. Քօռոստիկա Մօլա, քլավսէնով:

Շատ թարմ ըլլալով ուրեմն Օր. Լիքիտանի թողած տպաւորու-
թիւնը բնականօրէն երկուքը մեր մտքին, մեր լսողութեան և
մեր սրտին մէջ բազդատուեցան իրարու հետ և ենթարկուեցան
այդ անաչառ ժիւղիին դատաստանին:

Արդ, քլավսէնին անզօր, անբաւարար ձայները կուգային
խաւարիլ, փչրուիլ, թափթրփիլ դաշնակին մարգարտափայլ և
ոսկեհունչ ձայներուն ու անոնց վճիտ, առոյգ և լիալիր արտա-
սանութեան առջեւ:

Որքան դերագանց ընդունակութիւն էր ցոյց տուեր դաշնակը
երեւան բերելու համար այդ գործերուն իրական գեղեցկութիւն-
ները:

Կ'ուզեմ հոս փակագիծ մը բանալ կէտ մը ճշդելու համար:
Ոմանք կը կարծեն որ քլավսէնի գործեր դաշնակով նուագե-
լու են միշտ իբրեւ կտորներ, որոնք քլավսէնով նուագելու
մտքով ստեղծուած են:

Ըստ այս խորհուրդին, մեկնաբանին գլխաւոր մտասեւեռումը
պիտի ըլլայ դաշնակով քլավսէնը կապելը մանաւանդ քան գործը
մեկնաբանելը:

Տարակոյս չիկայ որ ուէ նուագարանի համար գրուած երկերէն ոմանք, ներշնչուած ալ ըլլան անոր ոգիէն. բայց անոնց մէջ մանաւանդ կ'ապրին բաղձանքներ և յուզումներ որոնք վեր են գործիքին նիւթական նկատումներէն և պէտք ունին ձերբազատուելու անոր Խսական պահանջներէն:

Բացայայտ իրականութիւն է որ այդ անմահ երգահանները իրենց ներշնչմանց բախտաւոր ծնունդները քլավսէնին՝ այս թերածին նուագարանին յանձնած պահուն, երազած և ապահովաբար դէմ յանդիման տեսողութեամբ մը հաւտացած և լսած են այն աւելի գեղատեսիլ, ծանրախոհ և կատարեալ գործիքը, որ գաշնամուրը (piano-forte) պիտի ըլլար մօտաւոր ապագայի մը մէջ և իսկական ու ցանկալի թարգմանը իրենց գործերուն:

Եթէ այս տեսլական հաւատքով չի սրտապնդուէին անոնք, հաւանաբար այդ թանկագին ներշնչումներէն շատերը իրենց սաղմին մէջն իսկ մահանային: Իսկ իրենց այն գործերը, որոնք հասարակ տափակութիւններէ տարբերութիւն չունին երբեմն, տարակոյս չիկայ թէ հետեւանքն են եղած բացակայութեանը մարգարէական այս իրատեսութեան կամ առ այս՝ անապահով և յուսուած տրամադրութիւններու:

Ըստ այս խորհրդածութեանց, Տիկ. Վանտա Լանտովսքաի և իր համախոհներուն ծախսած Զանքերը ի նպաստ քլավսէնի վերաբեցման ու անոր դարուն վերընծիւղման շարժում մըն է որ, որքան ալ ըլլայ անկեղծ, գոյացած ըլլալ կը թուի մանաւանդ ասոնց պատմական պատրանքներով և հնապաշտական, հնախուզական եռանդայուզութեամբ մը: Յարած են անոնց որպէս ուխտեալ քուրմեր, որոնք պահպանողական ոգիով մը լեցուած և վառուած, մեռած կամ մոռցուած աղանդի մը վերակենդանացումին գերազրդիտ և երազաբաղձ մոլեռանդութեամբը, պիտի նուիրուէին անոր քարոզութեան և փառաբանութեան:

Անշուշտ համակրելի է միշտ աւանդութիւններու սրբութեան հանդէպ զմայլանքի յափշտակութիւն մը և գաղափարապաշտ առաքելութեան մը նախանձայուզութիւնը:

Բայց ներկայ պարագայինը կը թուի ըլլալ շարժում մը, սրուեստը արուեստին համար, շարժում յուսահատական, փորձ մը յարուցման այնքան զարմանալի որքան անիմաստօրէն ժամովաձառող: Քլավսէնը այսօր անվիճելի իրաւունքը ունի թանգարաններու մէջ պահուելու պատուոյն: Նախահայրն է ան գաշնակին

գոր իրեն յաջորդ կարգած է: Շատ աւելի արժանեօք ժառանգած է գաշնակը իրեն համար ընծայաբերուած անգին գանձերը:

Ուրիշ ուէ բան ձանձրոյթ եւ աւելորդ է:

Սրգար է միայն ու երաժիշտներ և գաշնակը սիրողներ երբ այդ գանձերուն հմայքը, որ երջանկատու յուզումը վայելին, երախտեօք յիշեն Հայր Քլավսէնը որ միջոց է դարձած այդ հրաշակերտներուն ստեղծման, որուն ցաւատանջ ընթացքը փոթորկած է հին աստուածներու ապրումներուն հետ հազորդուած և անոնց դիւթական եւ սրբանուէր մատներուն հպումին ու արշաւանքին ենթարկուած վաղջնչական դարերուն:

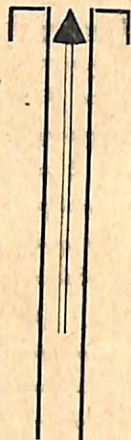
ՄՍԵՓԱՆ ԲԱՅԷԼԵԱՆ

Այս վարպետներուն գործերը 1870 թուականէն վերջ միայն սկսած են լոյս տեսնել: Այնպէս որ, կարելի է ունա երաժշտութիւնը գրեթէ ժամանակակից նկատել: Սակայն այսքան քիչ ժամանակամիջոցի մը մէջ իսկ այդ երաժշտութիւնը այնպիսի յառաջդիմութիւն մը ցոյց տուաւ որ, Եւրոպացի երաժշտական յայտագիրներուն մէջ իսկ, շատ յաճախ Եւրոպայի մեծ վարպետներու գործերու կարգին կը հանդիպինք Պօրիս Կօստանովի, Բեդրուֆաի, Շեհերագասի, Իսխան Եկօրի նման գլուխ գործողներու, զորս մեծ հաճոյքով կ'ունկնդրէ Եւրոպայի հասարակութիւնը:

Ճրանասացի քննադատ մըն ալ արդէն ըսած է, թէ այլեւս «այսպիսի երաժշտութեան մը պէտք ունէինք»:

Ա. Ի. Յ. ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ

“ԱՆՈՒՇ”, ՕՊԵՐԱՆ

Հեծեւտար մտերիկ հասուած մըն է, զոր կ'արեազրեցնէ Պ. Արամ Մեմեանի = Հեղինակ՝ «Ռուսահայ Թատրոնի Պատմութիւն» ստուար հասորիմ = «Մրտօտագէտ Արմէն Տիգրանեան» ընդի. խորագրով գրի առած երկաւառուից ուսումնասիրութեան, որ այժմ մեր մօտ կը գտնուի:

Բ. Շրջան: 1907 թուականից սկսուած է Արմէն Տիգրանեանի երաժշտական ստեղծագործութեան երկրորդ շրջանը: Հարուստ և բազմերանգ մի շրջան է դաւ: Այդ ժամանակաշրջանում է, որ արեւստագէտը վրձինում է իր երաժշտական խոշոր կտաւը — «ԱՆՈՒՇ» Օպերան, որը խոշոր մի նւածում է հայ երաժշտական գրականութեան մէջ: Այդ ստեղծագործութեամբ, երաժշտագէտը մեր երաժշտութեան արեւստի պատմութեան մէջ մի նոր էջ է բանում: Սկիզբ է դնում հայկական գեղարւեստական օպերային: Դա Արմէն Տիգրանեանի երաժշտական արեւստի բնագաւառում կատարած ամենամեծ ծառայութիւնն է:

Այդ օպերան էլ իր քնարերգական մօտիւններով և դրամատիքական կառուցուածքով սպասցուցում է, որ Տիգրանեանն որպէս ստեղծագործող վարպետ արեւստագէտ է:

Օպերայի արժէքաւոր և առանձնայառուկ գծերից մէկն այն է, որ հայ ձայնական երաժշտութեան մէջ առաջին անգամ ստեղծում է թատերական պահերի հոգեբանութեան համապատասխան ձայնական երաժշտութեան թատերական մօտիւններ, մի երեւոյթ, որն իր նախընթացը չունի հայ երաժշտական գրականութիւնը: Այդ տեսակէտից բնորոշ են Մօսու պարտիները — «Ամօր Քեզ Մօսի»: Չափազանց գունեղ և հարազատ են հնչում նաեւ օպերայի քնարերգական մօտիւնները — «Համբարձում Յայլա», «Այ Պաղ Ջրեր», «Բարձր Սարեր» և այլն: Այդ երգերի բնորոշ գիծն այն է, որ իրենց կառուցուածքով չափազանց պարզ են և պարզութեան մէջ այնքան գունեղ, խորը և լակօնիկ, որ բուն է, քի:

դուք լսում եք ժողովրդական մտքերը: Այդ է թերևս գլխավոր պատճառներից մեկը, որ Տիգրանեանի ստեղծագործութիւնների առաջին ափորաները, առաջին հնչիւնները, ձեզ վարակում են: Պիտի ընդգծել և այն, որ օպերայի գլխավոր վեպերի մէջ կարեւոր արժէք ունեն, այսպէս ասած, արիաները որոնց մէջ երաժշտադէտը հարադատ մնալով ժողովրդական երգի ոճին, զարգացրել է այն, անցնելով աւելի լայն հորիզոններ: Առհասարակ «Անուշ» օպերայի մօտիւնները գրւած են ժողովրդական երաժշտութեան հարադատ ոճով: Այդ է թերևս պատճառը, թէ արուեստագէտն օպերայի մօտիւնները վերցրել է անմիջապէս ժողովրդից: Այդ տեսակէտը բացարձակ քիւրիւսացութիւն է: Փաստն այն է, որ «Անուշ» օպերան իր ամբողջական կառուցւածքով ինքնուրոյն ստեղծագործութիւն է՝ վրձինած ժողովրդական երաժշտութեան հարազատ ոճով:

Այդպէս են առհասարակ երաժշտագէտի մի շարք թէ՛ ձայնաւանկան և թէ՛ գործիական ստեղծագործութիւնները: Ժողովրդական երաժշտութեան երանգներով և շնչով ներգաշնակա կտաւներն են անհերքելի և պայծառ ապացոյց են արուեստագէտի կերտելու և ստեղծագործելու կարողութեան:

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

Ք Ր Ո Ն Ի Կ

Այս փոքրիկով կուսանք Իսրայելական գրական և երաժշտական շարժումները: Յառաջիկայ տարիներուն այս բաժինը պիտի նոխանայ մահագրական, յրեկինական, մասեմագրական և այլ բաժիններով:

ԻՍԹԱՆՊՈՒՂԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ

«Աւաղ, փառացս անցաւորի...»:

Ամէն ատենէ աւելի և կրկին անգամներ կրնանք չեչտել Արատաչեսի այս խօսքը այսօր մանաւանդ, երբ շարժառիթը Իսթանպուլահայ գրական կեանքն է: Որովհետեւ, երէկին և այսօրուան միջեւ գոյութիւն ունեցող հակադրութիւնը այնքան անհամեմատ հսկայ է ու արիւնոզ, որ մենք այլեւս կարծես յուսահատ, կը չչնչենք:

«Աւաղ, փառացս անցաւորի...»:

Ամայութիւն ու մոխիր, անապատ ու խորշակ...: Ու չեմ գիտեր, թէ, քրոնիկագիր մը ինչպէս պիտի կրնայ այդ աւերակներուն մէջէն ծլլի, գլխից ցցել ուզող քանի մը կանանչութիւն գտնել և անոնց գեղեցկութիւններն ու հրապոյրները տարփողել: Չեմ գիտեր ինչպէս պիտի համարձակի մթութեան խաւարին մէջէն տփոյն շողեր հաւաքել և զանոնք ենթարկել արեւուն պայծառ ճառագայթներուն:

Երբ այսօր կ'ուզեմ երեք-չորս տարուան արդիւնքը հոս պատկերացնել, անսովոր յուզում մը կը համակէ զիս, որովհետեւ այս արդիւնքը՝ փառապանծ շրջաններ անցընող այս մտաւորական կեդրոնին համար այնքան նսեմ, այնքան ճղճիմ կը մնայ, որ ձեռքերս ահամայ կը դողան: Եւ սակայն, որքան ալ խօսինք այսօրուան կացութեան վրայ, կ'ըզգանք որ յուզումը անօգուտ է և գփռախտ իրականութիւնը ակներև: Աւելի լաւ է ուրեմն թափա-

ուիլ այդ ամայութեան մէջ, խաւարին չիրկը պլպլացող շողով մը սփոփուելու, քարուտքին մէջէն ծլարձակող փթիթով մը յուսա- գրուելու համար:

ԱՐԺԵՒԱՒՈՐ ՀՈՅԼԸ

Իսթանպուլի մէջ, վերջին շրջանին, գրականութեամբ գրա- ղող, անով տողորուած քանի մը արժանաւոր երիտասարդներ ե- րեւցան, որոնք սկսան հետզհետէ համակրելի և տիրական դառ- նալ տեղական մամուլին մէջ իրենց թողած ակնառու արտադրու- թիւններով: Սակայն, անոնց մէկ երկ էքը, առաջին խանդավա- րութենէն վերջ, իրենց թափը կասեցուցին և այդ պատճառով հազիւ կը յիշուին ու պիտի մոռցուին անշուշտ, ցորչափ իրենց ամլութիւնը շարունակէ: Միւս երկուքը կը մնան իրենց նախնի համբաւին վրայ: Եւ մնացեալները կը շարունակեն իրենց գան- դաղ բայց գոնէ ապահով վերելքը տեղական կամ արտասահման- եան աշխատակցութիւններով:

Այս համակրելի և տաղանդաւոր երիտասարդները, որոնք այ- լեւս կը գտնուին իրենց կեանքի ամառուան սեմին, կը կոչուին Թ. Ազատեան, Եղ. Սիմեոնեան, Յ. Մնձուրի, Յ. Քեօիսեան, Արեգ Տի- բազան, Վ. Ս. Ծովակ և Եղիշե Այվազեան:

Թ. Ազատեան (Ազատունի), որ ամէնէն արդիւնաւորը եղած մանաւանդ քանակի տեսակէտով (յետագային առիթը պիտի ու- նենանք իր մասին կրկին արտայտուելու), իր գործունէութիւնը այժմ կեղրոնացուցած է իր գրատան շուրջ:

Եղ. Սիմեոնեան և Եղ. Այվազեան (արտասահմանէն Իսթան- պուլ հաստատուած մտաւորական մը) ցանցառ և սակայն աչքա- ուռ աշխատակցութիւններ կ'ունենան հոս ու այլուր, առաջինը՝ գրական վերլուծումներով և ուսումնասիրութիւններով (Հիւսիսի գրականութիւն, Սիպիլ, և այլն), արձակ բանաստեղծութիւննե- րով և արուեստի շուրջ հմտալից յօդուածներով. երկրորդը՝ իր խորիմաստ ներշնչումներով (արձակ կամ ոտանաւոր), պատ- մուածքներով և Լէոնիտ Անտրէէի «Յուդա Իսկարիովսացի» վէ- պին թարգմանութեամբ, որ տպուեցաւ Հր. Բարուեանի «Չուարթ- նոց» պարբերաթերթերուն և վերջին մասն ալ համանուն և հըս- կայ տարեգրքին մէջ:

Չեմ գիտեր, թէ այժմ ի՞նչ կ'ընէ Արեգ Տիրազան (թերեւս կը սրանայ արեգներու բարձրութեան և կ'արհամարհէ երկրային Ովասիաներու գոյութիւնը): Իսկ Յ. Քէչիչեան, մարդական յօդ- ուածներ կը գրէ երգիծաթերթերու մէջ և կը խմբագրէ Ազգ. Հի- ւանդանոցի Տարեցոյցը:

Յ. Մնձուրի, համով հոտով դաւառական պատմուածքներու

չարք մը առլէ յետոյ, այսօր ունի տարապայման մտահոգութիւ- նը իր ընտանեկան ապրուստին:

Այս լուսաչող հոյը կազմող տարրերը, որքան ալ համակրելի և մեր յարգանքին անպայման արժանի, դժբախտաբար ունեցան իրենց մեղադրելի կողմը:

Անոնք էին, որ մեր գրական կեանքը պիտի վերածէին ծաղ- կանոցի մը, ուր, իրենցմով ու իրենց շունչին տակ պիտի փրթ- թէին նոր ծիւր, նոր երանգներով: Անոնք էին, որ գրականու- թեան սէրը վառ պիտի պահէին ժողովուրդին սրտին մէջ, իրենց գործունէութեամբ: Անոնք էին դարձեալ, որ պիտի հիմնէին գրա- կան-գեղարուեստակոն մնայուն հանդէս մը, ամսաթերթ մը, կամ ձեռք պիտի առնէին պարբերականի մը դեկը, փոխանակ ձգելու, որ անփորձներ չատ մը թերթեր հիմնեն և մնան անոնց խախուտ հիմերուն տակ չնչասպառ:

Փոխանակ օգտաշատ գործունէութեան (երկու չէզոք բացա- ռութիւնով միայն), ժամանակը վատնեցին սին վէճերով և սսի- կա պատճառ եղաւ որ Արեւելի, Բանբերի և Արձանի նման գեղեցիկ յոյսեր ներշնչող հանդէսներ չծաղկին:

Յաճախ իրենց արժէքաւոր աշխատակցութիւնը և օժանդա- կութիւնը զլացան քանամեաներու, որոնք կ'ուզէին շունչ մը ապրեցնել այս ամայութեան մէջ (1):

Անոնք էին դարձեալ, որ իրենց շինիչ, անաչառ և անկողմ- նակալ քննադատութեամբ պիտի մաքրագործէին հրապարակը փչրանքներէ և աւելցուքներէ, համակրութեամբ ողջունելով բա- կըրանակներու անկեղծ ճիգերը, իրենց նախաքայլերուն մէջ: Այս կերպով, այս վերջինները, չափելով ինքզինքնին, պիտի ջանային հասնելու լաւագոյն արդիւնքներու որոնց կը բաղձային:

Արժանաւորներու այս անտարբերութիւնը պատճառ եղաւ, որպէսզի գրական հրապարակը բոլորովին ամայանայ և յիմարներ ինքզինքնին արքայ նկատելով, հրատարակեն «Տառապանքի սար- սուռներ» ու նման ապուշաբանութիւններ (գրականութեան հան- դէպ որպէս մէյմէկ անարգանք) և «Տող-Տող» երու և «Հոգիիս եր- գերը» նման մոլորանքներ տեղ գտնեն մեր գրականութեան մէջ: Դարձեալ այս անտարբերութիւնն է պատճառ, որ համբաւներ ինքզինքնուն բանաստեղծի ու գրագէտի հովեր տան և անփորձ յանձնապատանութեամբ մը գերագնահատելով իրենց կարողու-

(1) Մեկ բիւր անգամ շնորհապարս եկմ մեզ հաղկեպ ցոյց տուած իրենց դրական վերաբերմունքին եւ փաշախորութեան համար:

թիւնը, զէրօ նկատեն իրենցմէ զատ ամէն ոք, ինքզինքնին կարծելով արդէն մէյմէկ տխրան:

Մինչդեռ, այս վերոգրեալ արժէքաւոր տարրերը, միասնաբար, համերաշխօրէն, առանց աթոռի և արժանիքի անիմաստ խտրութեան, համասահասար գետնի վրայ, կրնային գործել և սքանչելի արդիւնքներ երեւան բերել: Այս կերպով, յաւերժացընելով հանդերձ իրենց համբաւը, իրենց շունչին տակ կրնային տաքցնել նորաբոյս փթիթներ. որոնք կը կարօտէին արեւուն գաղջ գորովին:

Մաղթենք որ մեր խօսքերը նկատի առնուին որպէս սրտաբուխ և անկեղծ դատումներ, որոնք պարզ զիտողութիւններ են միայն՝ հանդէպ ներկայ կացութեան, և որոնք վիրաւորանքի ոչ մէկ նպատակ կը հետապնդեն, այլ, կ'ուզեն մատը վէրքին վրայ դնելով, ընել լաւագոյն և ճշմարիտ ախտաճանաչութիւն մը, որ բարեբար արդիւնք տայ արագ և ապահով բուժումի:

Ն Ո Ր Ե Կ Ն Ե Ր Ը

Գրական այս անիշխանութեան մէջ էր որ նորեկները, լիսէականներ մեծագոյն մասամբ, դառնութեամբ համակուած ըլլալով հանդերձ ի տես արգահատելի կացութեան, իրենց մէջ ունենալով նաև այրող և անմարելի սէրը գրականութեան և արուեստի, անջատաբար ճիգեր թափեցին և ջանացին կենսաւորել տեղւոյս գրական կեանքը: Պէզաղեանցիներ հիմնեցին «Զարթօնք»ը, իսկ Մխիթարեանցիներ՝ «Արձան»ը: Այս վերջինները աւելի գրականութիւն փորձողներ, մինչդեռ առաջինները գրասէր ձեռնարկուներ, չորսական թիւով մահերնին արձանագրեցին:

Այս երկուքէն զատ քանի մը շաբաթաթերթեր ալ ունեցանք, որոնք բոլորն ալ նիւթական անձկութեան առջև տեղի տուին կամ ներքին վէճերով ինքզինքնին սպաննեցին («Բանբեր» (2) «Վասիփոր», և այլն):

Զի գտնուեցաւ մէկը, որ ճշմարիտ գաղափարապաշտ, յամա-

(2) Բանի որ «Բանբեր»ը մեջ բերին, կ'արժէ խօսիլ հոն երեւոյցող նոր անուրի մը մասին և յարգանքով յիշատակել զինք. «Արփի Մետրոպիտան»:

Այս Արփի (Օրիո՞րդ, Տիկի՞ն, չեմք գիտեր. գուցէ կեղծանուն մը, վասնզի փնտնեցինք ու չգտանք) ուշագրաւ Բանի մը յօրուածներ տուաւ գեղարուեստի շուրջ առհասարակ և մասնաւորաբար նկար շուրքեան մասին, յայտնաբերելով յսակ լեզու, վնիս և սեղմ ուն լայն հասկացողութիւն և որոշ ըմբռնողութիւն:

առութիւնը ունենալով զոնորութիւններով հանդերձ, իր սկսած որ, ծը հասցնելու վերջնական և ապահով արդիւնքին: Եւ կամ, ան լեւի ճիշդը, ձեռնարկողները իբրև գործնապաշտ և իրապաշտ մարդիկ, նախապէս կարգադրելէ վերջ իրենց նիւթական կացութիւնը, ապա մէջտեղ նետուէին, հանդէսի մը գոյութիւնը ապահովելու համար: Ո՞չ ապաքէն, հայ հրատարակիչ մը պէտք է գիտնայ, որ շատ դժուար է մեր ժողովուրդին զիր հեղել տալ և զրազանութիւն սորվեցնել:

Այս պարբերականները հիմնող երիտասարդները՝ Աւ. Ալիքաանեան, Բ. Շամլեան, Մ. Թէօթօլեան, Մ. Մէրտինեան և այլն փոխանակ անջատաբար և տարբեր ուղիներ հետապնդելու, կըրնային գործակցութեան միջին եզր մը գտնել և յաջողութեան ճամբուն վրայ յառաջանալ: Կրնային նիւթական ծախսը իրարու մէջ բաժնելով (3), արուեստի և գրականութեան նուիրուած հանդէս մը հիմնել, աշխատակցութեամբ բոլոր իսթանպուլահայ մտաւորականութեան:

Վերոյիշեալ այս շաբաթաթերթերուն կամ հանդէսներուն մէջ երեւցող երիտասարդներէն աչքի կը զարնեն Մ. Թէօթօլեան, Վ. Կոմիկեան, Սիրվադ Կիլպիկեան, Մ. Միտիմեան, Ասրիկ Տասրեան, և այլն:

Ատոնցմէ զուրս կը մնան մանր-մունր անուններ, որոնք յաճախ տեղ գտած են վերոյիշեալ թերթերուն մէջ և որոնք ոչինչ կըրցած են տալ իբրև նորութիւն, զրեթէ մնալով Գուրեանական շրջանի վիպապաշտ ազդեցութեան տակ, որ յատկանշական է իր մեղամաղձիկ անձնականութեամբ և որուն լարը այլևս մաշած կը հնչէ մեր առօրեայ ըմբռնումներուն հանդէպ:

ՕՐԱԹԵՐԹԵՐՈՒ ԿԻՐԱԿՆՕՐԵԱՅ ԲԱԺԻՆՆԵՐԸ

Կանոնաւոր հանդէսի մը չգոյութիւնը պատճառ եղած է որ

(3) 1934ին, երբ Թ. Ազատեանի գլխաւորութեամբ, Բանի մը երիտասարդներ նախաձեռնարկ եղան Միսաք Մեծարեանցի մահուան փանդիկեզամեակին առթիւ յիշատակի հանդես մը սարքելու, գերեզմանաւանդներ վերադարձին երբ խնդրոյ առարկայ եղաւ ամապերթի մը հիմնումը, մենք առաջարկ ներկայացուցինք ծախսը բոլորիս մէջ հոգալով այլևս վերջնական կերպով տեղականացնել հանդեսի մը գոյութիւնը:

Շատեր անհարբէր զգնուեցան և մեր ձայնը անսելի եղաւ:

մեր օրաթերթերէն ոմանք, չարաթը գէթ անգամ մը, գրական էջ մ'արամադրելով, հոգան գրասէրներու պահանջքը առաւել կ'ամ նուազ:

«Ազգաբար»ի մէջ է որ ճանչցանք Մ. Թեօթեանը՝ իր ծայրայեղութիւններով, տարօրինակութիւններով և լուսաւոր ու խըրոխ գիծերով: Վ. Կովիկեանը՝ հոգեբանական փնտառութիւններով՝ իր պատմութեան մէջ: Սիրվարդ Կիւլպիկեանը (որ իր նախարայերը Թեօթեանին հետ սկսած էր Ս. Ալիքսանդրեանի «Պատկերներէն»), դարձեալ հոն ճանչցանք իր գուսպ քերթուածներով, որոնք յաճախ անձնականութեան նեղ սահմանին մէջ մնալով հանդերձ, ունին դաշնակութիւն և զգացումի նրբութիւն: Վ. Ս. Մովսէսը կը ճանչնայինք արդէն «Հայ Կին»երէն ալ առաջ, ֆրանսացի հեղինակներու մասին իր հպանցիկ նօթագրութեամբ, թարգմանութիւններով և պատմութեան մասերով: Առաջը (Գ. Թրեանց)՝ հոս ալ կը հասցնէր իր երգերուն արձագանգները:(4)

Այն օրէն ասդին, որ «Նոր Լուր» Կնոջական Բաժին մը յատկացուց չարաթէ չարաթ, Տիկ. Մառքի գլխաւորութեամբ (որ այնքան շատ բան գրած է «Հայ Կին»երու մէջ ֆէմինիզմի ի նըպատ, մնալով միշտ այդ գաղափարին լուսադոյն և խղճամիր ջահիքներէն մին) չարք մը կ'ինէր, սկսան մշակել ընկերային և կնոջական հարցերու շուրջ, շատ անգամ խնամուած, օգտակար և շինիչ յօդուածներ: Հոս յիշատակելի են Հայկանու Մառէն զատ, Տիկ. Գոհար Մազլումեան, Զգօնուհի Տեհեան, Տիկ. Նեվրիկ Սեպուհեան և այլն, որոնց յօդուածները ունին աւելի բարոյախօսական բնոյթ և կը ձգտին օգտապաշտ ուղղութեամբ սերունդներու դաստիարակութեան:

Այսօր Զարմայր Վրդ.ի «Հայ Սօսնակ» կրօնաբարոյական ամսագրէն զատ (որ վերջերս զօրաւոր տաղնապ մը անցուց և որուն տեւականացման համար ափսոս որ Կրօնական Ժողովը անփութ կը գտնուի) չունինք սեւէ գրական-գեղարուեստական հանդէս կամ պարբերաթերթ: Կան երկու չարթական զաւեշտաթերթեր՝ «Կապոս» և «Պատկեր»:

Ամէն տարի կանոնաւորաբար կը հրատարակուի Ազգ. Հիւանդանոցի տարեգիրքը՝ այլազան բովանդակութեամբ, ինչպէս նաև Բ. Թեւեանի «Ներշնչիկին» Տարեգիրքը, որոնք աւելի կը շահարկեն ժողովուրդն ու անոր հասարակ զգացումները, քան

(4) Զանց կ'առնենք այս բերքին արսասանմանէն աշխատակցուները, նիւթով միայն տեղացիներու գործունեութիւնը:

թէ ըլլան գրական գեղարուեստական ձեռնարկներ: Վերջերս հրատարակուեցաւ «Աշխատանք»ը, 32 էջնոց և զուտ գրական համակրելի գիրքը:

Ս Ի Պ Ի Լ Ի Շ Ո Ի Ն Չ Ը

Իր աշակերտուհիներէն անոնք որ պատենութիւնը ունեցան մեծ գրագիտուհիին հետ յարստեւ չփման մէջ մնալու, ոմանք մասնաւոր դասերով, ոմանք ալ մարդուելով անոր գրական շունչին տակ, յետագային ունեցան առաւել կամ նուազ նշանակելի գործունէութիւն մը որ բնաւ ալ արհամարհելի չէ:

Այդ աշակերտուհիներէն շատերը, Սիպիլի շունչը շաղախած իրենց գրական խմորին, մեզ տուին մասնաւորաբար օգտակար թարգմանութիւններու շարք մը. ինչպէս «Ճիւն էյր» թրգմ. Մալինա Հ. Սթանպօլլուեան). «Փրկարար Վեստրիւն» (թրգմ. Արչալույս Անտօնեան). «Հելլէ» (թրգմ. Ատրինէ Լօքմակէօղեան). «Մօ', Պղտիկ» (թրգմ. Անահիտ Սինանեան) և «Բուրդէ Շրջագետսը» (Բերուզ Սօրասանձեան):

Այս վէպերը, աւելի մեծագոյն մասամբ հրահանգիչ ու շահեկան թէգեր քան գեղարուեստական արտագրութիւններ, թարգմանուած են 1908—1931ի շրջանին: Ուրեմն, 1931էն ասդին, դժբախտաբար թարգմանչուհիները ոչինչ առած են ցարդ:

Եթէ կայ մխիթարական կէտ մը, որ տակաւին կ'ապրեցնէ և զգալի ընել կուտայ Սիպիլի գրական սերունդէն մնացորդի մը գոյութիւնը, այն ալ Սիրվարդ Կիւլպիկեանի, Ատրինէ Տատրեանի և թագուհի Սվաճեանի աստ անդ ցրուած աշխատակցութիւններն են:

Այսպէս, դժբախտաբար մեր անհատական ուժերը առանց հաւաքական գործակցութեան դատապարտուած են իրենք իրենց մէջ լճանալու:

Ահա՛, այս է Իսթանպուլահայ գրական կեանքը մօտիկ անցեալի մէջ եւ այսօր, իր ընդհանուր և գլխաւոր գիծերով:

Մենք ջանացինք նիշել այն ինչ որ կը մտնէ գրականութեան կարուածին մէջ և արձանագրեցինք՝ քրոնիկի մը սահմաններուն մէջ բոլոր յուսադրիչ և մխիթարական երեւոյթները:

Էականն ու անհրաժեշտը, հաւաքական ուժերով արուեստի և գրականութեան նուիրուած ամսօրեայ մը կամ աւելի գործնականն ու օգտաշատը (որ կարենայ գոհացում տալ ամէն պահանջքի մտաւոր և Կողմեր) «Բանբեր»ի ուղղութեամբ չարթաթերթ մը հիմնելն է, ուր երեւան մեր ծանօթ, նոր և սկսնակ տեղական

բոլոր գրիչները իրենց այսպիսի բոլոր կարողութիւններով՝ գրական, գեղարուեստական, ընկերային, գիտական, տնտեսական և ընդհանուր: Այս ուղղութեամբ 8—12—16 էջնոց շաբաթաթերթ մը թէ՛ կը ծախուի (անհրաժեշտը) և թէ՛ ժողովուրդին օգտակար ըլլալով հանդերձ գրատէրներուն ալ գոհացում կուտայ (էականք):

ԱՆՅՆԻՆՔ ՀԻՄԱ ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ
ՃԻՔԵՐՈՒ ԱՐԳԻՒՆՔԻՆ

Պ. Թ. Ազատեան, որ արդէն ծանօթ էր իր Միաք Մեծարենցի մասին գրած կենսագրական հատորով, «Աղբիւր Անմահութեան» ներքու շարքով և «Բառասանակ»-ով, 1934ին հիմնեց «Մշակոյթ Գրատուն և Հրատարակչական»ը: Այսպէս, գրատան մը վերարեկալ ամէն տեսակ գրադումներով հանդերձ, «Մշակոյթ» Մատենաշարով առաջին անգամ ըստ ընծայեց «Ոսկի Արիւից Տակ» անուամբ գիրք մը, ուր ամփոփած էր Մեծարենցի բոլոր արձակ անտիպ գրութիւնները: Անտիպ ձեռագիրներու հանդէպ սրտցաւ Պ. Ազատեանը, այս գրքին մէջ տասնըհինգ էջնոց ներածականով մը, այս անգամ Մեծարենցի տուած եղաւ մեր քնարերգութեան մէջ անոր արժանի գիրքը:

1936ին, Մշակոյթ Մատենաշարը տուաւ Ա. Իսահակեանի գլուխ-գործոց «Աբու Լալա Մահարի»ին Ե. տպագրութիւնը: 1936ին դարձեալ, «Չմուխսե Պատմութեան»ը. — Հոս ամփոփուած են հեղինակին «Ուղեւորութիւններ» ու նկարագրականները, ըլլալ իր ծննդավայրին մէջ կամ օտար վայրեր: Բ. — Գիւղական պատկերներ: Գ. — Արեւելեան հէքեթներ: Դ. — Արձակ բանաստեղծութիւններ: Ա. Բ. և Գ. բաժիններուն մէջ, Պ. Ազատեան համակրելի է իր գիւղական վայրերու, բարքերու և կենցաղի նկարագրութիւններով, որոնք մեզի համար մասնաւոր հրապարակ մը ունին իրենց թաքուն գեղեցկութիւններով, բոյրերով, համերով, մարդերով և միամիտ սովորութիւններով: Գրքին այս բաժինը կը պահէ տեղ տեղ, բարացուցական հանգամանք մը: Պ. Ազատեան հոս չէ կրցած պահել «Բառասանակ»ի մէջ գրած իր բանաստեղծական ուժգնութիւնը և նկարագրութիւնները չունին թլկաթնիցի, Չարդարեանի և Համասեղի մը առջ ու զօրեղ շունչը:

Իսկ Արձակ բանաստեղծութիւններու բաժինը ոչինչ կը փոխեն քերթողագրին արժանիքներէն, առաջինին մէջ (Աղբիւր Անմահութեան) մնալով աւելի դաշն, զուսպ՝ բառերու ընտիր շարայարութեամբ, իսկ երկրորդին մէջ աւելի ազատ եւ շոայլ:

1937ին, անխոնջ Պ. Ազատեանը հրատարակեց «Չապիլ եւ

Հրան Ասատու»ը, որ առաջին հատորն է «Ժամանակակից Դէմքեր»ու շարքին: 70 էջնոց այս գրքոյկին մէջ ամփոփուած են գրագէտ ամուլին կենսագրականները, ժամանակագրական կարգով դասաւորուած անոնց այլ և այլ թերթերու կատարած աշխատակցութեանց, իրենց գրական գործունէութեան պատմութիւնը, հրատարակած գրքերու ցանկը և անձնական յիշատակներ:

Որքան ալ համառօտ, նոյնքան կոկիկ ու շահեկան գիրք մըն է ասիկա, որ կարծես գրի առնուած է Հրանտ Ասատուրի և Միպիլի անմահ յիշատակները յաւերժացնելու մտահոգութեանէն մղուած: Այսպէս, աւելի պատշաճ էր երկար ուսումնասիրութիւնով մը պատկերացնել անոնց ուսուցչական, հանրային և պետական գործունէութիւնները, գրական և իմաստասիրական արժանիքները, բնորոշելով անոնց գիրքը մեր գրականութեան մէջ: Աշխատանք՝ զոր կը խոստանայ արդէն, գրքոյկիս հեղինակը:

Դարձեալ 1937ին, Մշակոյթ Մատենաշարին միջոցաւ հրատարակ ելաւ «Հայ Տոմարութեան» վերաբերութեան տակ պատմական հետազոտութիւն մը, աշխատակցութեամբ լեզուագէտներ Հր. Անառեանի և Ա. Խաչատրեանի, բանասէր Կ. Յ. Բաւմաջեանի, և Կ. Մանուկեանի, Ս. Շամլեանի և Պ. Ազատեանի: Այս գրքին մէջ պատճառաբանուած են հայ մականուններուն ծագումն ու պատճառը, անոնց զանազան դարաշրջաններու ընթացքին կրած ազդեցութիւններն ու այլափոխութիւնները և մասնաւորաբար պրպտուած են «Եան» մասնիկին կամ անոնցին զանազան իմաստները, անոր հայացիութիւնը կամ օտարամուտ լինելը:

ԱՇՈՒՂԱԿԱՆ (Գ. Թրեց)

Գիրք մը, որ կը ձգնի սիրցնել ինքզինքը, որուն պզտիկ քերթուածները համակրանքի ծանր ժպիտներ կը քաղեն մեր շրթներէն և որ մեզ խօսիլ կուտայ իր վրայ:

«Առուղական»ին մէջ կայ չող ու չազ, այդպիսի դովութիւն, զուարթ բոց մը, չէնչող շառայլ մը որ կը խաղայ գարձարձիկ ու կ'աներեւութանայ շուտով. հոն չկայ արեւին պարուրող ու ծաւալուն ջերմութիւնն ու համայնական պայծառութիւնը:

Հոն կան անհամար երանգներ բացխփիկ, մերթ տօգոյն, յաճախ առինքնող ու սիրուն. բայց հոն չկայ տիրապետող գոյն: Հոն կան ցիրուցան բոյրեր, տարադնուած այգային սիւքով ու սիւքին համը իրենց մէջ, որոնք կ'անցնին այստեղէն հպանցիկ չոյանքներով և որոնք կուտան վայրկեանի մը վերացումը. այդքան սակայն:

Քիչ անգամ Գ. Թրենց (Աշուղ)ի քերթուածները մեղ կը խո-
րատուզեն իրենց մէջ, իրենցմով մեզի փոխադրելու համար նոր
զգացումներու և նոր տեսիլներու աշխարհներ: Մանաւանդ, խոր-
հուրդին կայծը չկայ անոնց մէջ: Շատ յաճախ, անոնք կազմուած
մէկ երկու քառասունքէ, կարծես տակաւին չեն լրացած և այդ
պատճառով չեն բանաւոր հոգիդ իրենց մէջ: Քերթուածիկին վեր-
նագիրը միայն կ'արդարացնէ իր գոյութիւնը, սակայն պատիկ
չքմեղանք: Բացատրուելու, ընդլայնուելու վախը կայ միշտ, կար-
ծես խուսափելու համար անկումներէ: Այս հանդարտ ու կարճ ու
տանաւորներուն ետին կը պահուըտի երջանիկ ու մանր հոգի մը,
որ ցոյց կուտայ իր արտաքին երեսը միայն, որ ունի բազմաթիւ
առինքնող տեսիլներ, երազանքի քնքոյշ ցոլքեր, գոյնզգոյն լոյ-
սեր և որոնց տակ կը պահէ իր ներքինը, իր խորքը, կարծես
ինքն ալ կասկածելով կամ գիտակցելով անոր սահմանաւորութեան
ուրիշ դուար թէ կարելի ըլլայ երեւան բերել լաւագոյն և զօ-
րեղ տարրեր: Եւ երջանիկ ինքնախաբուծեամբ մը կամ թերեւս
անձնապաշտ գոհունակութեամբ մը կը բաւականանայ սեղմելով
ութը տասը տողերու մէջ յիշատակներ մը, ստեղծելով գիւտ
մը, հոսեցնելով զգացումի երկու կայլակներ ուկ անցնի թրվոուն՝
թողով երազի մը անցաւոր գիծը միայն: Մէկ խօսքով, Գ.
Թրենցի քերթուածները նուրբ, քնքոյշ և բազմերանգ թիթեռներ
են ցիրուցան, որոնք կը պարզեւեն երփներանգ չլացումներ աչ-
քերուդ և որոնց գիտովութիւնը կը տեւէ այնքան ատեն միայն,
որքան որ թիթեռներու այդ պարը կը թրվոայ տեսողութեանդ
առջեւ:

Եթէ նկատի չառնենք քիչ անգամ դործուած կանոնադանցու-
թիւններ և ականջի խորթ հնչումներ, աչքի կը զարնեն շալոյրէն
գործածուած առեւտուրի բառեր, պարսական, պարսապահանջ, սուլ,
աժան, հարկասու, Էւայլն: Ո՞վ պիտի ուզէր հետեւեալ քերթուա-
ծին վերնագիրը գնել. «Քեզ կը Սիրեմ»:

«Միտ զուն պահանջող, միտ Է՛ս պարսական,
Երէ հաւուեփակ բնել հարկ բլլար,
Զոյգ բառդ այդ դողդոջ կը մնայ միայն,
Վրայ-դիր պահանջք ինձմէ անվրնար:

«Տուրն ինչքան սակայն ծանր Է այդ բառին,
Որ միտ յետեալ պարսկ կ'ունենամ քեզի.
Միքքս քեզ համար զարկաւ ողջ սարին,
Ու մրնաց դարձեալ պարսական քեզի:»

Չեմ գիտեր որքան արդար է բառերու այդ ծանրութեան տակ

փնտռել ինքնատպութիւն, ուրիշ տիրակալ մամոնային լարկ
չունչը կուզայ...:

Կան թեթեւ ազդեցութիւններ Վարուժանէ և Սեւակէ: Ինչ-
պէս նաեւ յաճախակի կրկնութիւնները հետեւեալ բառերուն. ա-
զան, ժուժկայ, հարուս, աղբաս, կծծի, մուրացիկ, Էայլն:

Քերթուածները նիւթի տեսակէտով մասամբ կը պարուսա-
կեն գիւղանկարներ և ծննդավայրէն մնացած տժգոյն բեկորներ,
որոնք կըցած է հրապուրիչ և առինքնող դարձնել: («Ժամեր »,
«Աղբիւրին առջեւ», «Առտուն կանուխ»): Մեծ մասամբ նուիրուած
են սիրականի մը, որոնց մէջ կարելի է գտնել անկեղծութիւն,
հազորդականութիւն, մերթ կեանքի բարախուն ալիք, որոնց մէջ
քիչ անգամ մարմնապաշտ է քերթողը այլ միշտ աղաչական, «սի-
րահալ» և «մուրացկան»ի գիրքով՝ հանդէպ՝ իր «ազան», «կծծի»
սիրուհիին:

Նոյն չնչան է որ կայ իր կարգ մը սիրային քերթուածնե-
րուն, ինչպէս նաեւ մեր տարեդրքին մէջ «Աշուղ» ատորագրու-
թիւնը կրող իր «կծծի...» անուամբ գողտրիկ քերթուածին մէջ:
Իր նուիրումներուն, պաշտամունքին մէջ է որ կըցած է տալ ներ-
շնչումի յորդուն և յաջող քերթուածներ, ուր կայ գնարեքական
չունչ և բանաստեղծավայել արտայայտութիւն՝ թրթուումներու,
յոյզերու, խտովի տաղնապներու՝ որոնք կը քալարեն քերթող-
այսպէս. «Յկուր», «Վերջին պաղասան», Էլն.:

ԿԱԹՈՒՆԵՐ ՄՏԱԾՈՒՄՆԵՐՈՒՄ ԱՎԷՆ (Նեվրիկ Սեպուհեան, 1937)

Այս ալ անա գիրք մը, որուն հեղինակը իզական փափկու-
թիւնով մը կը մօտենայ մանիչակներու, թռչնիկներու, Աստուտ-
ծամօր, քրիստոնէական պաշտամունքի, մարդկային այլազան և-
րեւոյնթերու և խտելի բարձունքին, որոնցմէ սակայն, գլխաւ
միշտ օգտակար դասեր հանել գաղափարային ձգտումներով և ա-
նոնց երանգներուն ու անոնցմէ կրած տպաւորութիւններուն չա-
ղապատել՝ զգացումի յորդ կոհակներ և մտածումի կայծկլտում-
ներ:

Թերեւս ինչ որ ամէնէն ուշելի համակրելի կը դարձնէ այս
գիրքը ընթերցողին, տիրապետող պերճ ու մաքուր լեզուն ու
մինչև վերջ հոսող արտայայտուելու այն մասնայատուկ ձեւն է,
ըսենք ո՛ճը, որ կը շողայ տողերուն մէջ՝ պերճ ու ճանաչաւոր՝
բառերու յորդ կուտակումով, որոնց տակ սակայն, խոհանքին գի-
ծք կ'երկարի, կը պահէ իր գոյութիւնը, և ուր պատկերներ՝ ո՛չ
այնքան անսովոր, կը յաջորդեն իրարու և մէջբերուած պատմա-
կան օրինակներ հաճելի և դիւրամարս կը դարձնեն գաղափարներն

ու խորհուրդներ, որոնք սակայն անձնական համոզումներ ըլլալէ անդին չեն անցնիր երբեմն: Մենք կրնանք ցոյց տալ գաղափարի վերաբերմանը: Ու այս թերացումը անոր համար, որ յարգելի տիկինը իր դատումներուն մէջը եղած է միակողմանի, դիտած է վիճակն ու արդիւնքը իրենց միակ երեսէն, զանոնք ուսումնասիրուել օժեպու համար բանաստեղծական խանգով մը և շունչով, չպարելով՝ բառերը փողփողուն կայծերով:

Արդէն առանց այդ արտաքին ճաճանչին և յարգարանքին, դիւրքը բոլորովին անհրապոյր պիտի ըլլար, ցուցադրելով ընկերային կամ բարոյախօսական չոր ու սովոր հարցերու ոսկրակոյտ մը: Պ.Ղ.ՏՍՍԻ ԿՍՐԱԻԱՆԸ (Եւգիեն Եաննազար, 1937).

Վէպ մը, որուն բարոյախօսական հակումը առաջին էջերէն իսկ որոշ կ'երեւի: Գրի առնուած Տիկ. Եւգիէն Եաննազարի կողմէ, ի յայտ կը բերէ հայ ամիրայի մը (Եսգրճեան) ընտանեկան քայքայումը, տանը մէջ մուտքովը վատ հարսի մը (Փառանձեմ):

Գրքին ընթերցումը հաճելի է և հետզհետէ կը դառնայ հետաքրքրական: Տրապիզոնի հայ բարբառի մէջբերումներով, հողագործ դասակարգի ապրելակերպով, գիւղական դրուագներով, տունին կապուած ծառաներու անձնուիրութեամբ, գաւառական վճիռ և անմեղ սիրոյ մը բովանդակ քաղցրութեամբ և առանց քով հոգեբանօրէն նկարագրուած վատաբարոյ Մամբրէ տէրտէրի մը տիպարով և Փառանձեմին բացասական բոլոր յատկանիշերով:

Ըսենք թէ, նիւթը ոչինչ ունի իբր նորութիւն: Այսուհանդիւրձ գրքին ընթերցումը կրնայ օգտակար ըլլալ գասակարգի մը համար, որուն մէջ կը ծանօթանանք Եսգրճեան Ամիրային ընտանեկան քայքայման պատճառներուն: Քայքայում... սակայն առոր մինչև վերջնական ծայրայեղութեան չհասանք, մինչդեռ մեզի հոգ կ'առաջնորդէր վէպին ընթացքը: Ի՞նչ եղաւ Պաշլի... դեմոս Պաղտատ: Չենք գիտեր: Վէպը չէ աւարտած տակաւին ու գրքին խորագիրը արդարանալի չէ: Չըմբռնեցինք, թէ, Փառանձեմը՝ Եսգրճեան Ամիրայի անարժան այդ երկրորդ հարսը, ինչո՞ւ կ'ուզէր իր խորթ դաւակը՝ Պաշլին Պաղտատ զրկել... Այսպէս, անընդունելի կէտէր կան ընթերցողին համար:

Ասկէ դուրս, գորովոտ դէմքեր՝ շատերը. թեղ տեղ ժողովրդային փիլիսոփայութենէն համեմներ. վսեմ գաղափարներով օժտուած Ամիրային զաւակն ու թոռը. Փառանձեմին ցանկամոլ գաւազը. սքեմին անարժան տէրտէր մը. իր միամտութեան մէջ իսկ օգոստատ և գուրգուրոտ կաթմար մը և իմաստուն Մինաս մը: Ըստ մեզ, ամենայաջող դէմքը գրքին՝ Մինասն է իր հաստատակամութեամբ, ուշիմութեամբ, առողջ դատողութեամբ, իւրայատուկ համոզումներով և ինքնատիպ ու համակրելի իր շարժումներով:

Ահա՛, առանք են պղտիկ այն առաւելութիւնները որ գիրքը հաճելի կը դարձնեն: Սակայն գեղարուեստական տեսակէտով ոչինչ պէտք է փնտռել անոր մէջ: Խորքով տասնեակ տարիներ ետ կը մնայ մեր օրերէն: Սովորական դարձած ասացուածքներ. միշտ անականներով որակուող գոյականներ. տափակ «հրաշալի»ներ. առանց պատկերի և անթոխ նկարագրութիւններ:

Խ. ԱՄԻՐԵԱՆ

ԻՍԹԱՆՊՈՒԼԻ ԵՐԱԺՅՏԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ

Հազիւ 7—8 տարուան կեանք մը ունի մեր երաժշտական շարժումը եւ արդէն հրապարակը ողորդուած է ամէն տեսակի քօնախօսութիւններով: Ունինք դաշնակահարներ, երգչուհիներ, ջութակահարներ եւ նոյնիսկ նուագախումբի վարիչներ:

Անշուշտ այս թուականներէն շատ առաջ ալ մեր մէջ չեն պակասած երաժշտութեան նուիրուածներ, բայց Կոմիտասով սկսած երաժշտական շարժումը շատոնց արդէն մարած է հոս. եւ նոր սերունդը վկայ է միայն այս վերջին, հիմնովին տարբեր շարժումին:

Արդ, նկատելով որ «Ռվասիս» պիտի ջանայ իր էջերուն մէջ կեդրոնացնել ցարդ թափուած բոլոր գրական ճիգերուն պտուղը, թերեւս գրականութեան կողքին ընթերցողը շահեկան գտնէ ամբողջութեամբ ծանօթանալու նաեւ մինչեւ այսօր յանուն երաժշտութեան հոս կատարուած բոլոր գործերուն:

Աղմուկն ու շարժումը կարծեմ թէ մեծ անհրաժեշտութիւններ են մեր կեանքին համար:

Երբ արուեստագէտներ ունենանք անոնք պէտք եղածին չափ աղմուկ կը բարձրացնեն, իսկ երբ անոնք լռեն, միշտ մարդիկ կը գտնուին աղաղակող...

Այսպէս է որ, երբ մեր գրականութիւնն ու թատրոնը յաւիտենականութեան խառնուեցան, յանկարծ նուագահանդէսներու տեղատարափ մը փրթաւ եւ այդ օրէն ի վեր աղմուկը կը մեծնայ, աղմուկներ կը ծնին, կը մեռնին, կը վերածնին շարունակ, ու եթէ ոեւէ մէկը միայն մեր թերթերուն մէջ երեւցած արծազանգները կարգացած է, անտարակոյս մինչեւ հիմա խորապէս համոզուած պէտք է ըլլայ որ Իսթանպուլի մէջ տասնեակներով

երաժշտագէտ-արուեստագէտ գոյութիւն ունի, որոնց մէջ մէկ քանինքն ալ հասած են աստուածային կատարելութեան:

Իրականութիւնը սակայն, ինչպէս կրկնած եմ չորս տարիէ ի վեր բազմաթիւ անգամներ մեր թերթերուն մէջ, բոլորովին տարբեր գոյն մը ունի:

Ոչ թէ միայն չպիտի գտնէք կառարկալ արուեստագէտներ, այլ նաեւ չպիտի գտնէք նոյնիսկ մէկ հատիկ քօնսէնթիսթ, որ իր եւ իր խելացի հիացողներուն յաւակնութեանց գոնէ մէկ քսաներորդը արժեցնէ: Ատոր փոխարէն պիտի հանդիպիք շատ մը տաճանաւոր ոյժերու, որոնք սակայն միջակութիւնը ընտրած են իրենց իտէալ, եւ ոչ մէկ արդիւնաւոր ճիգ կը պարտադրեն իրենց, կորովի ինքնադատումով մը անցնելու համար այդ յուսահատեցուցիչ իտէալին սահմաններէն: Անոնք տակաւին կը կարծեն թէ սա ինչ քօնսէնթիսթուառին վկայականը կամ սա ինչ նշանաւոր ուսուցչին դասերը կը հաստատեն իրենց կատարելութիւնը: Երբ-տասարդներ են անոնք գրեթէ բոլորն ալ: Ո՞ր օրուան եւ ո՞ր կայծակին կ'սպասեն արդեօք ոչնչութեան գիրկը եւ կամ դէպի մեծ ու ճշմարիտ արուեստը նետուելու համար:

Եւ սակայն ամբողջացնեմ պատկերը:

Կայ աշխարհի վրայ արուեստ մը, որ քննադատութիւն չընդունիր:

Այդ արուեստը Իսթանպուլահայ քօնսէնթիսթիներուն մշակած անանուն արուեստն է:

Այդ երջանիկ քաղաքը Իսթանպուլն է:

Մի՛ ըսէք սակայն թէ կատակերգութիւն կը գրեմ հոս: Դուք հիմա կը ճանչնաք թէ՛ բեմն ու թէ՛ դերասանները:

Հիմա աւելի մօտենանք եւ ձեր աչքին քիչ մը արդարացնեմ անոնց մեծ մասը:

Իսթանպուլի մէջ արուեստագէտ մը հասցնելու ի վիճակի ոչ մէկ ուսուցիչ գոյութիւն ունի:

Ոչ մէկ վիտրիոզ արուեստագէտ ուսուցիչ ունինք հոս, որ կարենայ աշակերտին փոխանցել արուեստի աստուածային կոչուած հուրը: Անտարակոյս պայման չէ մեծ արուեստագէտ մը ըլլաք, արուեստագէտ մը հասցնելու համար, եւ սակայն երբ ուսուցիչը հրապարակաւ կ'ընէ ոեւէ բան, որ արուեստի անհասկացողութիւն կ'ապացուցանէ, անտարակոյս անկարող է այդ նիւթին հասկացողութիւնը մշակելու ոեւէ աշակերտի մօտ:

Արուեստի հասկացողութիւնը ունեցող ոեւէ ուսուցիչ — կարելոր չէ անշուշտ արուեստագէտ ըլլալ — երբ ուզէ իսկապէս պատրաստել իրեն ներկայացած աշակերտը, ամէն բանէ առաջ կը ջանայ ծանօթանալ անոր անձնականութեան, անոր ներքին եւ

զգացական կեանքին, եւ անոր մէջ արուեստի կայծ մը գտնելէ ետք միայն իր բոլոր միջոցները կը գործածէ զարգացնելու համար անոր անձնականութիւնը ինքնիր մէջ եւ ինքնիրմով: Կը տեսնէք թէ պայման է որ նախ աշակերտը ծնած ըլլայ, յետոյ ալ ուսուցիչը լրացնէ որոշ պայմաններ:

Ուսուցիչը ենթադրելով կատարեալ, երկու պարագայ կը ներկայանայ աշակերտին համար: Կամ ծնած է արուեստին համար եւ անձնականութիւն մը ունի կազմուելու ատակ, եւ կամ ծնունդով ոչինչ է եւ չի գիտակցիր իր գրկուածի հանգամանքին:

Առաջին պարագային հարկ չկայ ըսելու թէ ուսուցիչը կը յաջողի, իսկ երկրորդ պարագային աշակերտը ստիպուած է լաւ կամ գէջ ընդօրինակութիւն մը փորձել, այսինքն աղէկ գէշ ամաթէօս մը մնալ միայն:

Հիմա շրջանք պարագաները:

Ենթադրենք թէ ուսուցիչը անկարող է վերը բացատրուած իմաստով, եւ արդէն հեռու արուեստի իսկական հասկացողութենէն: Այն ատեն երբ աշակերտը ծնունդով օժտուած է կը դատապարտուի տաճանակիր պայքարի մը, որուն ընթացքին իր անկազմակերպ անձնականութիւնը յամրաբար կ'սպաննուի եւ գիւրութեամբ մը, որուն պատճառաւ ճխառնուածք ունի՝ կ'ըսեն իրեն, կ'իւրացնէ ուսուցչին ոչ-արուեստագէտի անարժէք անձնականութիւնը: Հոս արտակարգ բան մը ըլլալու է պայքարէն յաղթական դուրս գալու համար: Իսկ երբ գրկուած մըն է ան, դարձեալ կը պատահի քիչ վերը յիշուած աննպաստ իրողութիւնը:

Վերադառնալով մեր պարագային, դժուար չէ տեսնել թէ բազմաթիւ օժտուածներ կան մեր շուրջ: Բայց դիւրին է հաստատել նաեւ թէ անոնք գրեթէ միշտ չեն հանդիպած իտէալ ուսուցչին, գոնէ իրենց սկզբնական աշխատանքի շրջանին:

Գացէք աշակերտական ռէսիթալներուն և պիտի տեսնէք այս բանը: Ներկայացուած աշակերտներուն գրեթէ բոլորն ալ պզտիկ կամ մեծ պատկերներն են իրենց ուսուցիչներուն, ըլլան օժտուած կամ գրկուած:

Բացառաբար սակայն հանդիպած ենք ռէսիթալներու, ուր որոշ կերպով կը նշմարուի կատարեալ ուսուցչին գործը: Հոն բոլոր օժտուած աշակերտները կը ներկայանան իրենց իսկական անձնականութեամբ, որ երբեք չէ աղարտուած, այլ զարգացած եւ հասունացած է:

Հարկ չկայ ոեւէ անուն տալ հոս եւ աղմուկ յարուցանել մընացեալներուն մէջ, բայց ըսեմ թէ այս հազուագիւտ բացառու-

Թիւնները միայն դաշնակի ուսուցիչներուն մէջ կը գտնուին:

Ատոր համար է Թերբուս որ դաշնակը ամենէն աւելի դեր կը կատարէ Իսթանպուլի երաժշտական գոյութեան մէջ:

Աւելցնեմ սակայն թէ այդ մէկ քանի իտէալ ուսուցիչները աշակերտին եթէ կրնան տալ մեկնաբան արուեստագէտի մը մէջ փնտռուած արժանիքներէն մէկ մասը, ի վիճակի չեն ամբողջը ներու անոր երաժշտական ընդհանուր զարգացումը: Այսպէս է որ աշակերտը ստիպուած կ'ըլլայ կամ քօնսէրվաթուաոի մը հետեւիլ եւ կամ ինքնաշխատութեամբ գլուխ հանել մնացածը:

Բոլոր այս քսածներէս կը հետեւի թէ Իսթանպուլի մէջ ամէնէն դժուար բանն է — թէեւ ոչ անկարելի — արուեստագէտ դաշնակահար մը ըլլալ: Իսկ բացարձակապէս անկարելի է արուեստագէտ շուքակահար մը կամ երգիչ մը ըլլալ, առանց գերմարդկային բան մը ունենալու:

... եւ մերիներն ալ չեն ըլլար անշուշտ, ու խնդիրը կը փակուի ինքնին:

Եր մնայ խօսիլ քիչ մըն ալ ստեղծագործ արուեստագէտներուն մասին:

Իսթանպուլի մէջ իր պատեանին մէջ ամփոփուած, լուռ էտկառ Մանասէն զատ ոչ մէկ երգահան ունինք տակաւին:

Երգահանութիւնը ոչ մէկ նիւթական շահ կրնայ ապահովել հոս ոեւէ մարդու, ատոր համար ալ ոչ ոք կը ձեռնարկէ մօտենալ անոր:

Բայց, պիտի ըսէք, ո՞ր արուեստագէտը շահու համար կ'ըստեղծէ, աւելի լաւ չէ՞ ըսել թէ ոչ մէկ ստեղծագործ արուեստագէտ ունինք:

Չեզ ծանօթացուցի Իսթանպուլի երաժշտական չարժումին: Թերբուս այս բոլորը պատճառ դառնան որ խորհիք ինձի հետ թէ սկիզբն է այս, որուն պիտի յարորդէ իսկական շարժումը, այն որուն կ'սպասեմ, եւ որուն համար պիտի արժէ ոչ միայն քանի մը էջ, այլ հատորներ յատկացնել:

Աւ վերջապէս ձեզի պիտի թուեմ անունները այն բոլոր ան-

ձերուն, որոնց հրապարակային նուագահանդէսներով կը շրջանակուի Իսթանպուլի մեր երաժշտական գործը:

ԵՐԳՉՈՒՀԻՆԵՐ

Օր. Արաքսի Պապիկեան՝ սօփրանօ լեժե մը, որ անցեալ երկու տարիներու ընթացքին Պուքրէշի եւ Քօսթանցայի մէջ ալ երգահանդէսներ տուաւ: Իսթանպուլցիները ամէն տարի բազմաթիւ առիթներով կը լսեն զայն եւ միշտ չեն զլանար իրենց գնահատանքը:

Օր. Գոհարիկ Տիրատուբեան՝ սօփրանօ լիւիք մը, որ ամէն տարի գոնէ անգամ մը կը ներկայանայ հասարակութեան:

Տիկ. Անահիտ Գիւտեան գօթրալլօ մը, որ չենք լսեր ատենէ մը ի վեր, մինչ վարժուած էինք իր տարեկան ռէսիթալներուն:

Օր. Գոհարիկ Գարիպեան այս տարի անողոք հիւանդութեան մը զոհ գնաց: Սօփրանօ լիւիք մըն էր:

Երգիչներ չունինք տակաւին:

ՋՈՒԹԱԿԱՀԱՐՆԵՐԷՆ՝

Պ. Եղուարդ Մարկոսեան՝ բացառիկ կերպով օժտուած երիտասարդ մըն է: Հասարակութիւնը ամէն ինչ կ'սպասէ իրմէ: Շատ մը ռէսիթալներ տուած է ցարդ:

Իբրեւ աշակերտ զանազան առիթներով հասարակութեան ներկայացուած են նաեւ խոստմնալից երիտասարդներ Պ. Վ. Միւհէնտիսեանի կողմէ:

ԴԱՇՆԱԿԱՀԱՐՆԵՐԷՆ՝

Օր. Ատրինէ Սալրեան՝ մաքուր խառնուածքով օժտուած մը, որ քանի մը տարին անգամ մը հրապարակ կուզայ: Քանի մը տարի առաջ ալ Աղեքսանդրիոյ մէջ օտարներէ շատ զնահատուած նուագահանդէսներ տուած է:

Օր. Մառի Ոսկան, երկար ատենէ ի վեր կը նախընտրէ միայն իր աշակերտները հրապարակ բերել, մինչդեռ անձնական ռէսիթալներ տուած էր ժամանակին:

Պ. Արթօ Պէնօն՝ որոշ խառնուածքի տէր երիտասարդ մը, որ երկու ռէսիթալներ տուած է ցարդ: Հանդարտ աշխատութեան մը պէտք ունի:

Օր. Մազլումեան, Տիկիներ Ն. Կիւլէբեան եւ Ա. Գալաֆեան զանազան առիթներով ի յայտ եկած են մասնաւոր, խնամուած արժանիքներ ցոյց տալով:

Օր. Գոհարիկ Ղազարոսեանը եւ Իսթանպուլցի պիտի նկատեմ հոս, որովհետեւ ամէնէն շատ զնահատուած դաշնակահարուհիներէն մէկն է: Իբրեւ հեղինակ ալ Իսթանպուլ զնահատեց

զայն երկու տարի առաջ: Մեր հաշույն չպիտի ուզէինք որ փարիզը գրաւէր զայն մեզմէ:

ՆՈՒՍԳԱՆՈՒՄԲԻ ՎԱՐԻՉՆԵՐ

Պ. Վահրամ Միւհէնտիսեան, իր սարքած բազմաթիւ սէնֆօնիք նուագահանդէսներով ամէնէն աւելի ժողովրդական դէմքն է: Իր կատարած գործը մեծ ապացոյց մըն է իր ձեռներէջուած թեան ոգիին եւ մեծ բարիք մը՝ բազմաթիւ երիտասարդներու երաժշտական զարգացման համար:

Ատենօք Պ. Բիւրքեանն ալ ֆիլադոֆոնիք նուագահանդէսներ կազմակերպեց եւ ատոնցմէ մէկուն առիթով էտկառ Մանասը տեսանք վարիչի ցպիկը ձեռքին: Իսթանպուլը պէտք է ցաւի որ այդ համեստ եւ արժէքաւոր մարդը շատ հազուադէպօրէն առիթ կ'ունենայ ներկայանալու իբրեւ վարիչ: Ամէն պարագայի երբ կոմիտասի Օրուան առիթով մեծ կեդրոնական երգչախումբ մը կազմուեցաւ, հասարակութիւնը պէտք եղած զնահատանքը քրաւանոր:

Հոս կը վերջացնեմ այս ցանկը, որ ապահովաբար աւելի երկար պիտի ըլլայ զալիք տարիներու ընթացքին:

Միշտ յառաջացում մաղթենք, եթէ կ'ուզէք:

Մ. ՀԱՃԵԱՆ

“ՈՎԱՍԵՍ”

ԿԱԶՄԵՑ՝ Խ. ԱՄԻՐԵԱՆ

Աջակցութեամբ քանի մը գեղարուեստասէրներու

ԿԸ ԽՆԴՐՈՒԻ՝

Ա) Մեր բոլոր յարգելի աշխատակիցներէն, իրենց յօդուածները դիպել ամէնէն ուշը Յուլիսին, որպէսզի կարելի ըլլայ գիրքը անթերի տպագրութեամբ հրատարակել:

Բ) Գրախօսական հրատարակող թերթերէ եւ հանդէսներէ օրինակ մը դիպել վարի հասցէին:

Գ) Ամէն տեսակ քրակցութիւն կատարել նոյն հասցէով:

İstanbul.
H. Amiryanyan

Gedik Paşa
Kadırga Hamam No. 88

* 190 *

Կ Ա Ր Ե Ի Ո Ր Վ Ր Ի Պ Ա Կ

Էջ	ՏՈՂ.	ՍԽԱԼ	ՈՒՂԻՂ
19	6	անկրնգնելի	անկանգնելի
19	7	աչքուող	բզբուող
19	30	գահոյգից	գահոյկից
24	22	մանկամարգ	մանկամարդ
34	4	պալսին	պալասին
41	33	զի	չի
44	34	խէակը	խէակը
45	26	սոսոս	սուս
45	33	սակնուվրայութեան	սակնուվրայութիւն
47	2	երբար	երբաս
47	11	լինելիութիւն	լինելութիւն
48	36	զգամ	զգում
49	21	միջմասում	միջամում
55	25	ակնրկաներն	ակնարկներն
69	13	վարդապետին	վարպետին
72	4	դիւրութիւնս	ժիւրութիւնս
80	37	տրամբ	տրամբ
94	33	տու	տու
95	23	դերուն	դներուն
105	14	մրն	մրն է
106	9	ոսկեցամ	ոսկեծամ
112	20	դրան	դրաւ
141	29	Ակրոպիսի	Ակրոպոլիսի
142	5	մարդիկին	մարդիկին
150	16	կրրպագութիւններու	կրրպագուներու

Շ Ն Ո Ր Հ Ա Կ Ա Լ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ամէն անոնց, որոնք հետուէն եւ մօտէն բարոյապէս եւ նիւթապէս քաջապետեցին կամ օժանդակեցին:

Ս Ս Ս Ս Ս Ս Ս

«Մշակոյթ» Մասնաշարի հրատարակութիւններէն

Թ. 1. Ոսկի Արիւի Տակ.— Մ. Մեծարեց 1934: Գին 15 ֆրանկ:

Թ. 2. Զմրուխտ Պատմունան.— Թ. Ազատեան: 1936: Գին 15 ֆր.::

Թ. 3. Աբուլալա Մահարի.— Ա. Իսահակեան: Ե. սպարու-
րին 1936:

Թ. 6. Զապէլ Եւ Հրանս Ասասուր.— Թ. Ազատեան: 1937: Գին 50
դր. արտասահման 10 ֆրանկ:

Այս գիրքերը ստանալու համար դիմել՝

T. Azadyan: Gül Han No. 8—9

Galata İstanbul

Այգեկոյք.— Բ. Նուրիկեան: Գաւառական շուկայի օժուկ հա-
մեղ պատմութիւններու եւ նկարագրականներու շարք մը: Գեղարուես-
տական շեղ կազմ: 1937: Գին 15 ֆրանկ:

P. Noorigian 730· Bergenline Ave.

New-York U· S· A.

Կրակը.— Մ. Իշխան: Բանաստեղծութիւններ: 1938: Գին 15 ֆրանկ:

M· Djéndéredjian. 127 Rue Wadi—Abou—Djemil

Beyrouth—Liban

Չորավանք.— Սար. Սահակեան: Բանաստեղծութիւններ: 1936:
Գին 20 ֆրանկ:

S. Sahaguian

179, Ave. de la Reine Nazli

Le Caire-Egypte

Երգեր Ռուսացման եւ Զոլոտի.— Ալ. Գլընեան: Բանաստեղծու-
թիւններ: Գեղարուեստական ընթերցանութիւն կազմ: 1938: Գին 15 ֆրանկ:

Al. Kludjian

238 East 36th street

New-York, U. S. A.

Գիցապատ Նիլադան.— Մ. Յ. Բարբիկեան: Յունական դիցա-
բանութեան մասին 270 էջոց ուսումնասիրութիւն մը, բազմաթիւ
պատմական լուսանկարներով նոխացած: Գին 15 ֆրանկ:

94 Boîte postale, Athènes-Grèce

Մահիթ.— Հանդէս մտածման եւ արուեստի Թ. 6: Եւրամետայ
հսկայ պարբերական՝ բանասիրական, գրական եւ այլազան շահեկան
եւ ընթերցանութեան համար: Տարեկան բաժնեգին 5 տոլար: Գին 15 ֆրանկ:

ANAHIT

9, Rue Say, 9, Paris (9e)

Աշխատանք (Ամենուն Գիրքը) — 32 էջոց գուս գրական բովան-
դակութեամբ եւ աշխատակցութեամբ Իսրայէլիական լուսագոյն գր-
քերու: Գին 20 դրու:

O V A S I S

Edebiyat ve Sanat
A l m a n a ğ ı

1939

**Գին 100 դրոփշ
ԵՐՏԵՍԵՀՄԵՆ 1 ՏՈՒՆԲ**

<< Ազգային գրադարան

NL0148487

14319